

LIMBURGS GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDIG GENOOTSCHAP

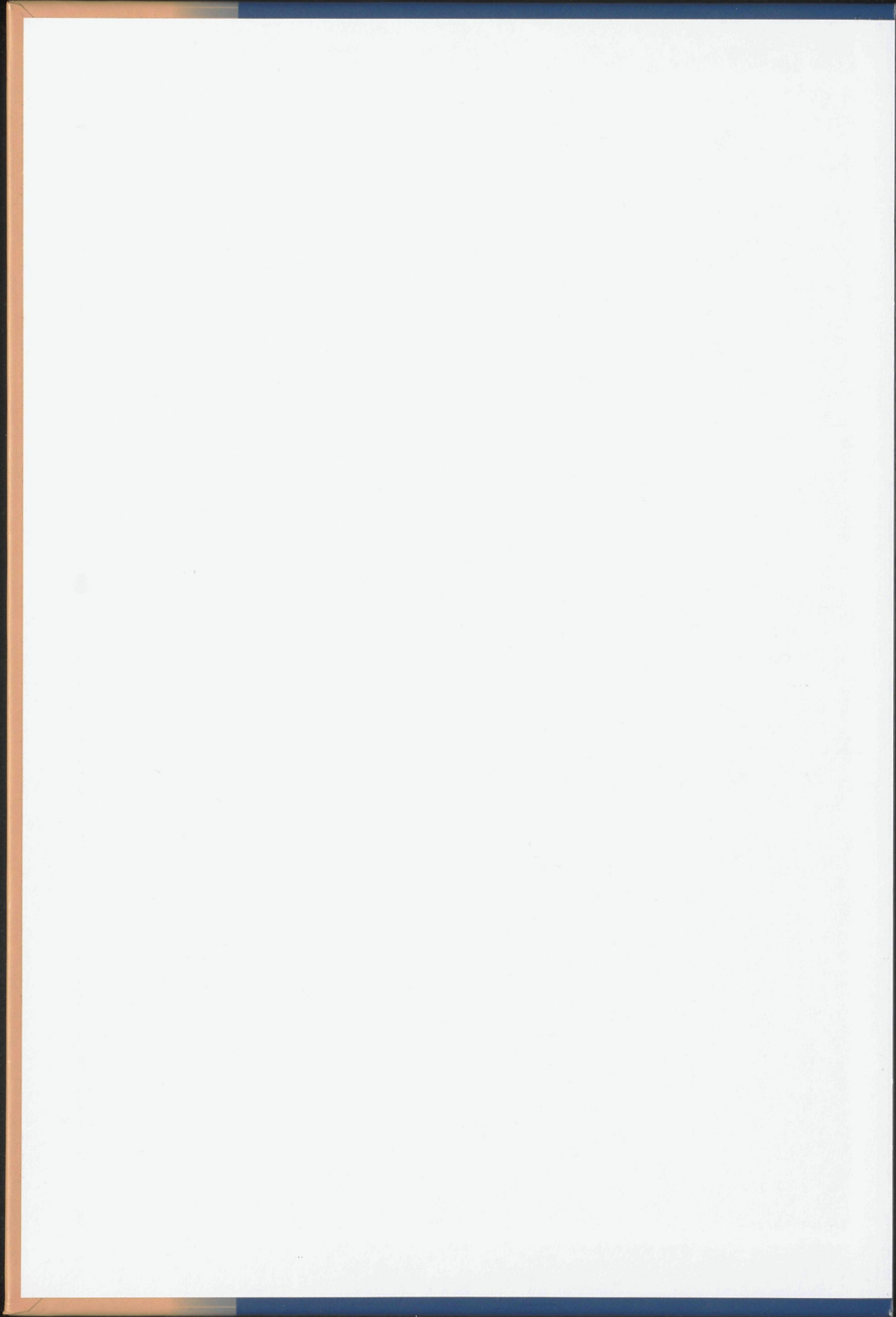
L G O G

Jaarboek '05

PUBLICATIONS DE LA SOCIÉTÉ HISTORIQUE
ET ARCHÉOLOGIQUE DANS LE LIMBOURG

PUBLICATIONS

Frans Xavier Rutten, deken van Maastricht (1822-1893)

In deze bijdrage worden leven en werk beschreven van deken Rutten, die in het laatste kwart van de negentiende eeuw een belangrijke rol speelde in Maastricht, maar die buiten Limburgs hoofdstad eveneens van zich deed spreken.¹ Uit welk milieu stamde hij, hoe werd hij opgeleid, met wie onderhield hij contacten en waaruit bestonden zijn activiteiten voor en na zijn benoeming tot pastoor-deken van de Maastrichtse Sint-Servaaskerk?

FAMILIE EN JEUGD (1822-1836)

Franciscus Xaverius Rutten kwam op 31 januari 1822 te Sittard ter wereld als negende kind uit het huwelijk van Martinus Rutten en Maria Gertrudis Houben. In het gezin Rutten-Houben werden veertien kinderen geboren. Martin Rutten was afkomstig van Ophoven (bij Maaseik).² In de jaren 1805, 1806 en 1807 kocht 'cabaretier' (kroeghouder) Martin Rutten een reeks landerijen, die eertijds toebehoorden aan het Sint-Petruskapittel en de hertog van Gulik. De goederen lagen in Ophoven, Sittard en Munstergeleen.³ De familie Rutten bewoonde een groot pand op de hoek Voorstad-Haspelsestraat.⁴ Martin Rutten was inmiddels van kroeghouder opgeklommen tot herbergier.⁵ In de jaren veertig was de herberg van Rutten een vaste pleisterplaats van de postkoetsverbinding Roermond-Maastricht. In later jaren vinden we hem terug als grondeigenaar, in o.a. Sittard en Koningsbosch, koopman en nog later als rentenier. Martin Rutten werd reeds in 1818 tot de 'vroedste en gegoedste' inwoners van Sittard gerekend. Vermogend was hij in elk geval. Bij zijn overlijden in 1866 liet hij ruim 68 ha aan landerijen plus twee woonhuizen na, waaronder de grote herberg in de Voorstad. Populair was hij ook, aangezien hij in 1818 met 99 stemmen gekozen werd in het kiescollege dat de stedelijke raad diende samen te

Het geboortehuis van F.X. Rutten in 2005, de voormalige herberg op de hoek Voorstad-Haspelsestraat te Sittard (Foto auteur).

stellen. Alleen de zittende burgemeester, Jan Henrick Lunenschloss, kreeg meer stemmen, namelijk 115. 'Wegens de regtschapenheid zijner inborst en de goedheid zijns harten was hij alom geacht', staat in 1866 op zijn bidprentje te lezen. Deze eigenschappen, aangevuld met de vereiste politieke bekwaamheid, bezorgden hem een zetel in de Sittardse raad (1816-1866) en een zetel in de Provinciale Staten (1850-1856 en 1859-1862). Daarnaast was hij ruim 50 jaar lid van het kerkbestuur van Sittard. Martin Rutten was in 1831 in het Belgische kamp te vinden, zoals de meeste van zijn stadgenoten. Ofschoon de terugkeer onder Nederlands gezag in 1839 weinig bijval vond in de raad, bleef Rutten aan als raadslid. In maart 1848 ondersteunde hij een adres van de burgemeester, schepenen en raadsleden aan koning Willem II, waarin instemming betuigd werd met de grondwetsherziening. Het adres bevatte tevens een verlanglijstje met liberale wensen.

Naar alle waarschijnlijkheid heeft Frans Xavier de eerste beginselen van lezen, schrijven en rekenen geleerd in de in 1819 te Sittard gestichte 'Stadsschool', die aanvankelijk gevestigd was in het voormalige dominicanenklooster aan de Oude Markt en in 1831 naar het dominicanessenklooster in de Plakstraat. De eerste twee schoolhoofden, Joachim Laukens (1819-1821) en Joannes Pothast (1821-1854), bezorgden hun school een goede reputatie. De bekwame onderwijzers werkten met de modernste methoden en de Stadsschool werd een modellschool voor de gehele regio. Aan het eind van ieder schooljaar werden examens afgenomen en was er een prijsuitreiking.

Behalve rekenen en Nederlandse taal werd er ook les gegeven in de vakken Duits, aardrijkskunde, natuurkunde en geschiedenis.⁶

In 1831 opende het 'College Kallen' in het Dominicanenklooster zijn poorten, waarmee een lang gekoesterde wens van de Sittardse burgerij in vervulling ging.⁷ Kapelaan Andreas Kallen maakte gebruik van de mogelijkheden die de Belgische grondwet hem bood en stichtte een particulier college op katholieke grondslag. Het leerprogramma omvatte de vakken Grieks en Latijn (alleen voor de humaniorastudenten), Frans, Duits, Nederlands, oude en moderne geschiedenis, aardrijkskunde, wiskunde, handelswetenschappen, boekhouden, schoonschrift, muziek en tekenen. De handelsafdeling genoot grote bekendheid en de kinderen werden speciaal naar Kallen gestuurd om Frans te leren. Een aantal ouders haalden hun kinderen van de Stadsschool en plaatsten hen bij Kallen.⁸ Of Frans Xavier dat lot ook beschoren was? Erg waarschijnlijk is dat niet; hij was toen immers pas negen jaar oud. Later heeft hij wel het College bezocht, ongetwijfeld na de Stadsschool geheel doorlopen te hebben.⁹

OPLEIDING TOT PRIESTER (1836-1848)

In 1836 verhuisde Frans Xavier naar Rolduc, waar sinds 1831 het kleinseminarie van het bisdom Luik gevestigd was. Waarschijnlijk heeft zijn oudoom, de oud-kannunik Martinus Rutten, die in de Putstraat te Sittard woonde, zijn keuze voor het priesterschap gestimuleerd.¹⁰ Martinus Rutten, was de laatst benoemde kannunik van het kapittel van Sint-Pieter. Na de opheffing van het kapittel door de Fransen in 1802 bleef hij in Sittard, waar hij de lokale geestelijkheid assisteerde in de zielzorg. Van 1817 tot 1823 was hij rector van de Sint-Michielskerk te Sittard, waarna hij met emeritaat ging. 'Er was eine stattliche, deftige Erscheinung, hielt gewöhnlich die Festhochämter in der Paterskirche', aldus Pothast.¹¹ De verhouding tot zijn familie in de Voorstad blijkt goed te zijn geweest, aangezien hij herbergier Martin Rutten tot universeel erfgenaam benoemde van zijn aanzienlijke vermogen.¹² Interesse voor het religieuze leven was in de familie Rutten echter geen uitzondering. Frans Xaviers zusters Marie Thérèse, Maria Sibylle en Maria Elisabeth traden in het klooster, terwijl zijn jongste broer Edouard eveneens voor het priesterschap koos.¹³ Als leerling van Rolduc werd Frans Xavier op 1 november 1836 onder nummer 591 ingeschreven in het register van de broederschappen van het H. Hart en de H. Rozenkrans.¹⁴ Hij startte in de eerste klas, de 'sixième', samen met zijn stadgenoot en vriend Godefridus Custers.¹⁵ In 1839 vond de derde Sittardenaar, de zoon van hoofdonderwijzer Pothast, Bernard Antoine Pothast, zijn weg naar Rolduc.¹⁶

Het kleinseminarie te Rolduc ging op 26 augustus 1831 van start. Typierend voor Rolduc was dat het docentencorps onder directeur Pierre Jean Schrijen een hechte gemeenschap vormde. De docenten, voor het merendeel priesters of seminaristen, legden een eed af aan hun directeur

van strikte gehoorzaamheid en onderwerping. De docenten waren verplicht gezamenlijk iedere morgen een half uur te mediteren en eenmaal per week een 'colloque spirituel' te houden. De docenten gebruikten samen met de studenten de maaltijd. Tweemaal per jaar schreven de docenten over iedere leerling een rapport met betrekking tot hun ijver en karakter. Samen met de punten werden deze verslagen opgestuurd naar mgr. Van Bommel. In aanwezigheid van de bisschop vond ieder jaar in augustus de prijsuitreiking plaats in de abdijkerk. De humaniora-afdeling had zes klassen, die gevolgd werd door een éénjarige (sinds 1835 een twejarige) cursus filosofie. Het vakkenpakket omvatte Hebreeuws (voor de afdeling filosofie), Latijn, Grieks, Frans, Duits, Nederlands, aardrijkskunde, geschiedenis, wiskunde, natuurkunde, declamatie, gewijde welsprekendheid en godsdienst. De voertaal binnen de lessen was Frans, buiten de lessen moest Frans of Latijn gesproken worden.

In 1836 telde Rolduc 354 seminaristen. Bovendien startte in dat jaar een Normaalschool, die 31 leerlingen telde. De tijd dat Rutten te Rolduc studeerde, waren moeilijke jaren voor het seminarie. Een aantal docenten verliet Rolduc. In de winter van 1838-1839 brak er een epidemie uit. In 1839 viel Limburg toe aan Nederland. Kerkelijk bleef voorlopig alles bij het oude, maar met de oprichting van het apostolisch-vicariaat Limburg (1840) werd Rolduc in dubbel opzicht een Luiks-Belgische enclave in Nederland. Rolduc viel toen onder een Nederlandse wereldlijke en een kerkelijke overheid. Op 16 april 1843 sloot het Luikse Rolduc zijn poorten. Het overgrote deel van de docenten en de leerlingen verliet Rolduc en verhuisde naar Sint-Truiden, waar het nieuwe kleinseminarie van Luik gevestigd werd. Rolduc was inmiddels gekocht door de apostolisch-vicaris van Limburg, mgr. J.A. Paredis die de instelling voortzette als katholiek gymnasium, dat ook voor leerlingen openstond die te kennen gaven geen priesterroeping te hebben. Een exclusief kleinseminarie was Rolduc dus niet, maar het kreeg wel dit karakter doordat de twejarige cursus filosofie van het grootseminarie eveneens in Rolduc werd ondergebracht. Het Rolduc-nieuwe-stijl ging op 1 mei 1843 officieel van start.¹⁷ Welke uitwerking deze problemen hadden op de studenten, is niet bekend. Rutten liet er zich evenwel niet door van de wijs brengen. Zijn studieresultaten waren en bleven goed. In zijn laatste schooljaar (1844-1845) behaalde hij maar liefst vier eerste prijzen: voor 'introduction à la theologie', 'philosophie 2e année', 'physique' en 'éloquence sacré'. Voor Griekse literatuur ontving hij de eerste 'accessit' (eervolle vermelding).¹⁸

Van zijn verblijf te Rolduc is verder weinig bekend, hetgeen ook geldt voor zijn verblijf aan het grootseminarie te Roermond. Rutten verbleef hier vanaf 1845 om zijn theologische studies te voltooien, die bekroond werden met zijn priesterwijding. Zijn studieresultaten waren ook hier zeer behoorlijk. In 1846-1847 behaalde hij met 412 punten de derde plaats. Het volgende jaar zakte hij iets terug, maar kwam hij met 403 punten toch nog

op een negende plaats.¹⁹ Zijn uitstekende studieresultaten leverden hem in 1847 en in 1848 telkens een hele studiebeurs op van 200 gulden²⁰. De studiekosten werden daardoor behoorlijk gedrukt, ofschoon de welgestelde familie Rutten de opleiding met gemak kon bekostigen.²¹ Samen met Custers werd hij in 1845 opgenomen in de Sittardse Sociëteit.²² De sociëteiten waren gezelligheidsclubs van seminaristen die uit een bepaalde regio van Limburg afkomstig waren. Het strenge reglement van het grootseminarie stond niet toe dat de studenten zich in het Roermondse uitgaansleven stortten en dus moesten de seminaristen hun vertier in eigen kring zoeken. Na reeds eerder de tonsuur te hebben ontvangen, de lagere wijdingen en het subdiaconaat werd Rutten op 17 juni 1848 tot diaken gewijd en ruim twee maanden later, op 27 augustus 1848, tot priester.²³ Zijn eerste mis droeg hij op in Sittard, dat in die zomer nog twee neomisten mocht ontvangen, Godefridus Custers en Bernard Antoine Pothast.²⁴

DOCENT TE ROLDUC (1848-1859)

Na een maand vakantie begon Rutten op 1 oktober als docent te Rolduc.²⁵ Zijn benoeming tot professor in de lagere studiën dient geplaatst te worden tegen de achtergrond van het Roermondse Rolduc in opbouw. Rolduc startte in 1843 feitelijk met niets. Van het Luikse docentencorps bleven slechts de professoren H.H.J. Peters, P.D. van Laer en P.A. Smidts achter. De Luikenaren hadden bovendien de gehele inventaris meegenomen naar Sint-Truiden. Zeker in de beginjaren moest men zich behelpen. Bekwame studenten werden reeds voor hun priesterwijding naar Rolduc gezonden, waar zij, getooid met de titel 'monsieur', werden ingeschakeld in het lesprogramma. Directeur Peters, en op de achtergrond mgr. Paredis, streefden ernaar Rolduc tot een katholiek instituut te maken voor geheel Nederland en de aangrenzende landen. Naast het gymnasium werd een vierjarige middelbare school opgericht: de 'cours speciaux'. De normaalschool bleef gehandhaafd. Aangezien het leerlingenaantal gestaag groeide, waren meer leerkrachten nodig. In 1848 werden maar liefst tien nieuwe docenten benoemd. De meesten waren in dat jaar tot priester gewijd, terwijl een drietal zijn wijding nog moest ontvangen.²⁶

Rutten zou tot 1859 aan Rolduc verbonden blijven. Vanaf 1854 was hij 'professor' aan de 'philosophie', de tweejarige cursus van het grootseminarie.²⁷ In 1856 verleende bisschop Paredis Rutten en zijn collega Gustaaf Verzijl toestemming om verboden boeken te lezen ^{27a}. In datzelfde jaar schonken zijn ouders hem een prachtige kelk, maar het is niet bekend waarom dat geschiedde.²⁸ Over zijn concrete activiteiten weten wij weinig tot niets. Hij werkte gedurende drie jaar (1849-1852) met enige collegae aan de steendrukkers van Rolduc.²⁹ Samen met de andere docenten schonk hij in 1852 geld voor het vaandel van de 'société de Sainte Cécile' en de restauratie van orgel en jubé van Rolduc.³⁰ Voor het overige draaide hij mee in het

*Pierre Cuypers
circa 1863 (Foto-
archief Rolduc).*

Rolducse docentencorps. Jaarlijks zat hij mee aan bij het 'banquet royale' op Driekoningendag en in 1855 maakte hij het overlijden en de begrafenis mee van directeur Peters.³¹ Misschien bezocht hij in 1858 Rome; er werd toen namelijk een pauselijke audiëntie aangevraagd voor een zekere Rut-

ten.³² Zijn salaris bedroeg 750 francs per jaar. Op het overzicht van zijn uitgaven prijken geregeld bedragen voor boeken. In 1859 is dat zelfs een post van 33 gulden, hetgeen zeker samengehangen heeft met zijn benoeming aan het grootseminarie. Rutten had abonnementen op *De Tijd*, de *Revue catholique* en het tijdschrift *Cosmos*.³³

Zijn verblijf te Rolduc bracht hem in contact met drie personen die zijn interesse voor kunst en cultuur zo niet gewekt, dan toch in elk geval versterkt zullen hebben. Allereerst was dat architect Pierre Cuypers, die sinds 1853 belast was met de restauratie van Rolduc en daarnaast de kerk van de nodige interieurstukken voorzag.³⁴ Op de tweede plaats moet hier genoemd worden zijn jongere collega Gerard Slits, die aan de universiteit van Münster christelijke oudheidkunde gestudeerd had en dus goed thuis was in de christelijke kunst en cultuur. Slits stond Pierre Cuypers terzijde bij de restauratie van Rolduc. Hij zette zijn kennis later ook om in de praktijk door de kerk van Tienray te ontwerpen.³⁵ De derde persoon op wie wij onze aandacht moeten richten, is Willem Everts, de latere directeur van Rolduc.³⁶ Everts toonde grote belangstelling voor de geschiedenis en de restauratie van de abdijkerk van Rolduc.³⁷ Via Cuypers kwam Everts in contact met Alberdingk Thijm. Thijm trachtte Everts over te halen mee te werken aan zijn periodiek *De Dietsche Warande*. De vriendschap tussen Thijm en Everts zou uiteindelijk leiden tot het eerste katholieke handboek voor literatuurgeschiedenis. Belangrijker voor ons is, dat Thijm in de jaren 1855-1859 tenminste eenmaal Rolduc bezocht heeft en daarbij zeker ook kennis gemaakt heeft met Rutten. Als Thijm Rolduc bezocht, kwamen de docenten hun opwachting maken bij zo'n prominente gast.³⁸

Een eerste expliciete aanwijzing voor Ruttens interesse voor kerkelijke kunst, is zijn schenking van een kerkbank aan de Caroluskapel (de kapel van het grootseminarie) te Roermond. Ter gelegenheid van het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853 werden 22 banken geschonken. Iedere bank is voorzien van één, twee of drie letters. Eén bank draagt de letters 'FxR'. Helaas kan slechts van een paar banken exact vastgesteld worden, wie de schenkers waren. Zo staan de letters 'HO' voor Henricus Oomen (president van het grootseminarie 1841-1859) en 'PhA' voor Phillipus Arets (docent te Rolduc). Een aantal andere combinaties is niet geheel zeker, maar het lijkt erop, dat alle schenkers priester-docenten waren van Rolduc, het grootseminarie en het Bisschoppelijk College van Roermond.

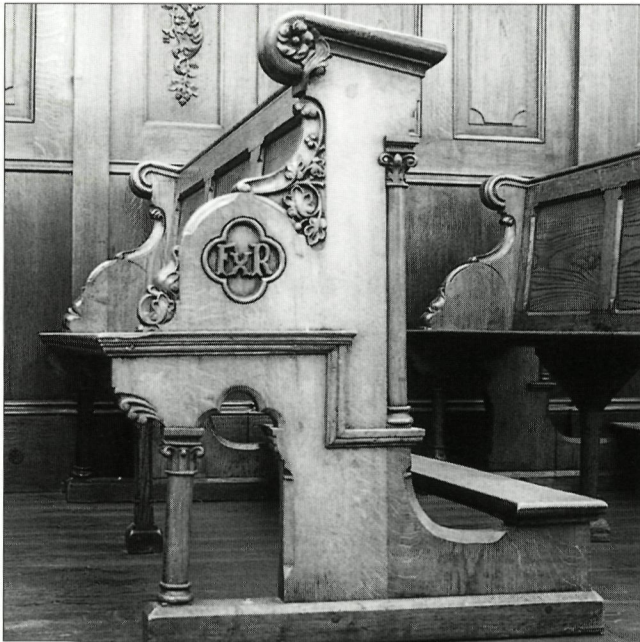
DOCENT TE ROERMOND (1859-1868)

Op 23 augustus 1859 vertrok Rutten naar Roermond om aan het grootseminarie aldaar moraaltheologie te doceren.³⁹ Zijn verhuizing naar Roermond betekende dat Rutten het afgelegen Rolduc verwisselde voor een middelgrote stad van circa 7500 inwoners met een zelfbewuste, gegoede burgerij. Rond 1855 begon voor de bisschopstad Roermond een periode

De kelk 1856.
(Foto: Wolfgang
Cortjaens)

De door Rutten
geschonken
kerkbank in de
Caroluskapel te
Roermond (Foto
auteur).

van culturele bloei. Sedert 1852 was het atelier voor kerkelijke kunst Georges, Cuypers en Stolzenberg van start gegaan.⁴¹ Veel leerlingen van het atelier maakten zich zelfstandig en Roermond werd een centrum van kerkelijke kunstnijverheid. Roermond was tevens woonplaats van architecten als Karl Weber en François van Schoubrouck en de al genoemde Pierre Cuypers.⁴² De beeldhouwer Jean Henri Leeuw en de kunstschilder Franciscus Henricus Linsen waren eveneens te Roermond gevestigd. Het culturele leven werd in niet geringe mate medebepaald door notaris Charles Guillon (1811-1873), die in zijn huis aan de Swalmerstraat een grote en waardevolle collectie boeken, kunst en archeologica bewaarde. Behalve als verzamelaar trad hij ook op als architect en mecenas.⁴³ In deze atmosfeer van kunstzinnigheid en cultureel elan vond ook de letterkunde belangstelling. In 1855 werd het 'Letterkundig Genootschap De Lelie' opgericht met als niet-werkende leden onder andere Cuypers en Guillon en als erelid J.A. Alberdingk Thijm. Een hoogtepunt was de organisatie van 'Neerlands eerste Vondelfeest', dat op 5 januari 1862 in de werkplaatsen van Cuypers en Stolzenberg werd gevierd, uiteraard met medewerking van Alberdingk Thijm en de aan het bisschoppelijk college verbonden priesterdocent Jan Willem Brouwers.⁴⁴ Met het literaire leven bloeide ook het theaterleven in Roermond. De theatergezelschappen brachten evenwel in

toenemende mate 'liberale' stukken op de planken, waardoor ze zich de onmin op de hals haalden van mgr. Paredis en zijn aanhang.⁴⁵

In de loop van de jaren zestig namen de spanningen tussen 'liberalen' en 'clericalen' toe. Mgr. Paredis had reeds als kapelaan geoordeeld dat het katholicisme door het liberalisme werd ondergraven. Paredis stelde alles in het werk om de invloed van de katholieken te vergroten, nochtans was hij er niet op uit tegenstellingen op de spits te drijven.⁴⁶ Toen in 1851 de gemeenteraad van Roermond Paredis het in 1816 gestichte en sedert 1846 kwijnende 'Koninklijk Kollegie' aanbood, greep de bisschop zijn kans om een Bisschoppelijk College te stichten. Het college werd voorzien van priesterdocenten uit Rolduc die veel aandacht besteedden aan de geestelijke vorming van de leerlingen, zodat de specifieke vakkennis aldus een deel van de burgerij onder de maat bleef.⁴⁷

De in 1855 opgerichte liberale krant *De Roermondenaar* betoogde dat het onderwijs aan het college van slechte kwaliteit was. Paredis nam contact op met drukker J.J. Romen om een beginselvaste katholieke krant uit te geven. Op 6 januari 1856 verscheen een 'Nieuwsblad', dat al spoedig de naam *Maas- en Roerbode* ging voeren. De priesterdocent van het college, H. Lom, werd redacteur. Na een leesverbod van Paredis in 1858 ging *De Roermondenaar* ter ziele om weldra in de gedaante van *De Volksvriend* te herrijzen. In 1864 laaide de strijd rond het Bisschoppelijk College weer op, omdat de Roermondse liberalen de gebouwen van het college wilden gebruiken om er een openbare Hogere Burgerschool in te vestigen.⁴⁸ Tegen de achtergrond van het conflict rond het college, speelde ook het conflict rond de restauratie van de Munsterkerk. Beide conflicten werden mede via *De Volksvriend* en de *Maas- en Roerbode* uitgevochten.

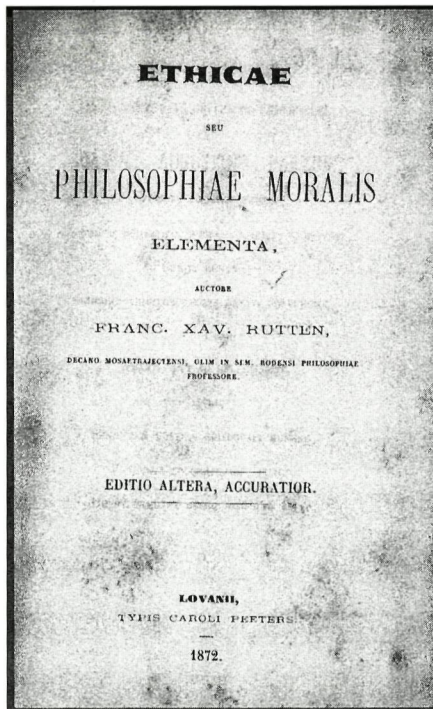
Wat betreft de activiteiten van Rutten als professor aan het grootseminarie is weinig informatie voorhanden, zoals wij door het goeddeels ontbreken van een archief ook nauwelijks inzicht hebben in het reilen en zeilen van deze onderwijsinstelling. Het beeld van Frans Xavier Rutten in die jaren is fragmentarisch. Met president Canoy en de overige docenten schonk hij begin 1860 geld, te weten 60 francs, aan paus Pius IX, die als gevolg van het 'risorgimento' een groot deel van zijn territorium verloren had aan Italië.⁴⁹ Van 18 tot 22 augustus 1863 waren de president van het grootseminarie, Canoy en de professoren Hoefnagels en Rutten aanwezig bij het eerste katholieke congres te Mechelen,⁵⁰ waaraan Paredis veel belang hechtte.⁵¹ De Katholiekendag van Mechelen, die een navolging was van de 'Katholiken-tage' in Duitsland, had als hoofddoelstelling de Belgische katholieken hechter te organiseren.⁵² In de daaropvolgende jaren weten we van Rutten enkel dat hij in augustus 1865 benoemd werd tot examiner-prosynodalis.⁵³ Enige maanden later is hij ongetwijfeld aanwezig geweest bij de ontvangst van de minister Thorbecke toen deze naar aanleiding van de ingebruikname van de spoorlijn Venlo-Maastricht in Roermond ontvangen werd door burgemeester Beerenbroek en mgr. Paredis. De bisschop stelde de docenten van het grootseminarie en de dienstdoende geestelijkheid voor aan Thorbecke.

Evenals zijn collegae zal Rutten gebruik bij zijn colleges gemaakt hebben van tractaten. Wellicht aangespoord door zijn meerderen of collega's heeft hij het besluit genomen zijn moraaltheologische kennis samen te vatten in een handboek. Dit verscheen in 1868 te Leuven onder de titel *Ethicae seu philosophiae moralis elementa*.⁵⁴ Ruttens boek zou de werken van de Leuvense filosofieprofessor G.C. Ubags *Logicae, Ontologia, Theodicae* en *Antropologia*, die tot dan toe op de meeste seminaries in Nederland en België gebruikt werden en die ook Rutten in bezit had, kunnen vervangen. Ubags' leer van het ontologisme werd al langer door Rome met scepsis bekeken. In 1843 werden enige van zijn stellingen door Congregatie van zde Index veroordeeld. In 1866 werden Ubags' opvattingen definitief door de H. Stoel verworpen.

Ruttens *Ethicae* was volgens zijn collega Russel 'een naar ieders mening een zeer beroemd boek'. Alleen Antoine Dupont, hoogleraar filosofie te Leuven, stond op een hoger plan, maar hij was wel een oud-leerling van Rutten. De uitgave van 1868 kreeg lovende recensies in gezaghebbende binnen- en buitenlandse dagbladen en periodieken.⁵⁵ De in het Latijn gestelde *Ethicae* was primair bedoeld voor de filosofiestudenten die zich voorbereiden op het grootseminarie. Het boek was goed opgebouwd, helder en - zeer belangrijk - zuiver in de leer. Volgens *De Tijd* was het uitermate geschikt 'zoowel voor de private studie als voor voorlezingen van de leerstoel'.

De door de jezuiten geredigeerde *Civiltà Cattolica* hoopte, dat de *Ethicae* voor de studerende jeugd een krachtig tegengif mocht zijn tegen de 'perverse en verpestende leer' die verspreid werd door de 'rationalistische universiteiten'. *De Tijd* en *La Civiltà* prezen het, dat Rutten verkondigde dat de vrijheid van godsdienst niet mocht leiden tot een algehele scheiding van Kerk en Staat. De verdediging van de rechten van de Kerk kon in het Rome van 1868 op veel bijval rekenen. Wel vond *De Tijd* dat Rutten teveel waarde hechte aan de constitutionele regeringsvorm. Dat Rutten zich daarbij beriep op niemand minder dan Thomas van Aquino, was volgens *De Tijd* niet geheel terecht, omdat Thomas weliswaar de gemengde

Titelpagina van de tweede druk van de *Ethicae seu philosophiae moralis elementa*.

regeringsvorm aanbeval, maar dan die van de christelijke Middeleeuwen en niet die van de rationalistische negentiende eeuw.⁵⁶

Dupont wijdde eveneens een uitgebreide en lovende recensie aan het werk van zijn vroegere leermeester in de Maastrichtse *Courrier de la Meuse*.⁵⁷ In een tijd waarin 'vrij denken' de overhand dreigde te krijgen, droeg Rutten zijn steen bij tot de rehabilitatie van het christelijk denken. Hij wapende de jeugd tegen het 'sarcasme de l'incredulité'. Met de principes verwoord in zijn *Ethicae* zouden de jongelui nooit bezwijken voor 'l'influence délétère des illusions liberales'. Het handboek was een complete en substantiële samenvatting van de moraalwetenschap, die zowel voor docenten als voor studenten zeer nuttig was. Dupont waardeerde het bijzonder dat Rutten de jongste besluiten tegen het traditionalisme en het ontologisme in zijn boek verwerkt had en dat hij zich niet had laten verleiden door moderne en vaak valse theorieën. Het handboek was een goede afspiegeling van Ruttens doceren. 'Les nombreux élèves de M. Rutten retrouveront dans ce manuel la clarté des idées, l'exactitude des termes, la forces des preuves qui rendaient leçons si intéressants et si utiles'. Dupont sprak de hoop uit, dat Rutten ook in de toekomst meer van zulke geleerde, nuttige en deugdelijke boeken zou schrijven. Eenmaal deken van Sint-Servaas en in beslag genomen door de restauratie van die monumentale kerk is Rutten daar niet meer toe gekomen. Ruttens *Ethicae* beleefde twee herdrukken - in 1872 en 1886 - en bleef tot zijn overlijden in 1893 als handboek in gebruik op Rolduc en tot circa 1880 op het grootseminarie.⁵⁸

In Roermond ontmoette Rutten wederom en met regelmaat Pierre Cuypers en diens zwager Alberdingk Thijm. Dat Rutten geregeld bij de familie Cuypers te gast was en als huisvriend betiteld mag worden, moge blijken uit correspondentie van Thijm en van Nenny Cuypers-Alberdingk Thijm. Rutten maakte op 16 augustus 1863 zijn opwachting bij Cuypers en Thijm, die toen in Roermond op bezoek was. Thijm zelf deed verslag van deze ontmoeting:

'Gisteren, Maria hemelvaart zijn we te 8 uur naar O.L.V. Munsterkerk gegaan, waar Prof. Brouwers de mis voor ons gedaan heeft. Daarna hebben wij ontbeten, en ontving ik een bezoek van Prof. Rutten, die mij uitnodigde den namiddag een bezoek in het Grootseminarie te maken. Wij aten te 1 uur. Toen gingen we met ons drieën den Bisschop onze opwachting maken; hier werd ons eene fijne flesch geschonken'.⁵⁹ In het seminarie werd Thijm begroet door de president Canoy, waarna ze een restauratie bezichtigden die Cuypers daar onderhanden had. In een brief aan Pierre schreef Nenny Cuypers-Thijm, dat Canoy en Rutten haar kwamen condoleren met de dood van haar moeder, Catharina Alberdingk Thijm.⁶⁰ De eerste concrete aanwijzingen voor Ruttens interesse voor de kerkelijke oudheidkunde en kunst stammen eveneens uit zijn Roermondse jaren en zijn door Cuypers en Thijm zeker aangemoedigd. Rutten publiceerde een artikel over de abdijkerk van Rolduc (1860), was een prominent lid van de Maria Munster-

vereniging (1862-1868) en bemoeide zich met de perikelen rond het 'Museum Koning Willem I' te Amsterdam (1864).

Cuypers' restauratiewerkzaamheden te Rolduc vestigden de aandacht op de oude abdij. Reeds in 1852 publiceerde Alexander Schaepekens een artikel over de crypte in de *Messenger des sciences historiques*. Zijn voorbeeld werd gevolgd door Thijm die in 1855 en 1856 in de *Dietsche Warande* twee artikelen wijdde aan het werk van Cuypers. Het eerste artikel beschreef de restauratie van de crypte, die door Cuypers ontdaan was van 'bijbouwswels en wancieraden' en tevens in haar oorspronkelijke klaverblad-vorm was teruggebracht. Het andere artikel gaf een beschrijving van de kerk. In 1857 en 1858 verschenen van de hand van Arnaud Schaepekens en Willem Everts eveneens artikelen over Rolduc in de *Dietsche Warande*. De Akense kannunik en oudheidkundige Franz Bock schreef een monografie, die werd afgedrukt in het *Organ für christliche Kunst* van 1859.⁶¹ Van dit laatste artikel publiceerde Rutten op zijn beurt in 1860 een samenvatting onder de titel 'L'Église et la Crypte de l'abbaye de Rolduc (Limbourg)'.⁶² Zijn artikel begon met een kort historisch overzicht van de abdij om daarna over te gaan tot een beschrijving van de crypte en de kerk. Diverse aspecten kwamen daarbij aan de orde: de restauratie van Cuypers, bouwstijl en bouwgeschiedenis en de gebruikte materialen. De afbraak van het originele klaverbladkoor in de zestiende eeuw werd betreurd. Het nieuwe koor was immers 'en style gothique dégénéré, contrastant d'une manière choquante avec le reste de l'édifice'.⁶³ Reconstructie van het klaverbladkoor was eenvoudig, aangezien de crypte reeds in die vorm was teruggebracht. Wat Rutten toen nog niet kon vermoeden, was dat hij circa dertig jaar later zelf betrokken zou raken bij de realisering van dit ambitieuze plan.

De romanogotische Munsterkerk, gelegen in het hart van Roermond, verkeerde rond 1859 in een deplorabele staat. Restauratie was dringend gewenst, wilde dit monument behouden blijven. In 1850 had Cuypers reeds het koor inwendig gerestaureerd, maar nu was de hele kerk dringend aan herstel toe. Cuypers presenteerde in 1861 een globale begroting voor de algehele restauratie.⁶⁴ In 1862 werd de 'Maria-Munstervereniging' opgericht, die tot doel had 'de bouwkundige herstelling van de O.L.V. Munsterkerk'.⁶⁵ Rutten behoorde tot de tien stichters en bestuursleden van de vereniging, die onder bescherming stond van mgr. Paredis en burgemeester Beerbroek. De leden van de Maria Munstervereniging behoorden alle tot het clericale kamp. Voorzitter was burggraaf A. van Aefferden. Bisdomsecretaris en intimus van Paredis Frans Boermans was ondervoorzitter. J. Oomen, rector van de Munsterkerk, en Michaël Smiets, docent van het Bisschoppelijk College waren respectievelijk thesaurier en secretaris. De overige werkende leden waren: G. Bongaerts, wethouder; J.J. Romen, drukker-uitgever van de Maas- en Roerbode alsmede kerkmeester van de Munsterkerk; J. Cloquet, rentenier; H. Schreurs, griffier en raadslid; G.Th.H. van Meyel, evenals Boermans bisdomsecretaris en Rutten.⁶⁶ De werkzaamheden van het

bestuur strekten zich uit over alles wat noodzakelijk of nuttig geacht werd om het doel der vereniging te bereiken: het verschaffen van gelden, het te rade nemen van ervaren bouwmeesters, het inwinnen van gewenste inlichtingen en het doen opmaken van de nodige plannen en bestekken, 'in een woord al het vereischte bezorgen om den heerlijken tempel in zijnen oorspronkelijken luister te herstellen'.⁶⁷ De Maria-Munstervereniging gaf brochures uit, waarin gewezen werd op het monumentale karakter van de kerk en de noodzaak van haar behoud. Zij hield rondgangen in de stad om geld in te zamelen en organiseerde de plechtigheden rond de eerste steenlegging van de restauratie door mgr. Paredis op 1 juni 1863. Bij die gelegenheid was Rutten uiteraard aanwezig. Smiets hield een feestrede en na de collecte brachten Oomen en Rutten de eerste steen, die door Van Aefferden aan bisschop Paredis ter zegening aangeboden werd.⁶⁸

De plannen van Cuypers legde zij ter beoordeling voor aan experts als Eugène Viollet-le-Duc, James Weale en Franz Bock.⁶⁹ De plannen, die veel beroering wekten, werden van 22 maart tot 4 april 1863 tentoongesteld in het stadhuis van Roermond. Een anoniem ingezonden artikel in *De Volksvriend* van 16 mei 1864 nam het ontwerp van Cuypers onder vuur en zou de aanleiding worden voor een heftige polemiek in *De Volksvriend*, de *Maas- en Roerbode* en de *Courrier de la Meuse*.⁷⁰ Later bleek dat notaris Charles Guillon de anonieme briefschrijver was. Guillon wenste de Munsterkerk zoveel mogelijk in haar vertrouwde gedaante te bewaren. Zijn standpunt was dat 'het een eerste vereischte bij elke restauratie is, immers van niets hoegenaamd bij te voegen waar niets geweest is, maar op slaafsche wijze het oorspronkelijke bij te behouden en te volgen'. Cuypers daarentegen wilde de Munsterkerk restaureren volgens de principes van de doctrinaire neogotiek en haar voltooiën in de geest zoals een middeleeuwse bouwmeester dat gedaan zou hebben. Dit kwam er op neer, dat er vier torens op de kerk geplant werden.⁷¹ Guillons keuze voor *De Volksvriend* en het feit dat het hoogtepunt van de pennenstrijd samenviel met de strijd rond het Bisschoppelijk College maakte dat de restauratie van de Munsterkerk onderdeel werd van de strijd tussen liberalen en clericalen. Uiteindelijk zou de door beide partijen als scheidsrechter geaccepteerde, doch geenszins neutrale Viollet-le-Duc een beslissing forceren ten gunste van Cuypers en dus ook van de clericalen.⁷² De Maria Munstervereniging trok als zuiver clericale vereniging natuurlijk partij voor Cuypers.

Ofschoon veel bekend is omtrent de restauratie van de Munsterkerk, tasten we omtrent de rol van Rutten in het duister. Heeft hij zich in de polemiek gestort ten gunste van Cuypers, zoals hij dat ook zou doen bij de kwestie rond het Museum Koning Willem I te Amsterdam?

De plannen voor dit museum dateerden van 1862.⁷³ Een aantal Amsterdammers besloot toen een 'Kommissie tot voorbereiding der stichting van een Kunstmuseum' te vormen. Thijm werd secretaris van die commissie. Het museum zou een waardig onderkomen moeten vormen

voor het Nederlandse culturele erfgoed, dat tot dan toe opgeslagen was in het veel te kleine en brandgevaarlijke 'Trippenhuis' te Amsterdam. In februari 1863 werd het idee geopperd het museum te verbinden aan de vijftigjarige herdenking van Nederlands bevrijding van de Fransen. Het bouwwerk moest zowel museum als gedenkteken zijn en de naam dragen van Willem I, omdat de koning zich had ingezet voor de restitutie van het door de Fransen geroofde cultuurerfgoed.

In april 1863 werd een internationale prijsvraag voor architecten uitgeschreven. Het beste ontwerp zou beloofd worden met 1500 gulden; de tweede prijs bedroeg 300 gulden. Toen de inschrijving op 1 februari 1864 sloot, bleken 19 architecten uit binnen- en buitenland aan de prijsvraag te hebben meegedaan. Zij leverden 21 ontwerpen in. De jury die de ontwerpen beoordeelde, kwam tot de conclusie dat geen enkel ontwerp in aanmerking kwam voor uitvoering. Toch werden de prijzen uitgereikt. De eerste prijs ging naar Ludwig en Emil Lange uit München voor een classicistisch ontwerp. Pierre Cuypers kreeg de tweede prijs voor ontwerp 'B' met renaissancegevel. Cuypers had namelijk twee ontwerpen ingeleverd, 'A' en 'B', ieder met twee geveltekeningen in gotische en renaissancestijl. Opmerkelijk aan Cuypers ontwerp was de verlichting van de zalen. Hij paste geen bovenlicht toe, zoals het programma van eisen verlangde, maar zijlicht, dat binnenviel door hooggeplaatste dakkapellen. Tijdens de vergadering van 21 april 1864 besloot de commissie om de ontwerpen van Lange en Cuypers te laten bewerken door architect A.N. Godefroy, die zowel jury- als commissielid was. Het voorstel van Thijm om Cuypers een tweede ontwerp te laten maken, werd verworpen. Thijm op zijn beurt wilde de grote meesters der zeventiende eeuw niet herbergen 'in een op griekse tempels enromeinse badstoven geïnspireerde pinakothek' en nam ontslag als secretaris.⁷⁴ Het hele museumproject verzandde door onenigheid over ontwerp en financiering.

De bekroning van het classicistisch ontwerp van Lange, de 'troostprijs' voor Cuypers en de benoeming van Godefroy tot nieuwe architect vormden voor Rutten de aanleiding een ingezonden brief te plaatsen in de *Courrier de la Meuse*. Trots bracht hij vervolgens Nenny Cuypers twee exemplaren van deze gazet. Nenny was niet enthousiast, ofschoon ze dat tegenover Rutten zeker niet zal hebben laten blijken: 'Toen ik de 2 telegrams van Brouwers ontving dat het art. van Prof. Rutten niet geplaatst moest worden, ging hij zelf juist hier uit, die mij 2 ex. van den "Courrier" gebracht had met zijn art. 't was dus te laat! Moge het nog ten goede gekeerd zijn. Ik ken de rede niet waarom dit volstrekt niet verschijnen mocht; maar ben nu gaan bedenken of het wel past, dat men een particuliere schrijver, zonder vergunning publiceert. Zou Viollet-le-Duc hier wel mee gediend zijn. Ik had Prof. Rutten geschreven dat Reichensperger een brief heeft geschreven aan Thorbecke over Uw plan; hij was er zeer gelukkig me daar dit bij hem de hoop weêr deed ontstaan dat voor ons alles nog niet verloren is'.⁷⁵

Rutten werd, zo blijkt, goed op de hoogte gehouden over de verwickelingen rond de museumbouw.

Dat het ontwerp van Lange afgewezen werd, bevreemdde Rutten allerminst. Het programma van eisen vorderde immers een bouwwerk in nationale stijl van omstreeks 1600, 'tandis que le plan de M. Lange présente un monument, plutôt temple que musée, en style grec'.⁷⁶ Maar welke reden had de commissie om Cuypers te passeren? 'Les bâtiments projeté par cette architecte est monumental, bien raisonné, solide, parfaitement adapté à son but; il est en outre connu dans le style national de la fin du XVI siècle, ainsi que le voulait le programme'. De keuze van Godefroy tot nieuwe architect werd door Rutten op de korrel genomen. Hij beschreef hem niet alleen als iemand die geen onderscheid kon maken, maar bovendien als iemand, die niet de moeite genomen had zelf aan de inschrijving mee te doen. Ongehoord vond Rutten, dat hij ook nog lid was van de jury. De architecten die hun kostbare tijd hadden opgeofferd om een goed ontwerp te maken, werden gepasseerd ten gunste van Godefroy, die niets anders gedaan had dan toekijken. Rutten rekende het de commissie zwaar aan dat zij een zo groot project in handen gaf aan een zijns inziens slechte architect. Hij hoopte, dat de commissie alsnog tot inzicht kwam of dat anders de regering of de volksvertegenwoordiging zich met de zaak ging bemoeien. 'Dans la libre Néerlande il ne doit pas être permis de heurter si impitoyable le sens commun'. Om aan te tonen dat Cuypers ontwerp het beste was, publiceerde hij aan het eind van zijn artikel de brief van Viollet-le-Duc - 'éminent architecte, dont personne ne conteste la compétence' - waaraan Nenny Cuypers reeds refereerde en die Rutten ongetwijfeld door Cuypers zelf terhand werd gesteld. Viollet-le-Duc feliciteerde Cuypers met zijn ontwerp en noemde vooral de lichtinval zeer origineel.⁷⁷

Niet enkel kerken en musea trokken Ruttens aandacht. Een mooie kelk liet hem evenmin onberoerd. 'Hier soir j'ai été chez M. Rutten, je l'ai vu le calice de Guelle qui lui plaisait beaucoup et a moi aussi', schreef seminarist Reinier Corten, die er aan toevoegde, dat de kelk zich thans op de kamer van Rutten bevond.⁷⁸

Tijdens zijn Rolducse en Roermondse jaren blij gegeven hebbende van zijn diverse talenten besloot mgr. Paredis Rutten te benoemen tot pastoor-deken van Maastricht. Hij werd te Roermond opgevolgd door Marres. Willem Everts was eveneens benaderd voor de post van docent in de moraaltheologie, maar had geweigerd. '...ik (...) blijf bij mijn letteren in weerwil van het bewustzijn, dat (hier in ons bisdom) de weg ter hoogere geestelijke bedieningen over die klassen ligt', zo schreef hij Thijm op 16 maart 1868, daarbij impliciet doelend op Ruttens benoeming.⁷⁹ Everts werd overigens datzelfde jaar nog directeur van Rolduc.

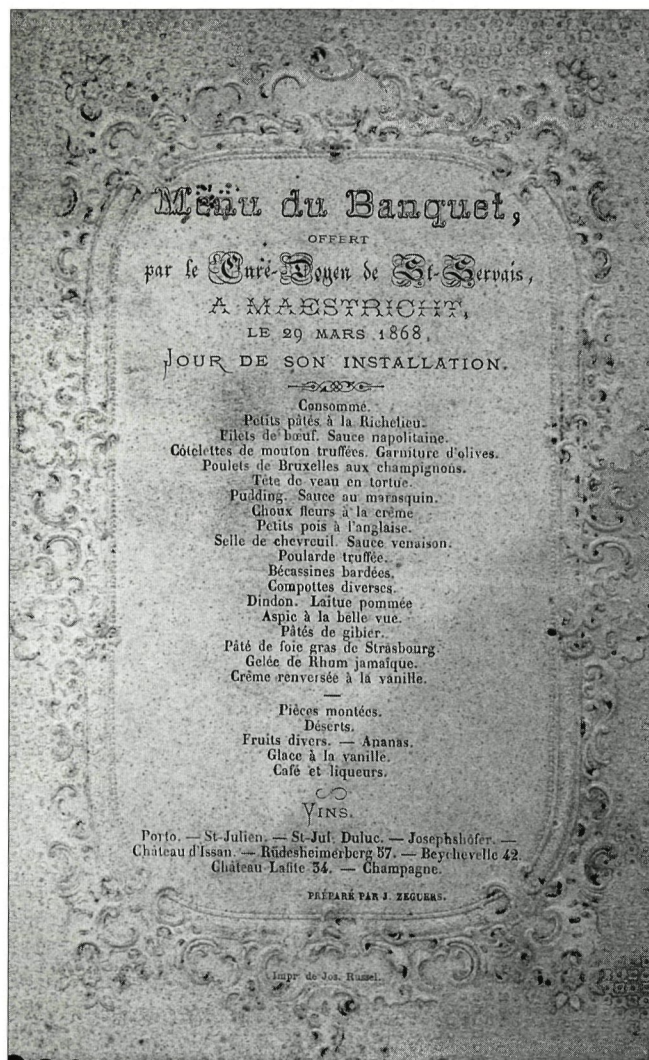
PASTOOR-DEKEN VAN SINT-SERVAAS (1868-1893)

Menukaart van het
banket (RHCL,
ABR 1840-1940,
collectie Willem-
sen).

Na het plotse overlijden van deken P.G.H. Scheijven op 5 februari 1868 werd, nadat de talentvolle organisator Paulus Dominicus van Laer, deken van Wyck, het aanbod diens opvolger te worden geweigerd had, Rutten benoemd tot nieuwe pastoor-deken van Sint-Servaas te Maastricht.⁸⁰ Zijn benoeming werd op 12 maart 1868 door het bisdom wereldkundig gemaakt. *L'ami du Limbourg* bracht dit nieuws heet van de naald op de voorpagina. *L'ami* verheugde zich, dat Paredis zo'n eminente priester had gekozen voor de hoge functie van 'curé-doyen de la premiere paroisse du Limbourg'.⁸¹ Paredis zelf had ook een hoge dunk van Rutten. In een brief

aan kardinaal A.C. Barnabo, prefect van de Congregatio de Propaganda Fide, noemde hij hem op 20 maart 1868 een 'prêtre estimé'.⁸² Als beginselvast geestelijke, strijdbaar, intellectueel begaafd en stammend uit een gegoede familie was hij de geknipte persoon voor deze post. Ook zijn interesse voor kunst zal bij Paredis meegespeeld hebben, want de Sint-Servaas, de grafkerk van 'Nederlands' eerste bisschop, was toe aan restauratie.

De installatie vond plaats op Paaszondag, 29 maart 1868. Paredis had besloten de plechtigheid zelf te verrichten. De datum vond hij wel wat ongelukkig, maar zoals hij aan zijn vriend, de deken van Weert, Frans Boermans, schreef: 'de installatie tot na paschen uitstellen beviel mij niet, en den vorigen zondag was niets gereed'.⁸³ Om tien uur 's morgens werd Rutten aan de grens van de parochie, in de Grote Staat, opgewacht door de geestelijkheid van de stad, de kerkfabrieksraad, de broederschappen, de kinderen van het Armenhuis en het Weeshuis en de burgerlijke autoriteiten.⁸⁴ Kapelaan Houbiers van de Sint-

Servaasparochie verwelkomde hem en overhandigde hem tevens het herderschopje. Burgemeester Raat hield een toespraak. Vanuit de Grote Staat trok de stoet door het feestelijk versierde en druk bevolkte Maastricht naar de Sint-Servaaskerk. Na het 'Veni creator spiritus' en de voorlezing van de benoemingsbrief zei Rutten, knielend voor de bisschop, de geloofsbelijdenis op om vervolgens de kerk symbolisch in bezit te nemen. De feitelijke installatie was hiermee voorbij. Aansluitend werd een hoogmis gecelebreerd door de nieuwe deken met assistentie van de bisschop. Rutten besteedde de preekstoel en 'sprak zijne nieuwe omgeving in warme bewoordingen toe met de hem zoo byzondere eigene liefvalligheid, die den Eerw. Heer Rutten gedurende zijn verblijf te Roermond evenals vroeger te Rolduc zoo beminnelijk maakte', aldus de liberale *Volksvriend*, die eveneens positief was over Ruttens benoeming te Maastricht.⁸⁵ Flament schreef jaren later dat Rutten bij zowel katholieken als andersdenkenden 'geacht' was.^{85a} De hervormde dominee van Maastricht, J.W. Suringar, sprak in het nagebed van de ochtenddienst in de Sint-Janskerk de bede uit dat 'de komst des nieuwen priesters voor velen ten zegen mocht zijn'. Met deze 'oecumenische geste' oogstte hij behalve instemming ook kritiek.⁸⁶ Na afloop van de kerkelijke plechtigheden bood Rutten zijn gasten, onder wie mgr. Paredis, burgemeester Raat, oud-collega's van het grootseminarie en de dekens van het bisdom, een banket aan.⁸⁷ Zijn jeugd-vriend J.C. Rijkers, directeur van het Bisschoppelijk College van Roermond, en burgemeester Raat hielden de feestredes.⁸⁸ Regouts muziekkorps 'Ouvriers Réunis' besloten de feestdag met het brengen van een serenade.

Rutten betrok de ruime pastorie aan het Vrijthof, die gedurende vijftienvijftig jaar zijn thuis werd. Rutten woonde er niet alleen. Zijn broer Edouard woonde bij hem in, evenals het huishoudelijk personeel. Geregeld was er hoog bezoek, voornamelijk kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders, die een of meer dagen (soms zelfs enige weken) bleven. Met de aristocratie en de rijke fabrikanten kon de deken van Sint-Servaas zich niet meten, maar hij moet een behoorlijk inkomen hebben gehad. Naast inkomsten uit familiebezit ontving Rutten als pastoor eerste klasse een rijksjaarwedde van 975 gulden met een suppletie van tussen de 300 à 400 gulden voor het garnizoen.⁸⁹ Hoeveel hem aan stouwenrechten toekwam, is onbekend, maar als men bedenkt dat Jos Habets als pastoor van het dorpje Oud-Vroenhoven ongeveer 1000 gulden aan jaarinkomen had, ontving Rutten als pastoor-deken van Maastricht aanzienlijk meer.⁹⁰ Rutten behoorde financieel gezien tot de goede middenstand, qualitate qua behoorde hij tot de stedelijke elite. Het gemak waarmee hij zich binnen die kringen bewoog en geld verwierf voor zijn projecten, maakt duidelijk dat hij niet doorging voor 'boerenpastoor'.⁹¹ Instrumenten om in nauw contact te komen met de notabelen waren geestelijke en/of charitatieve verenigingen als de exclusieve 'Sint-Barbarabroederschap' van de Sint-Servaaskerk en de 'Société de charité des Dames de Maestricht'. Van de eerste was Rutten als pastoor van Sint-Servaas qualitate qua superintendent, van de sociëteit was hij directeur.⁹²

Rutten als zielzorger

Vrijwel direct na zijn installatie nam hij het initiatief tot een prestigieuze restauratie en herinrichting van de Sint-Servaaskerk. Daarnaast organiseerde hij diverse triomfalistische religieuze manifestaties, zoals de Piusfeesten (1869 en 1891), de inwijding van de schatkamer (1873), de Heiligdomsvaarten (1874, 1881, 1888) en de Sint-Servaasfeesten (1884). Het massale karakter van deze festiviteiten versterkte in niet geringe mate de saamhorigheid en het zelfvertrouwen van de Maastrichtse katholieken. Of deze grootse feesten het geloof daadwerkelijk verdiepten, komt op ons wellicht twijfelachtig over, doch mgr. Paredis en Rutten waren hiervan overtuigd.⁹³

Naast alle festiviteiten en restauratiewerken stonden de alledaagse pastorale en bestuurlijke werkzaamheden. Rutten werd in zijn herderlijk ambt weliswaar bijgestaan door zeven kapelaans en een rector, zijn broer Eduard, maar hij onttrok zich niet aan zijn zielzorgelijke plichten. Hij hoorde biecht, bracht de communie rond aan zieken en stervenden en bekeerde zoals zijn heilige patroon 'met het kruis in de hand' zondaars.⁹⁴ Ongetwijfeld heeft hij ook gepreekt, maar hiervan is niets bewaard gebleven. Hij visiteerde ieder jaar de parochies van zijn dekenaat. Hij was intensief betrokken bij het parochielevens van Sint-Pieter en de oprichting van de nieuwe parochie te Caberg. Van de gebeurtenissen in zijn eigen Servaasparochie deed hij uitvoerig verslag in het 'registrum pastorale', waarbij hij zich hoofdzakelijk bediende van het Latijn en in mindere mate ook van het Frans en het Nederlands.⁹⁵ Als deken behoorde hij met de burgemeester van Maastricht en de pastoor van de Sint-Mathiaskerk tot de bestuurders en begevers van de studiebeurzenstichting die in het leven geroepen was door wijlen kanunnik Wynants. De beurzenstichting stelde geld ter beschikking aan jongens die theologie wilden studeren aan de KU Leuven of het grootseminarie van Roermond.⁹⁶

Devoties en bedevaarten werden door Rutten gestimuleerd. Hij gaf, wat wij thans het devotionaliseringsproces noemen, stevige impulsen. Het verbaast niet hem in 1869 aan te treffen bij de toning van de relieken van de H. Gerlachus te Houthem.⁹⁷ Te Maastricht herinroduceerde hij in 1869 het in vergetelheid geraakte feest van Monulphus en Gondulphus. Hij begeleidde geregeld de bedevaarten naar de Mariabedevaartoord Scherpenheuvel en Kevelaer. Nieuw was de bedevaart naar 'Onze Lieve Vrouw van het H. Hart' te Sittard, een devotie die door hem - hij was een vooraanstaand lid van de aldaar gevestigde aartsbroederschap - sterk werd bevorderd.⁹⁸ Samen met architect Kayser ontwierp hij tevens de nieuwe bedevaartskerk aldaar. De devotie van O.L. Vrouw van het H. Hart was nauw verwant aan de veel oudere verering van het H. Hart van Jezus, die bij Rutten eveneens een bijzondere plaats innam. In de Sint-Servaas trachtte hij tweemaal een H. Hartkapel te realiseren, maar beide keren werden zijn plannen doorkruist door de uit Maastricht stammende invloedrijke referendaris van de afdeling

Kunsten en Wetenschappen van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Victor de Stuers.⁹⁹ Voor een andere devotie, die van het H. Aanschijn (de Zweetdoek van Veronica met het 'portret' van Christus), kon hij wel een kapel inrichten. De verering van het H. Aanschijn bloeide in Maastricht, reeds in honderden huisgezinnen. In 1886 werd de Broederschap van het H. Aanschijn per decreet door mgr. Paredis opgericht. Een ledenregister werd evenwel pas in 1890 aangelegd, nadat de kapel was ingericht.¹⁰⁰ De al lange tijd bestaande broederschap tot Verering van het H. Sacrament werd door Rutten nieuw leven ingeblazen.¹⁰¹ Zoals we nog zullen zien, hielden de broedersschappen en devoties direct verband met de herinrichting van de Sint-Servaaskerk.

*F.X. Rutten als
pastoor-deken van
de Sint-Servaas-
kerk (Fotoarchief
Rolduc).*

Van groot belang voor het parochieleven was de oprichting van een eigen kerkelijk weekblad, *De Sint Servatiusklok*, waarvan de redactie berustte bij de kapelaans M.A.H. Willemsen en A. van Soest, op dat moment verbonden aan de O.L.Vrouwekerk. Vanaf 1877 was de redactie in handen van kapelaan Pascal Schmeitz. De geestelijkheid had nu een eigen spreekbuis.¹⁰² Op initiatief van Rutten hielden de redemptoristen van 1 tot 12 april 1874 in de Sint-Servaasparochie voor het eerst een, drukbezochte, volksmissie.¹⁰³

De categoriale zielzorg ontsnapte evenmin aan Ruttens' aandacht. Voor de dienstplichtige katholieke militairen van het garnizoen richtte hij op 17 mei 1874 een 'sodalitas catholicorum militum' op, die onder bescherming stond van de H.H. Augustinus en Antonius. In feite was deze Maastrichtse broederschap een afdeling van de 'R.K. Militairenvereniging', die tot doel had de katholieke soldaten te behoeden voor de verleidingen van het garnizoensleven. De leden van de Maastrichtse afdeling kwamen bijna elke avond bijeen in de lokalen van de Vincentiusvereniging en vanaf september 1889 in een eigen gebouw aan de Mariastraat 13-15. Deken Rutten trad op als voorzitter van de vereniging; een van de kapelaans had als directeur de dagelijkse leiding. De broederschap ging in 1874 met tien leden van start en telde in 1884 tweehonderd leden.¹⁰⁴

Met de in zijn dekenaat gevestigde religieuzen onderhield Rutten goede contacten.¹⁰⁵ Hij was aanwezig bij diverse feestelijkheden van de verschillende kloosterorden en -congregaties. In 1892 wist hij te bewerkstelligen, dat pater Gaston Desribes sma het 'Bakkerbusch' op de Keerderberg kon verwerven om er een missiehuis te stichten.¹⁰⁶

Als directeur van de Zusters Onder de Bogen was hij raadgever en lichtbaken. Er werd niets besloten vooraleer zijn advies was ingewonnen en zijn raad werd 'als Gods stem met dankbaarheid opgevolgd'.¹⁰⁷ Rutten presideerde elke drie jaar de keuze van overste, assistente en raadzusters.¹⁰⁸ Tevens controleerde hij elke drie jaar de financiën van de zusters.¹⁰⁹ Deken Rutten was intensief betrokken bij de vestiging van de zusters in Amsterdam. Op 1 maart 1878 werden de dames Povel en Wehry door Rutten in Maastricht ontvangen. Hij beloofde zes zusters naar de hoofdstad te zenden om werkzaam te zijn in de thuisverpleging. De Amsterdamse regenten van de RK Ziekenverpleging, ofschoon verheugd over de komst van de zusters, wensten dat zij niet onder het moederhuis te Maastricht zouden ressorteren. Rutten verklaarde op 8 mei dat hij van mening was, dat, met het oog op de kloostergeest, de zusters een eigen huis onder eigen bestuur dienden te hebben. Hierover rees een verschil van mening tussen Amsterdam en Rutten, die onverkort van mening bleef dat de Amsterdamse regenten onmogelijk konden weten aan welke zedelijke gevaren de zusters in de thuisverpleging blootgesteld waren. Op 6 augustus 1878 werd te Amsterdam vergaderd. Rutten wist de Amsterdammers zover te krijgen dat zij op vrijwel al zijn eisen ingingen. De zusters bleven onder het gezag van Maastricht en betrokken te Amsterdam een eigen huis met overste. Toen op 4 november 1880

mgr. Sniekers van Haarlem de nieuwbouw van de RK Ziekenverpleging aan de Keizersgracht inzegende, was Rutten daarbij aanwezig. Over het aantal zusters dat gestuurd werd vanuit Maastricht, was Amsterdam niet tevreden. In het voorjaar van 1881 zond Rutten snel enige zusters naar de hoofdstad om te verhinderen dat de RK Ziekenverpleging een eigen noviciaat voor religieuze ziekenzusters zou oprichten. Ook in de navolgende jaren bleef het aantal zusters problematisch.¹¹⁰

Mgr. Boermans gaf in een schrijven aan Rutten van 10 augustus 1889 te kennen dat hij het plan van de zusters om in Den Haag een afdeling te stichten tot 'verpleeging van ziekendomicilie' goedkeurde. Op 5 november 1889 openden de zusters in Den Haag een succursaalhuis, gelegen op de hoek van de Assendelftstraat en Westeinde.¹¹¹

Tijdens het pastoraat van Rutten bezochten veel prelaten Maastricht. Dat had onder andere te maken met de festiviteiten die hij entameerde. Daarnaast was het op de pastorie aan het Vrijthof bij een ontwikkeld man als Rutten goed toeven. Behalve mgr. Paredis, die bij iedere gebeurtenis van enig belang in Maastricht te vinden was, waren ook de bisschoppen van Luik en/of hun vicarissen-generaal er geregeld te gast. Dat gold ook voor de apostolisch-vicarissen van Batavia, mgr. P.M. Vrancken en de van Sittard afkomstige mgr. C.A. Claessens.¹¹² Ter gelegenheid van de Sacramentsprocessie van 1869 droeg internuntius A. Bianchi de monstrans. Internuntius mgr. J. Capri verbleef in 1879 maar liefst zes weken bij Rutten vanwege de gezonde lucht in Limburg. Zijn opvolger mgr. Spolverini was in augustus 1884 drie dagen bij Rutten te gast. Hij bezocht toen diverse kloosters, scholen en andere katholieke instellingen.¹¹³ Rutten onderhield ook contacten met het aartsbisdom Keulen. Zo was de wijbisschop, mgr. Baudri, aanwezig tijdens de Sacramentsprocessie van 1870. Na de pontificale hoogmis, tijdens welke Baudri de staf van Sint-Servaas gebruikte, bood Rutten zijn hoge gast een diner aan op de pastorie.¹¹⁴ Met de Keulse aartsbisschop mgr. Paulus Melchers waren de contacten nog intensiever, maar dat had een politieke achtergrond. Melchers was als gevolg van de 'Kulturkampf' verbannen. Hij reisde op 13 december 1875 via Venlo en Roermond naar Maastricht om daar onder te duiken bij de franciscanen. Hij verbleef van 1875 tot 1885 in een tuinhuis in hun klooster en had - om veiligheidsredenen - met bijna niemand contact, behalve met Rutten.¹¹⁵ Mogelijk was dat zo besloten, aangezien Paredis met Rutten besprak in welk klooster 'monseigneur' het beste ondergebracht kon worden zonder dat hij al te zeer opviel.¹¹⁶ Behalve prelaten trok Maastricht ook ander hoog bezoek aan, zoals koningin Sophie der Nederlanden, die de stad op 27 september 1873 bezocht. De koningin bracht een bezoek aan de Sint-Servaaskerk en de toen pas heringerichte schatkamer. Deken Rutten leidde de vorstin rond.¹¹⁷

Rutten en de sociale kwestie

Pastoor Kribs van Sint-Pieter typeerde Rutten als 'de vader der armen, weduwen en weezen'. Rutten was inderdaad actief op caritatief terrein. In 1875 werd hij directeur van de 'Société de Charité des Dames de Maastricht'. De 'Société' was in 1840 opgericht om de armoede in Maastricht te lenigen door het verstrekken van voedsel, kleding en beddengoed. De leden van de vereniging werden gerekruteerd uit de bovenste laag van de Maastrichtse bevolking. Het directeurschap van Rutten was niet vanzelfsprekend, aangezien artikel negen van de statuten bepaalde, dat de pastoor van de Mathiasparochie voorzitter was. Mgr. Paredis ging op 15 februari 1875 evenwel akkoord met een statutenwijziging, waardoor Rutten in de plaats kon treden van pastoor Batta. De missen van de 'Société' werden vanaf die tijd gezongen in de Sint-Servaaskerk, terwijl de vergaderingen plaats vonden in de reliekenzaal aldaar.¹¹⁸

De eerste Vincentiusvereniging te Maastricht zag in 1848 het licht. Het was een conferentie voor de hele stad. In 1850 echter werd in de Sint-Servaas een parochiële Vincentiusvereniging opgericht, die door de centrale in Den Haag niet erkend werd. Met de oprichting in 1854 van een aparte conferentie in Wyck was de overkoepelende stadsconferentie definitief ter ziele. Toen het ledental van de Sint-Servaasconferentie terugliep gingen er stemmen op om weer te komen tot één grote conferentie. Diverse bestuursleden en deken Scheijven waren daar echter fel op tegen. Rutten daarentegen was voorstander van een verzoening. Hij wist te bewerkstelligen, dat de Servaasconferentie zich op 1 mei 1868 ophief en er wederom, op 19 juli van dat jaar, een stadsconferentie tot stand kwam. Rutten werd op die dag tevens opgenomen in de Vincentiusvereniging. Aangezien al spoedig duidelijk werd dat één grote conferentie ook nadelen had - doordat veel leden slechts op papier lid waren - stelde het hoofdbestuur te Den Haag in 1875 een splitsing voor. De Maastrichtse pastoors waren er echter tegen. Een tweede poging in 1885 mislukte opnieuw. De hoofdtraad te Den Haag hield echter vol en benaderde Rutten. Men vroeg hem om een reactie. Rutten zag de noodzaak tot splitsing niet, ofschoon hij een aantal problemen wel onderkende. Maar zo betoogde hij, een splitsing zou nieuwe problemen oproepen. Rutten had vrijwel zeker persoonlijke motieven om een splitsing, in 1888, tegen te houden. Hij wilde de door ziekte niet meer goed functionerende voorzitter Loomans uit de wind houden. Na Loomans' overlijden drong Rutten in 1889 aan op een splitsing. Op 22 december 1889 gingen de leden definitief akkoord met een opdeling in twee conferenties: Eén voor de Sint-Servaas en O.L. Vrouweparochie en één voor de Sint-Matthias en Sint-Martinusparochie.¹¹⁹

Als voorzitter van de 'Société de Charité' en binnen de Vincentiusvereniging heeft Rutten zeker zijn steentje bijgedragen om de noden te lenigen; tegen de slechte levens- en werkomstandigheden van de Maastrichtse arbeiders heeft hij echter niets structureels ondernomen. Zoals veel andere negentiende-

eeuwse geestelijken was hij er van overtuigd dat de armoede door God gewild was. Zij louterde de armen, terwijl zij de welgestelden de mogelijkheid bood zich door caritas een plaats in de hemel te verwerven. Dat Rutten aangaande het armoedeprobleem zo passief was, had ook te maken met het feit dat hij de Maastrichtse notabele families niet tegen zich in het harnas wilde jagen. Juist dezen immers schonken grote sommen gelds voor de restauratie en aankleding van de Sint-Servaaskerk. Soms lijkt het er zelfs op, dat hij zich voor het karretje van Regout cum suis liet spannen. Petrus Regout senior vroeg op 29 juli 1872 verlof aan bisschop Paredis om de arbeiders van zijn glasfabrieken ook een deel van de zondag te laten werken. Dit had bedrijfseconomische voordelen, maar daar ging het Regout niet om. Zo beweerde hij tenminste. Het ware beter de arbeiders ook 's zondag te laten werken om te voorkomen, dat de ploeg die op die dag om 12 uur 's nachts begon niet vooraf de herbergen en andere 'onzedige huizen' bezocht. De kinderen die in zijn industrie werkten zwierven eveneens al vroeg in de avond over straat. Petrus Regout junior zou de bisschop persoonlijk nog nader informeren. Hoe Paredis op dit schrijven en bezoek gereageerd heeft, is niet bekend. Waarschijnlijk wilde hij zelf geen besluit nemen en verwees hij door naar Rome. In november 1872 schreef Rutten, namens Petrus Regout, een verzoekschrift aan het Vaticaan om ter bevordering van de zedelijkheid de arbeiders ook op zondag te mogen laten werken.¹²⁰ De zaak werd doorverwezen naar het H. Officie, dat mgr. Paredis geschreven moeten hebben, dat hij de zaak zelf kon afhandelen. Daar had deze niet op gerekend. Hij was echter vastbesloten Regout zijn zin niet te geven. Had hij immers niet een enorm fortuin opgebouwd zonder zondagsarbeid? Paredis hield - wellicht meer uit religieuze dan om sociale redenen - onverkort vast aan de zondagsrust. In een tweede brief aan Rutten bevestigde hij dat.¹²¹

De affaire rond de sociaal geëngageerde rector J.H. Wijnen maakte nochtans voor iedereen duidelijk, dat de kerkelijke overheid onverkort de zijde koos van de fabrikanten. Tijdens de geruchtmakende parlementaire enquête naar de arbeidsomstandigheden in de Maastrichtse industrie van 17 tot 27 januari 1887 bekritiseerde Wijnen met name de firma Regout zeer scherp. Een bewerkte versie van zijn uitspraken voor de enquêtecommissie liet hij als brochure drukken en verspreiden. Uiteraard tot groot ongenoegen van de familie Regout, maar niet minder van zijn superieuren. De Maastrichtse pastoors, onder wie Rutten als de voornaamste, publiceerden een brief in de *Courrier de la Meuse* van 3 maart 1887, waarin zij zich met nadruk distantieerden van Wijnens optreden. De familie Regout namen zij juist in bescherming. Deze had zich steeds bijzonder gekwetten van liefdadigheid, zo heette het. Liefdadigheid is evenwel iets anders dan sociale rechtvaardigheid. De brochure werd uit de handel genomen. Wijnen zelf ontving nog datzelfde jaar een pastoorbenoeming voor het dorpje Limbricht, waar hij verder geen kwaad kon.¹²² Desalniettemin wist deken Ruttens neef, kapelaan Martin Rutten, in 1889 een begin te maken met het patronaats-

werk te Maastricht.¹²³ Begon de geestelijkheid in te zien dat het louter veroordelen van het socialisme geen soelaas bood? Misschien, maar er dient op gewezen te worden dat de patronaten strikt katholieke, paternalistische instellingen waren onder leiding van de geestelijkheid en gefinancierd door kapitaalkrachtige leken.¹²⁴ De angst voor het antireligieuze klassenstrijd predikende socialisme zat er diep in, zoals de waarschuwing tegen het *Socialistisch Weekblad* illustreert: 'Een blad, dat de grond van de door God gewilde maatschappelijke orde ondermijnt'.¹²⁵ Het lijkt geen twijfel, dat de houding van Rutten en het gros van zijn ambtgenoten veel arbeiders van de kerk vervreemde.

Vrienden en relaties

Als deken van Maastricht knoopte Rutten vele nieuwe contacten aan met leden van het stads- en provinciebestuur, met de notabele Maastrichtse families en met prelaten. Hij ontmoette in Maastricht tevens enige personen die een belangrijke rol zouden gaan spelen op (kunst)historisch terrein. Op de eerste plaats was dat kapelaan en schatbewaarder van de Sint-Servaas Michaël Willemsen, met wie Rutten nauw bevriend zou raken. Daarnaast met kapelaans Pascal Schmeits en Martin Rutten, een zoon van zijn broer Alois.¹²⁶ De familie te Sittard werd niet vergeten en werd telkenjare te Maastricht aan een feestdis ontboden.¹²⁷ Het contact tussen Rutten en architect Johannes Kayser vond zijn oorsprong eveneens in Maastricht. De vrienden en relaties van Rolduc en Roermond bleven eveneens welkom. De vriendschap met Cuypers bleef bestaan, niet in het minst, omdat hij de Sint-Servaaskerk restaureerde en om die reden geregeld in Maastricht vertoefde. Het was bij Rutten dat Cuypers kennismaakte met Victor de Stuers, aldus Van Hellenberg Hubar.¹²⁸ Anderzijds logeerde Rutten ook bij Cuypers in Amsterdam.^{128a} Met Alberdingk Thijm correspondeerde hij eveneens, maar of echte vriendschap hem met Thijm verbond? Wel was er sprake van wederzijdse waardering.¹²⁹ Op 21 maart 1868 schreef hij Thijm een brief, waarin hij hem bedankte voor de felicitaties ter gelegenheid van zijn benoeming en installatie tot deken van Maastricht. Zijn hoogachting voor Thijm stak hij bij die gelegenheid niet onder stoelen of banken: '(...) je me rapelle parfaitement que dès le moment que j'ai eu le bonheur de faire votre connaissance, j'ai conçu dans mon coeur une grande estime pour vous, estime qui depuis c'est toujours accrue (...)'.¹³⁰ Rutten was bovendien verheugd, dat Paul Alberdingk Thijm - op dat moment leraar aan het stedelijk lyceum van Maastricht - tot zijn parochianen hoorde.¹³¹

Thijm op zijn beurt vroeg Rutten meermaals om advies in verband met een artikel dat hij schreef over de pauselijke onfeilbaarheid. Thijms' artikel was een reactie op een werkje van ene dr. Kartsen. Rutten ging niet over één nacht ijs en betwijfelde zelfs of hij wel de meest geschikte persoon was om het artikel te beoordelen. Nochtans nam hij die taak op zich. Een taak

waartoe hij, schrijver van een bekend moraalfilosofisch handboek, zeker capabel was. De Maastrichtse jezuïet Van Gestel was evenwel ook bij de correcties betrokken. De omzichtigheid van Rutten hoeft ons niet te verbazen, want binnen de Kerk werd nogal verschillend gedacht over de pauselijke onfeilbaarheid. Rutten echter stemde met Thijm overeen, dat de onfeilbaarheid en de verheffing ervan tot dogma noodzakelijk waren.¹³²

De waardering voor de vader gold echter niet voor de zoon. De liber-tijnse opvattingen van Karel Alberdingk Thijm, beter bekend als Lodewijk van Deysel - het enfant terrible van toenmalig katholiek Nederland - wekten in kerkelijke kring nogal wat beroering. Via Cuypers poogde Rutten Thijm junior weer in het gareel te laten lopen. 'Kan Ued.', aldus Rutten aan Cuypers 'niets beproeven om den U welbekenden v. Deysel over te halen zijne talenten aan iets beters te wijden dan aan de kritiek van alle-daagsche theaterstukken. Ik vrees dat zijn overigens opregt gemoed, door al te scherpe teregtwijzingen van onzen kant allengskens van ons verwijderd wordt wat toch noodlottig zou wezen. Dit verrouwelijk. Ik hoop dat mijn vrees ongegrond is'. Thijm stelde zich - zeker voor de buitenwacht pal achter zijn zoon op.¹³³ De interventie van Rutten had dan ook geen merkbare gevolgen. De invloed van Thijm deed zich in Maastricht mede via Rutten gelden in de als 'Thijmiaans' getypeerde restauratie van de Sint-Servaas en het herlevend, strijdbaar katholicisme dat zijn uitdrukking vond in de reeds genoemde festiviteiten. Aan Thijms' periodieken, zoals de *Dietsche Warande*, de *Volksalmanak voor Katholieken* en de *Piusalmanak*, heeft Rutten echter nooit meegewerkt.¹³⁴

Ruttens verdere carrière

De invloed van deken Rutten bleef niet beperkt tot Maastricht. Als geleerd en kundig priester was hij onder meer betrokken bij het bestuur van het bisdom en de 'Sint-Josephvereniging'. In 1869 droeg mgr. Paredis drie kandidaten voor als coadjutor. Het waren deken Frans Boermans van Weert, president Hoefnagels van het grootseminarie en deken Rutten. Zij werden door Paredis omschreven als 'drie brave Heeren'.¹³⁵ Het coadjutorschap ging uiteindelijk, in 1885, naar Paredis' vriend Boermans. Rutten werd in 1874 benoemd tot kanunnik van het kathedraal kapittel van Roermond. Het was in Roermond traditie geworden dat de oudste dekens en de oudste professor van het grootseminarie in het kapittel opgenomen werden.¹³⁶ Rutten behoorde vanaf die tijd tot het belangrijkste overleg- en adviesgremium van het bisdom. Op joviale toon deelde Paredis hem zijn benoeming mede: 'Zoo even ontvang ik tijding uit Rome dat U HoogEerw. benoemd is, in canonicum ecclesiae nostrae cathedralis in plaats van wijlen den HoogEerw. Heer Roeykens. Zorg dus maar dadelijk voor Uw canonikaal pakje, want Uwe installatie zal bij onze eerste vergadering in januari moeten plaatsvinden'.¹³⁷ In 1874 mocht hij namens de bisschop ook het

'imprimatur' verlenen aan boeken en brochures.¹³⁸ Binnen het kapittel bekleedde Rutten vanaf 1887 het ambt van penitencier.

Bij het onderwijsbeleid van mgr. Paredis raakte Rutten via de Sint-Josephvereniging eveneens betrokken.¹³⁹ Zij was een initiatief van Paredis, die het peil van de bijzondere, katholieke scholen gelijk wilde houden met de openbare scholen. Goed opgeleide onderwijzers waren daartoe een *conditio sine qua non*. Te Rolduc functioneerde al sedert 1831 een normaalschool, maar dat was Paredis niet voldoende. De Sint-Jozefvereniging werd opgericht in 1868. Een jaar later, op 7 september 1869 werden bij Koninklijk Besluit haar statuten goedgekeurd. Het doel van de vereniging was vierledig: het opleiden van onderwijzers volgens de leer van de katholieke kerk in een daartoe op te richten normaalschool; het verstrekken van studiebeurzen aan studenten van de normaalschool; het verstrekken van ondersteuning aan verdienstelijke katholieke onderwijzers; het oprichten van bijzondere, katholieke scholen.

De eerste zitting van de vereniging vond plaats in het grootseminarie te Roermond op 22 februari 1872. Mgr. Paredis zat de vergadering voor. Bij die gelegenheid werd het bestuur gevormd. Als bisschoppelijk gedelegeerden benoemde Paredis president Hoefnagels van het grootseminarie en deken Rutten. Hoefnagels werd tevens tot voorzitter gekozen. De provisor van het grootseminarie, Gustaaf Verzijl, werd secretaris-penningmeester.¹⁴⁰ De vereniging vergaderde meestal in het grootseminarie te Roermond, ofschoon in 1874 Maastricht vergaderplaats was. In 1877 werd de vergadering op 29 september in het grootseminarie gehouden. De financiën lieten enigszins te wensen over. De rente op het uitgezette geld was ontoereikend voor de uitgaven. De collecte-opbrengsten liepen ook terug. De leden werden opgeroepen meer geld binnen te halen, dan kon ook het liefdewerk uitgebreid worden. Charles Marres deed verslag van de Normaalschool te Rolduc, die bevredigend resultaat opleverde. Goed katholiek onderwijs was meer dan noodzakelijk aangezien moderne opvattingen omtrent de oorsprong van de mens - voortgekomen uit 'Urschleim' of afstammend van apen - en de idee dat God niet bestaat, deed vrezen voor het ergste.¹⁴¹ Omtrent de werking van de Sint-Jozefvereniging is bij gebrek aan bronnen verder weinig bekend. Rutten was in die jaren tevens commissaris, i.e. bisschoppelijk gedelegeerde, van de 'Onderlinge Brandwaarborgmaatschappij Sint-Donatus'.¹⁴²

Als prominente geestelijke verwierf deken Rutten ook diverse onderscheidingen en ereambten. Ter gelegenheid van het vijfentwintigjarig regeringsjubileum van koning Willem III werd hij benoemd tot ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw. Op 16 september 1875 benoemde Pius IX hem, samen met de deken van Eindhoven, tot geheim kamerheer, waardoor Rutten prelaat werd en de titel 'monseigneur' mocht voeren. Hij was tevens gerechtigd tot het voeren van een wapen, maar van deze optie heeft hij nimmer gebruik gemaakt. Op 18 mei 1884 benoemde paus Leo XIII hem naar aanleiding van de Sint-Servaasfeesten tot 'huisprelaat'; de bisschop van Luik, mgr. Doutreloux, verleende hem bij die gelegenheid de waardigheid van erekannunik van

het Luikse domkapittel. Rutten, allesbehalve een ijdelruit, bleef vrij nuchter onder alle onderscheidingen. In de *Servatiusklok* werd er met geen woord over gesproken en in het registrum memoriale maakte hij er niet meer woorden aan vuil dan strikt noodzakelijk.¹⁴³

Dood en begrafenis

Na bijna vijftientig jaar maakten stad en parochie zich op om Rutten op grootse wijze te huldigen. Het hoofdgescenik zou een monumentale schildering van het H. Hart van Jezus zijn. Deze schildering zou het pendant worden van de schildering van het Laatste Avondmaal die mgr. Doutreloux in 1884 naar aanleiding van de Sint-Servaasfeesten had aangeboden. Rutten aanschouwde zijn geschenk echter nooit. Hij had de begrafenisplechtigheid geleid van zijn vriend J. Beckers, pastoor te Houthem-Sint-Gerlach. Met de trein was hij tot Meerssen gereisd en vandaar te voet door zeer slecht weer naar Houthem gegaan. De voettocht ondermijnde zijn gezondheid; hij liep een dubbele longontsteking op. De artsen stonden machteloos en op 20 februari 1893 diende men hem de sacramenten der stervenden toe. Toen bleek dat medische kennis tekort schoot, riep de *Servatiusklok* de parochianen op te bidden voor het herstel van hun herder.¹⁴⁴ De gebeden mochten echter niet meer baten. Op zondag 26 februari 1893, om kwart voor zeven 's morgens stierf Rutten. De verslagenheid in Maastricht was groot. Zijn geboortestad Sittard was eveneens in diepe rouw gedompeld vanwege 'het verlies van een zijner waardigste zonen'.¹⁴⁵ Hij werd opgebaard in de pastorie, waar gedurende drie dagen zeer velen uit parochie, dekenaat en bisdom hem de laatste eer bewezen. Boven zijn lijkbaar stond te lezen: 'Ik verlang geen praal en geen tentoonstelling; ik vraag alleen dat men bij mijn lijk een acte van geloof, hoop en liefde en berouw wekke'.¹⁴⁶ Vrijwel alle Limburgse kranten besteedden in meer of mindere mate aandacht aan zijn overlijden en begrafenis. Voor de Roermondse *Nieuwe Koerier* en de Maastrichtse *Ons Zuiden* was het zelfs voorpagina-nieuws. *Ons Zuiden* bracht op 2 maart een extra rouwnummer uit met een portret van Rutten en een levensbeschrijving. Ook buiten Limburg kreeg zijn dood aandacht, o.a. door artikelen in *De Tijd*. Herdacht werd Rutten ook in de *Almanak voor Nederlandsche katholieken* en de *Piusalmanak*.¹⁴⁷

Op donderdag 2 maart werd Rutten begraven. Op vele plaatsen in Maastricht hingen de vlaggen halfstok en waren met zwart omfloerste portretten van Rutten geplaatst. Om negen uur 's morgens had zich op het Vrijthof al een menigte verzameld van circa tien- à twaalfduizend rouwenden, die geduldig wachten tot om tien uur onder de tonen van de treurmars van Chopin de zerk, gedragen door broeders van de Beiaard, vanuit de pastorie overgebracht werd naar de Sint-Servaas. De begrafenismis werd gecelebreerd door de bisschop Boermans, die daarbij werd geassisteerd door de wijbisschop van Mechelen, mgr. Van den Branden de Reeth. Na de mis

*De begrafenisstoet
van deken Rutten
(RHCL, GAM,
fotocollectie nr.
20810)*

hield deken Sevriens van Wyck de lijkrede, waarin hij Rutten schetste als een man van grote geleerdheid die uitblonk in filosofie, theologie, archeologie, (kunst)geschiedenis en natuurkunde. De begrafenis werd bijgewoond door vele geestelijken: collega-zielzorgers, kapittelheren en seminarie-professoren uit Rolduc en Roermond. Het bisdom Luik zond eveneens een vertegenwoordiging. Het burgerlijk bestuur werd gerepresenteerd door de gouverneur, leden van Gedeputeerde Staten, Provinciale Staten, Limburgse leden van Eerste en Tweede Kamer en natuurlijk burgemeester en wethouders van Maastricht. Onder grote publieke belangstelling trok de begrafenisstoet naar de algemene begraafplaats, waar deken Rutten werd bijgezet in de grafkelder onder de kapel.

Het kerkbestuur onder interim voorzitterschap van kapelaan Schmeits besloot op 5 maart 1893 'eene inschrijving voor een huldeblijk ter nagedachtenis van wijlen Mgr. F.X. Rutten te openen, met gelijke bestemming en onder gelijke bepalingen, als zulks volgens beschikking des overledenen voor de viering van zijn 25-jarig jubilé als Pastoor Dekan van Maastricht zou geschied zijn'.¹⁴⁸ De gelden zouden worden besteed aan de uitvoering van de schildering van het H. Hart en aan het herstel van de Noodkist. Het kerkbestuur besloot voorts de begrafenis-kosten geheel voor zijn rekening te nemen als blijk van waardering voor de grote verdiensten van Rutten, die telkens nieuwe bronnen voor de restauratie van de kerk wist aan te boren en daarenboven persoonlijk eveneens vrijgevig was.¹⁴⁹ Die vrijgevigheid bleek ook uit zijn testament, waarin bepaald was dat de parochie 500 gulden kreeg ter stichting van een altijddurend jaargetij 2e klasse en een som van 4000 gulden, waarvan het kerkbestuur wel jaarlijks een lijfrente ten bedrage van 120 gulden moest overmaken aan zuster Elisabeth Rutten in Luik.¹⁵⁰

De parochie op haar beurt gaf herhaaldelijk blijk haar waardering. De restauratie van de Noodkist vond weliswaar geen doorgang, maar de H. Hartschildering is er gekomen. Ruttens opvolger, deken Sevriens, gaf Cuypers opdracht een ontwerptekening te vervaardigen.¹⁵¹ Het kerkbestuur liet in 1899 door H. Windhausen zijn portret schilderen. Edelsmid Esser uit Weert kreeg in 1901 de opdracht een verguld zilveren kelk in gotische vorm te leveren met het inschrift: 'In memoriam Rev. dmi. F.X. Rutten. Parochi Sti. Servatii'.¹⁵² Uiteindelijk zou ook de stad Maastricht haar deken eren. Zij het, dat het gedeelte eer werd. Bij raadsbesluit van 1 augustus 1927 kwam er een 'Ruttensingel' als aandenken aan drie geestelijken: mgr. L.H. Rutten (1809-1891), deken F.X. Rutten (1822-1893) en kapelaan Martinus Rutten (1858-1920).¹⁵³

FESTIVITEITEN EN PROCESSEN

De jaren van Ruttens pastoraat werden mede gekenschetst door grote feesten zoals de viering van pauselijke jubilea, het herstel van de Heiligdomsvaart en de herdenking van de 1500e sterfdag van Sint-Servatius. Rutten greep de feesten aan om de aandacht te vestigen op de restauratie van de Sint-Servaaskerk en haar reliekenschat. Dit gold met name voor de Heiligdomsvaart (1873 en 1874) en Servatiusherdenking (1884). De Piusfeesten daarentegen moesten de verknochtheid van de Maastrichtse katholieken aan de hiërarchie en in het bijzonder de paus demonstreren. Bovenal hadden de triomfalistische feesten een emancipatoir karakter. Zij versterkten de onderlinge eenheid der katholieken en gaven hun zelfvertrouwen. Overtuigd van hun eigen kracht konden zij in gesloten front de buitenwereld tegemoet treden en aan hun ontwikkeling werken. Rutten demonstreerde dat door een juridische strijd met de overheid niet uit de weg te gaan, toen hij meende dat de rechten van de Kerk beknot werden.

De Piusfeesten van 1869 en 1871

Katholieken in de hele wereld leefden intens mee met de door het Italiaanse eenheidsstreven steeds verder in het nauw gebrachte paus Pius XI (1846-1878). Dat Pius door zijn ongenueanceerde kritiek op de moderne politieke stromingen, zoals verwoord in zijn encycliek *Quanta Cura* (1864) en de daaraan gekoppelde *Syllabus errorum*, en weinig flexibele houding tijdens de Italiaanse eenwording veel moeilijkheden aan zichzelf te wijten had, werd door veel katholieken niet onderkend. In 1860 verloor Pius een belangrijk deel van de Kerkelijke Staat aan het koninkrijk Italië. Het vrijwilligerskorps der pauselijke zouaven, waarvan ook zo'n 3000 Nederlanders deel uitmaakten en waarvan een recruteringsbureau zich in Maastricht ten huize van wijnhandelaar Hollmann bevond, kon in 1867 in de slag van Mentana het restgebied van de pauselijke staat weliswaar nog redden, maar

toen de Fransen als gevolg van de Frans-Duitse oorlog hun troepen uit Rome terugtrokken, werd de Eeuwige Stad bij Italië ingelijfd. Aan sympathiebetuigingen ontbrak het niet. Zeker in Nederland waar de katholieken konden meepraten over de beknotten van hun vrijheden. Bovendien had Pius in 1853 de bisschoppelijk hiërarchie hersteld, waardoor de emancipatie van het katholieke volksdeel eerst goed op gang kwam. Elke gelegenheid werd aangegrepen om steun aan de paus te betuigen.

Het vijftigjarig priesterfeest van Pius was zo'n gelegenheid. Katholieken over de hele wereld herdachten dit heugelijke feit. Mgr. Paredis en de Limburgse geestelijkheid stelden een aanhankelijkheidsbetuiging op. In Maastricht wilden de katholieke leken niet achterblijven en stelden eveneens een adres op, dat de *Courrier de la Meuse* in extenso afdruckte.¹⁵⁴ Van enige directe betrokkenheid van Rutten bij dit initiatief is niets bekend. Wel heeft hij er met Paredis over gecorrespondeerd; de bisschop verleende zijn steun en goedkeuring aan de actie. Het initiatief was overigens geen exclusief Maastrichtse aangelegenheid. De hele provincie werd er door subcommissies bij betrokken. In totaal zetten circa 30.000 Limburgers hun handtekening en werd het bedrag van 36.000 francs opgehaald ten bate van de paus.¹⁵⁵

Het feest zelf werd op 11 april 1869 gevierd. Maastricht was in feesttooi.¹⁵⁶ Het weer was goed, waardoor de illuminatie van de stad kon doorgaan. Deken Rutten trok extra geld uit om de Sint-Servaas te verlichten. 's Avonds was er tevens een fakkeloptocht door de stad. De beiaard van de kerk speelde de 'Piuscantate' en de 'Mars van Mentana'. In de Sint-Servaaskerk werd met een plechtige hoogmis het gouden priesterfeest van de 'Beatissimus Pater, summus Pontifex, illustrissimus Pius IX' herdacht.¹⁵⁷

Na de festiviteiten van 1869 zorgde Rutten ervoor, dat Pius niet vergeten werd door zijn parochianen. De *Servatiusklok* bleef uitgebreid aandacht besteedden aan de verdere wederwaardigheden van de paus en de Kerkelijke Staat. Rutten zelf pelgrimerde eind 1869 met zijn broer Edouard naar Rome, waar ze de opening van het Vaticaanse Concilie bijwoonden. Het hoogtepunt van hun verblijf te Rome was ongetwijfeld, dat ze de communie ontvingen uit handen van Pius persoonlijk.¹⁵⁸

Het definitieve einde van de Kerkelijke Staat op 24 september 1870 zorgde ook in Maastricht voor veel beroering. Nederland was dan weliswaar buiten de Frans-Duitse Oorlog gebleven, maar zo vervolgde de *Servatiusklok*: '...ook voor ons is thans de vrede geweken: eene mogendheid, welke uit het slijk der laagste samenzweringen en uit het onschuldig bloed, door haar vergoten, is opgegroeid, welke sedert jaren heiligschennissen op heiligschennissen stapelt, heeft hare handen naar het zichtbare Hoofd der Kerk uitgestoken, heeft Pius IX overrompeld en aangerand en, even als eertijds Judas tot den Heiland, durft zij met huichelenden mond tot Pius zeggen: "Wees gegroet, Meester!"'.¹⁵⁹ In Genève werd een congres georganiseerd als steunbetuiging aan Pius. Een van de grote mannen achter het congres was de Amsterdamse huisarts, ondernemer, publicist en katho-

liek agitator dr. Jan Willem Cramer (1817-1884). Cramer behoorde tot de intimi van Alberdingk Thijm, maar hun vriendschap bekoelde later. Cramer werd de vertegenwoordiger van de zogenaamde 'Zwarte Internationale' in Nederland.¹⁶⁰ Na de inname van Rome poogde hij de protestbeweging in Nederland van de grond te krijgen.¹⁶¹ Rutten schreef aan Cramer dat hij 'met bijzonder genoegen' in de krant gelezen had dat hij aanwezig was op het Congres van Genève. 'UHEd. kan ligt begrijpen dat men overal de impulsie verwacht die van Amsterdam zal uitgaan, en als een elektrische slag, de katholieke harten, in geheel het land, zal in trilling brengen. Ik zou mij voorzeker niet hebben veroorloofd aan UHEd. deze letteren te rigten, zoo men hier te Maastricht niet brande van ongeduld, en niet met moeite het vuur bedwong dat elk oogenblik zocht uit te spatten'.¹⁶² Gezien de toon van het schrijven zag Cramer in Rutten een medestander. De Nederlandse bisschoppen onder leiding van aartsbisschop Schaepman en bisschop Zwijsen van 's-Hertogenbosch vonden Cramers optreden echter te driest en ontnamen hem, terwijl hij in Rome verbleef, het initiatief. Zij richtten zelf een comité op dat de protestbeweging in Nederland zou organiseren. Terug uit Rome zag Cramer zich voor dit fait accompli gesteld. In een als vertrouwelijk aangeduid schrijven maakte hij tegenover Rutten zijn ongenoegen kenbaar. Het adres aan koning Willem III door Schaepman c.s. opgesteld was hem veel te gematigd van toon. Er werd enkel gevraagd de paus in zijn souvereiniteit te herstellen. Bovendien werd gesproken van de Italiaanse regering. Die bestond volgens Cramer niet. Bovendien wenste hij, dat de paus hersteld werd in zijn rechten en territoria van voor 1859.¹⁶³ Rutten deelde op 10 november per telegram aan Cramer mee, dat het rekwest aan de koning te Maastricht door 'enkele invloedrijke personen' ondertekend zou worden.¹⁶⁴ Cramer bracht op zijn beurt op 14 november verslag uit aan Rutten over een vergadering ten huize van de aartsbisschop waar hij zijns ondanks omwille van de zaak heen was gegaan. Tijdens de vergadering werd de definitieve tekst van het adres aan de koning opgesteld. Rutten op zijn beurt bedankte Cramer per omgaande voor zijn brief. 'Ik verheug mij van eenen kant dat het adres de onvervreembare regten van den Paus en de snoode aanslagen zijner vijanden krachtiger doet uitkomen; ten andere dat de gekozen weg tot onderteekening van het adres, de geschikste is om het gestelde doel volkomen te bereiken'.¹⁶⁵ Was Ruttens toon Cramer te diplomatiek geworden of kreeg Rutten een vingerwijzing van hogerhand om met betrekking van Cramer terughoudender te zijn? Wij weten het niet, maar in elk geval is er verder geen correspondentie tussen beide meer te vinden. Op 3 december 1870 richtte de *Servatiusklok* zich tot de katholieke Maastrichtenaren met de oproep het rekwest aan koning Willem III te ondertekenen. Advocaat Edmond van Wintershoven schreef Cramer op 26 april 1871 dat het adres door de grote families van Limburg - De Marchant d'Ansembourg, De Weichs de Wenne, De Rosen, De Loë de Mheer, Corneli en Schoenmaekers - ondertekend zou worden. In Maastricht circuleerde het

adres in alle stilte om ruchtbaarheid te voorkomen.¹⁶⁶ Cramer poogde in 1873 via de Maastrichtse jezuïet A. van Gestel en de door hem opgerichte 'Katholieke Vereniging' - en niet via Rutten - weer voet aan de grond te krijgen.¹⁶⁷ In maart 1875 probeerde hij het nogmaals via de naar Maastricht overgeplaatste jezuïet L. van Gulick. Cramer vroeg Van Gulick te willen uitzien naar een Limburgse afgevaardigde voor een door hem samen te stellen Nederlandse deputatie naar de paus. Cramer ging er vanuit dat alle diocesen een vertegenwoordiger zouden hebben 'behalve dat van Roermond, waar ik niet weet aan wien mij met kans van slagen te adresseren'. Deze zinsnede is een duidelijke aanwijzing, dat het contact tussen Cramer en Rutten definitief verbroken was.¹⁶⁸

Op 21 juni 1871 werd alom herdacht, dat Pius 25 jaar eerder met de tiara gekroond was. Sedert Petrus, die 38 jaar hoofd der kerk was, had geen paus een zilveren jubileum gevierd. Bovendien waren - zo zagen de katholieken dat tenminste - zowel Petrus als Pius martelaren, respectievelijk onder Nero en de Italiaanse regering. Maastricht mocht als grootste stad van Limburg niet onder doen. De stad had extra redenen Pius te eren, omdat hij de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland herstelde, terwijl hij ook de verering der heilige Maastrichtse bisschoppen bevorderde door de propriumkalender in 1867 goed te keuren, aldus kapelaan Willemsen die veel tijd stak in de organisatie van het feest.¹⁷⁰ Alle registers werden opengetrokken. Een feestcomité van notabelen uit politiek, industrie en handel zamelde geld in en organiseerde de festiviteiten. Ook toen kon weer een aanhankelijkheidsbetuiging getekend worden. Op 16 juni werd bekend, dat de geldinzameling in de dekenaten Maastricht, Wyck, Gulpen, Meerssen en Schinnen 8974,68 francs had opgeleverd.¹⁷¹ Behalve een feestelijke gebeurtenis was het pauselijk jubileum wederom een goede aanleiding te protesteren tegen het onrecht, dat Pius IX in de ogen van de katholieken aangedaan werd.¹⁷²

De twaalf coupletten tellende 'Smeekzang tot Maria, hulp der Christenen, ter bevrijding van Z.H. Pius IX' sloot hierop naadloos aan.¹⁷³ De feestelijkheden duurden van 16 tot en met 21 juni. Aan de vooravonden was heel Maastricht druk in de weer om de stad in feesttooi te steken. Duizenden beelden en portretten van Pius werden verkocht en de winkels schoten tekort in het leveren van stoffen in de pauselijke en nationale kleuren. Overal wapperden de nationale driekleur of de pauselijke vlag. Alleen het gouvernementsgebouw viel uit de toon. Gouverneur Van der Does de Willebois had verzuimd de vlag uit te steken. Of was het, zoals de *Courrier de la Meuse* schreef 'pour plaire aux libres penseurs du gouvernement'?¹⁷⁴ Kerken, kloosters en woonhuizen daarentegen waren versierd met guirlandes, wapenschilden, vlaggen, portretten van en veel transparanten met zegenwensen voor 'vader Pius'.¹⁷⁵ Op donderdagavond gaf de grote klok van de Sint-Servaas, de 'Grameer', het signaal, waarop alle klokken begonnen te beieren. Van alle zijden weerklonken vreugdeschoten en waren

er pauselijke en zouavenliederen te horen. De klokken gaven ook het sein tot de algemene illuminatie op 16 juni: '...en eensklaps schitteren alle huizen van licht. Het is alsof Maastricht aan vier hoeken is in vuur gezet, niet door de Communemannen, die alles wat groot is, in brand steken om het op hunne laagte te brengen, maar door kinderen die in Pius een innig geliefden Vader vereeren'.¹⁷⁶

Meer dan 500.000 kaarsen, lampions en vuurtonnen verlichtten de stad. Het was de grootste illuminatie die Maastricht ooit had gezien. 'Chaque rue ressemblait une fleuve de feu'.¹⁷⁷ De fabrieken van Regout telden 18.000 lichtjes. De jezuïeten hadden aan de Tongersepoort een enorme triomfboog opgericht met 16.000 lampjes.¹⁷⁸ De Sint-Servaaskerk was natuurlijk, evenals in 1869, verlicht. Op het Vrijthof stond een ereboog gekroond met de tiara, waaronder in initialen de hulde 'Pio Ecclesia Servatiana'. Ook in de kerk waren zegenwensen onder andere in de vorm van chronogrammen aangebracht. Op de pastorie stond met grote, brandende letters op de voorgevel 'PIO'.¹⁷⁹ Op de tweede jubeldag, 21 juni, werd in alle kerken een plechtige hoogmis met Te Deum gezongen. Op het koor van de Sint-Servaas hadden voor die gelegenheid naast de parochiegeestelijkheid ook plaats genomen gouverneur Van der Does de Willebois, Petrus Regout, de leden van het feestcomité en alle oud-zouaven van Maastricht. 's Avonds waren veel huizen wederom verlicht, al was de illuminatie, vanwege de regen, minder uitbundig. Pauselijke jubilea werden onder Ruttens pastoraat nog diverse malen gevierd, zoals in 1878 en 1888 ter ere van de gouden priesterfeesten van resp. Pius IX en Leo XIII en in 1893 bij gelegenheid van het zilveren bisschopsjubileum van Leo XIII.¹⁸⁰ Deze festiviteiten waren echter ingetogener van aard dan de beide Piusfeesten.

Het herstel van de Heiligdomsvaart (1873-1874)

De Sint-Servaaskerk was al in de vroege Middeleeuwen een trekpleister voor vele pelgrims die het graf en de relieken van de H. Servatius, alsmede van diverse andere heilige bisschoppen, kwamen vereren. De relikwieën werden bewaard in een aparte reliekenkamer, die vanwege de kostbare uitvoering van de reliekhouders ook schatkamer genoemd werd. In de veertiende eeuw ontstond in navolging van Aken en andere plaatsen ook in Maastricht een zogenaamde 'heiligdomsvaart': een bedevaart naar in casu de relieken van Sint-Servaas, die voor die gelegenheid openbaar getoond werden. De heiligdomsvaart was zevenjaarlijks en gedurende de genadetijd van 9 tot en met 23 juli kon men een buitengewone aflaat verdienen. De bloeitijd van de Maastrichtse heiligdomsvaart lag in de vijftiende eeuw, daarna begon het verval. In 1601 vond de laatste openbare toning plaats. Gedurende de zeventiende eeuw werden de relieken enkel nog in de kerk tentoongesteld.¹⁸¹ Onder invloed van de romantiek en het herlevend katholicisme kwamen ook oude gebruiken weer onder de aandacht. Sedert 1829

werden de relieken weer in de kerk getoond tijdens het Servatiusoctaaf. In Maastricht was het kapelaan Willemsen die bijzonder geïnteresseerd was in alles wat met 'zijn' Sint-Servaaskerk te maken had. Vooral de heiligen en hun relieken boeiden hem bovenmate. Op 13 april 1862 werd hij benoemd tot bewaarder van de kerkschat. In 1867 kwam mede met zijn medewerking de nieuwe propriumkalender voor het bisdom Roermond in gebruik, waarin ook veel Maastrichtse heiligen een plaatsje vonden. In dat jaar werd op de derde zondag na Pinksteren het 'feest van de heilige bisschoppen van Maastricht' ingesteld. Samen met de eminente Akense oudheidkundige annex 'Domkanonikus' Franz Bock beschreef hij de reliekenschat van de Sint-Servaas- en de O.L. Vrouwekerk te Maastricht.¹⁸²

Willemsen ijverde al lang voor het herstel van de reliekenschat en de heiligdomsvaart. Naar aanleiding van de instelling van het 'Feest der H. Reliquiën' in het bisdom Roermond in 1870 stond in de *Servatiusklok* te lezen, dat er in vroeger dagen de heiligdomsvaart in gebruik was. 'Moge het ons gegeven zijn, zoo roepen wij met een geleerde uit, dit indrukwekkende schouwspel nog eenmaal bij te wonen'.¹⁸³ Willemsen bleef ijveren voor de goede zaak en bij deken Rutten vond hij een gewillig oor.¹⁸⁴ Rutten had het initiatief genomen de reliekhouders te restaureren, waarbij de Maastrichtse notabele families elk een object voor hun rekening namen. Tegelijkertijd werd in de 'Spijker' - de kapittelzaal van het voormalige stift - een nieuwe schatkamer ingericht. Toen de reliekenschat hersteld en de schatkamer gereed was, besloot Rutten middels 'eene soort Heiligdomsvaart en Heiligdomskermis' extra luister bij te zetten aan de inwijding van de schatkamer. Tevens zouden de gerestaureerde reliekhouders in een openbare processie over het Vrijthof naar hun nieuwe bewaarplaats gebracht worden.

Op 27 juli 1873 was het zover. Om negen uur 's morgens werd een pontificale hoogmis ter ere van Pius IX opgedragen in een propvolle Sint-Servaas.¹⁸⁵ De mis werd gecelebreerd door drie bisschoppen: mgr. Paredis, mgr. Vrancken en de voormalig apostolisch-administrator van Luxemburg, mgr. Laurent. Diverse andere prelaten en priesters van binnen en buiten het bisdom Roermond waren aanwezig zoals vicaris-generaal Warblings van Luik, Franz Bock, de president van het grootseminarie van Roermond Petrus Hoefnagels en dr. H. Schaepman. Tijdens de eredienst werd de 'Missa Pius Nonus' ten gehore gebracht. In het lof preekte kapelaan Willemsen over de reliekenschat. Aansluitend werden, omstreeks zes uur 's avonds, de relieken door zestig priesters en twintig fraters in processie rond het Vrijthof naar de schatkamer gedragen. De voornaamste geestelijken droegen daarbij de eerbiedwaardigste objecten. Mgr. Paredis droeg de heiligste relikwie, die van het H. Kruis. Deken Rutten droeg de altaarsteen van Sint-Servaas.¹⁸⁶ Duizenden gelovigen volgden, onder wie Pierre Cuypers, de plechtigheid.^{186a} In de schatkamer aangekomen hief Paredis een smeekbede aan voor Pius IX. Rutten zond diezelfde dag nog een telegram naar Rome om de paus te informeren over de translatie van de relieken en de

gebeden die de clergé en de gelovigen van Maastricht voor hem hadden verricht.¹⁸⁷ 's Anderendaags op maandag 28 juli, werden de plechtigheden besloten met de consecratie van het altaar in de schatkamer door mgr. Paredis.

Aan de velen die meegeholpen hadden het feest te organiseren, werd dank uitgesproken, vooral Rutten werd lof toegezwaaid: '...nôtre gratitude le plus profond et la plus vive à celui qui a été l'âme de toute la fête, a nôtre infatigable doyen M. F.X. Rutten'.¹⁸⁸ De *Servatiusklok* liet zich in soortgelijke bewoordingen uit.¹⁸⁹

Na het doorslaand succes van 1873 werd de tijd rijp geacht ook de Heiligdomsvaart in oude glorie te herstellen. De *Servatiusklok* bereidde de inwoners van Maastricht alvast voor. De Heiligdomsvaart zou gehouden worden van 9 tot 24 juli 1874 en daarna elke zeven jaar plaatsvinden. De herstelde Maastrichtse heiligdomsvaart viel samen met die van Aken. Veel Limburgers zouden dan naar Maastricht gaan en niet meer naar Aken. De organisatie lag in handen van deken Rutten en kapelaan Willemsen. Rutten zond zijn collegae een gedrukt schrijven om hen te informeren over het komende feest en hen tevens uit te nodigen. Hij verzond ook boekjes met de titel *Zevenjaarlijkse Heiligdomsvaart, met eeuwigdurende vollen aflat in de Sint-Servatius Kerk te Maastricht van 9 tot 23 juli 1874*.¹⁹⁰ De Heiligdomsvaart sloot helemaal aan op het middeleeuwse voorbeeld: openbare toning van de Servatiusrelikwieën, de zevenjaarlijkse turnus, de vaste genadetijd in juli en de buitengewone aflat. Deze laatste had paus Pius afgekondigd per rescript van 8 juni 1874.¹⁹¹ Wat afweek van het middeleeuwse voorbeeld was de reliekenprocessie

Gedurende de Heiligdomsvaart konden de gelovigen de relieken bezichtigen op het koor van de Sint-Servaas. De parochie van Wyck opende de Heiligdomsvaart. Nog circa dertig andere parochies uit Belgisch- en Nederlands-Limburg volgden. Op 23 juli werd de eerste Heiligdomsvaart afgesloten. In plechtige processie werden de relikwieën vanaf het koor over het Vrijthof teruggebracht naar de reliekenkamer. Ook ditmaal waren vele prelaten aanwezig. Mgr. Paredis kwam in gezelschap van het hele kapittel en de seminaristen van Roermond. Mgr. Vrancken was aanwezig evenals de apostolisch-administrator van Luxemburg mgr. Adames, de kunstzinnige bisschop van Eichstädt, mgr. Von Leonrod en de geleerde en invloedrijke Mainzer geestelijke Friedrich Schneider.¹⁹² Evenals in 1873 zond Rutten een telegram naar Pius IX om 'een verkwikkenden druppel in zijn bittere lijdenskelk' te gieten.¹⁹³ De paus seinde terstond een danktelegram retour, dat vanaf de kansel werd voorgelezen.¹⁹⁴

De eerst Heiligdomsvaart was een groot succes. Of zij het kerkbestuur financieel veel opleverde lijkt twijfelachtig. In 1888 was het batig saldo een magere 155 gulden. Voor Rutten zullen evenwel de immateriële aspecten zwaarder gewogen hebben. De Heiligdomsvaart gaf een krachtige impuls aan het religieuze leven, maar vestigde ook de aandacht op de restauratie van de Servaaskerk en haar schatten. De Maastrichtse middenstand, die

goed verdiende aan de vele pelgrims, kon zo wederom worden aangespoord in de buidel te tasten.¹⁹⁵ Rutten en Willemsen oogstten de lof. De *Servatius-klok* verwoordde het aldus: 'Niemand anders zou het gewaagd hebben zoo iets op touw te zetten. Maar de man, die niet aarzelde de herstelling van den grootschen St. Servaasdom te ondernemen en hem in ruim vijf jaren een geheel ander aanzien gaf, die, met den Eerw. Heer Willemsen, de H. Schat van St. Servaas, als door een tooverslag, zijn ouden luister wedergaf, telde de moeilijkheden niet, die aan zulk feest verbonden zijn. Hij betrouwde op God'.¹⁹⁶ Mgr. Paredis zond eveneens zijn complimenten: 'De goede uitslag van Uwe Heiligdomsvaart, is, niet aan mij, maar wel degelijk aan de zorg van U.Z. Eerw. en van Uwen Kapellaan Willemsen te danken en ik feliciteer er U b(eide) van harte mee, want het feest heeft ook mijn verwachting verre overtroffen. Mogen de vruchten ervan voortduren'.¹⁹⁷ De vruchten waren evenwel in eerste instantie wrang, aangezien de Heiligdomsvaart aanleiding was voor een lange juridische strijd.

Het processie-proces

De reliekenprocessie en de Heiligdomsvaart waren een doorslaand succes. Beide evenementen kregen evenwel een vervelende nasleep.¹⁹⁸ Op 28 juli 1873 maakte de Maastrichtse commissaris van politie J.W.H. Graven proces-verbaal op tegen deken Rutten, omdat hij artikel 167 van de Grondwet en artikel 6 van de Wet op de Kerkgenootschappen overtrad. Een jaar later op 24 juli 1874 maakten de wachtmeester-commandant en twee brigadiers van de marechaussee wegens dezelfde overtreding proces-verbaal op tegen Rutten.¹⁹⁹ In 1873 bleef het verbaal nog zonder gevolgen, ofschoon gouverneur Van der Does de Willebois zich geprovoceerd voelde. Hij wilde echter de vanwege de Kulturkampf verhitte gemoederen niet verder prikkelen. Procureur-generaal in Limburg Strens maande eveneens tot lankmoedigheid. Ultramontaans katholicisme was in zijn optiek te verkiezen boven socialisme.²⁰⁰ In 1874 besloot de minister van Justitie echter om toch tot vervolging over te gaan. Het leidde tot een juridische strijd die tot voor de Hoge Raad werd gevoerd. Het conflict draaide om de interpretatie van artikel 167 van de Grondwet van 1848, dat betrekking had op de uitoefening van de openbare godsdienstoefening: 'Alle openbare godsdienstoefening binnen gebouwen en besloten plaatsen wordt toegelaten, behoudens de noodige maatregelen ter verzekering der openbare orde en rust. Onder dezelfde bepaling blijft de openbare godsdienstoefening buiten de gebouwen en besloten plaatsen geoorloofd waar zij thans naar de wetten en reglementen is toegelaten'. Met name de tweede alinea zorgde voor veel onduidelijkheid. Wat immers waren nu exact 'besloten plaatsen', hoe moest men 'waar' interpreteren en welke 'wetten en reglementen' werden bedoeld? De in 1853 afgekondigde wet op de Kerkgenootschappen maakte eveneens gewag van de 'besloten plaatsen'. Artikel 6 van deze wet bepaalde, dat

geestelijken buiten gebouwen en besloten plaatsen niet in kerkelijk gewaad mochten optreden, met uitzondering van die gevallen die ressorteerden onder alinea twee van artikel 167 van de Grondwet. Uitspraken van de minister van justitie Donker Curtius en arresten van de Hoge Raad, gaven weliswaar enige klaarheid, maar alinea twee bleef aanleiding geven tot conflicten. Om aan alle problemen een einde te maken verzond het departement van de zaken voor de R.K. Eredienst op 5 december 1856 een circulaire aan de Nederlandse bisschoppen. Hierin werd gevraagd van elke parochie een specificatie te geven: van de processies die met bisschoppelijke goedkeuring werden gehouden; van de processies van Sint-Marcus en de Kruisdagen; van de publieke toediening van de sacramenten; van de kerkelijke plechtigheden bij het vervoeren van de doden naar de kerk en naar het kerkhof en bij teraardebestelling op niet besloten plaatsen; van de bedevaarten waarbij gebeden en gezongen werd en die al dan niet onder leiding stonden van geestelijken in ambtsgewaad. Daar waar een processie buiten besloten plaatsen gebruikelijk was, moest aangegeven worden: of die processie voor 3 november 1848 al toegestaan was, de specifieke benaming van die processie; de route waarlangs zij trok en sedert welk jaar zij in gebruik was. Op deze wijze hoopten de ministers van R.K. Eredienst en Justitie voor eens en altijd duidelijkheid te verschaffen. De processies die reeds voor 3 november 1848 gangbaar waren, werden automatisch legaal. De oproep van de circulaire werd op grote schaal nagevolgd. Pastoor-deken Scheyven van Maastricht vulde de lijst in op 31 januari 1857. Hij maakte melding van de Servatiusprocessie, de Sacramentsprocessie, de bedevaarten naar Kevelaer en Scherpenheuvel, het afhalen van de doden en het rondbrengen van de sacramenten. Over de Heiligdomsvaart werd toen vanzelfsprekend met geen woord gerept.²⁰¹

De vervolging kwam voor Rutten geenszins onverwacht. Reeds in 1873 hield hij daarmee rekening, hetgeen duidelijk blijkt uit Marckx' brochure over de openbare godsdienstuitoefening. Daarnaast had een zekere 'T.M.' een rechtskundig rapport opgesteld.²⁰² Beiden kwamen tot de conclusie, dat een reliekenprocessie over het Vrijthof niet in strijd was met Grondwetsartikel 167. Mgr. Paredis op zijn beurt had tot voorzichtigheid gemaand: 'Daarom had ik ook vroeger den H. Eerw. Heer Dekan Rutten verzocht van het plechtig rondtrekken met den religieuzen schat, niet als processie, maar als optocht te doen doorgaan, edoch die Heer wilde dit niet!'²⁰³ Het weerhield Paredis, zoals wij boven reeds zagen, er niet van in vol ornaat deel te nemen.

Het feit dat na het proces-verbaal van Graven geen vervolging ingesteld werd, leek Rutten cum suis te staven in hun opvatting dat de overheid niet durfde op te treden. Vandaar dat in 1874 tijdens de Heiligdomsvaart de relikwieën opnieuw over het Vrijthof gedragen werden. Na het proces-verbaal van de marechaussee duurde het maanden vooraleer Justitie tot concrete stappen overging, een gegeven dat Paredis verbaasde: 'Dat er

eenige vervolging tegen de bedoelde optogt ingesteld kan worden laat zich goed begrijpen. Vreemd echter is het dat men er zoo lang mee heeft gewacht'.²⁰⁴ Zo opmerkelijk was de aarzeling bij Justitie evenwel niet. Men verkeerde in een dilemma. Enerzijds was men beducht voor de negatieve reacties van de katholieken, indien een prominente geestelijke vervolgd werd. Anderzijds zou stilzwijgend gedogen leiden tot een wildgroei aan processies met onrust bij het protestantse volksdeel. Dit laatste argument woog uiteindelijk zwaarder. De jaren 1873 en 1874 hadden - deels in navolging van Maastricht - een grote groei van nieuwe processies en bedevaarten te zien gekregen en tegen veel pastoors was proces-verbaal opgemaakt.²⁰⁵ Justitie vatte dit als een regelrechte provocatie op en wilde door Rutten voor de rechtbank te brengen een voorbeeld stellen. De dagvaarding voor 26 februari 1875 ontving Rutten op 6 februari.²⁰⁶ Met de rechtszaak in het vooruitzicht nodigde hij enige vrienden uit om te overleggen wat hem te doen stond. Onder de genodigden bevonden zich Marckx, de toentertijd gevierde advocaat Eugène van Oppen en de jezuïet Van Gestel.²⁰⁷ Allen waren van mening dat art. 167 van de Grondwet een uitleg toeliet waarbij de Heiligdomsvaart geoorloofd was. Maar, zo merkte Van Gestel cynisch op: 'Recht hebt gij, maar recht zult gij niet krijgen'.²⁰⁸ Hij doelde hiermee op het feit, dat in de magistratuur protestanten en liberalen oververtegenwoordigd waren.

Bij de terechtzitting liet Rutten zich vertegenwoordigen door zijn raadsman Van Oppen. Officier van Justitie Van Schaeck betichtte Rutten van het overtreden van artikel 167 van de Grondwet en artikel 6 van de wet op de Kerkgenootschappen. De processen-verbaal van Graven en de marechaussee gaven een uitvoerige beschrijving van de beide processies. Drie getuigen bevestigden dat voor 1848 geen reliekenprocessie over het Vrijthof had getrokken. Voor Van Schaeck was de zaak helder. Hij stelde zich op het standpunt dat de wetgever de status-quo van 1848 wilde handhaven en dat later ingevoerde processies derhalve onwettig waren. Van Schaeck eiste dat de rechtbank Rutten zou veroordelen in de kosten. Van Oppen ontkende de ten laste gelegde feiten niet, maar hij bestreed de zienswijze van Van Schaeck. Volgens Van Oppen vereiste artikel 167 voor de wettigheid van de openbare godsdienstoefening geen speciale wetten of reglementen en was het voldoende dat de processie in 1848 niet expliciet verboden was. De rechtbank deed op 5 maart uitspraak en stelde Rutten in het ongelijk. Hij werd veroordeeld conform de eis tot het betalen der gerechtskosten ad 6,05 gulden.²⁰⁹

Rutten tekende onmiddellijk hoger beroep aan bij het provinciaal gerechtshof te Maastricht, omdat hij, zoals Van Oppen zich uitdrukte 'de hem ten laste gelegde feiten gepleegd waren in de volle overtuiging van het goed regt dat hij die Openbare Godsdienstoefening mocht houden'.²¹⁰ De zaak kwam voor op 27 en 28 april 1875, waarbij het Openbaar Ministerie, in de persoon van advocaat-generaal A.J.T.H. van den Bergh, en Van Oppen weer dezelfde posities innamen en argumenten uitwisselden. Van den Bergh laak-

te de houding van enige 'ultramontaansche kleine of schimpblaadjes' die het proces aangrepen om de religieuze hartstochten op te zwepen en die tevens weinig respect toonden voor de rechterlijke macht. Maar de pogingen van die blaadjes hadden schipbreuk geleden op de nuchtere uiteenzetting der zaak door het Openbaar Ministerie en 'de betere gevoelens van den appellant'.²¹¹ De uitspraak van het gerechtshof volgde op 5 mei en wederom werd Rutten in het ongelijk gesteld en veroordeeld tot het betalen van de gerechtskosten (2 gulden) plus een boete van 40 gulden. De deken greep nu zijn laatste kans en ging in cassatie bij de Hoge Raad der Nederlanden in Den Haag.²¹² Rutten liet zich bijstaan door de liberale rechthistoricus, advocaat en politicus mr. J. Kappeyne van de Coppello.²¹³ Deze stelde de rechtstaat boven alles en verdedigde ook orthodoxe protestanten en katholieken. Misschien was de keuze voor Kappeyne mede een tactische zet om meer kans te maken, dan wanneer zijn zaak door een katholieke raadsheer bepleit werd. Hoe het ook geweest moge zijn, Kappeyne van de Coppello slaagde er op 14 september 1875 evenmin in vrijspraak te bewerkstelligen. Hij trachtte aan te tonen dat Rutten niet in strijd met art. 167 van de Grondwet had gehandeld. Het verbaasde Kappeyne, dat klaarblijkelijk alleen de processies verboden waren en niet de overige uitingen van openbare godsdienstuitoefening. Dat was inconsequent. Bovendien stelde hij, dat het alle gezindten vrij stond in het openbaar de godsdienst te belijden - dat was ook Thorbeckes opinie -, tenzij de openbare orde in het gedrang kwam. Artikel 167 hield niet automatisch een processieverbod in, aldus Kappeyne.²¹⁴ De uitspraak van de Hoge Raad op 29 oktober bevestigde de eerdere vonnissen. Hoger beroep niet meer mogelijk zijnde, diende Rutten zich neer te leggen bij dit ultieme vonnis. Hoe hij zijn nederlaag opvatte, weten wij niet. Als we afgaan op de nuchtere notities in het registerum pastorale, leek het hem niet bijzonder te beroeren.²¹⁵ Teleurgesteld zal hij toch wel zijn geweest.

Ogenschijnlijk had Rutten niets bereikt. De processie over het Vrijthof bleef onwettig. Sterker nog, het proces vormde de ouverture tot een ware 'processiejacht'. Het arrest van de Hoge Raad gaf Justitie de mogelijkheid alle processies en bedevaarten te vervolgen die in 1848 niet bestonden. Nadat een bemiddelingspoging van de minister van Justitie, Van Lynden van Sandenburg, richting Paredis mislukte - de bisschop was zeer vervolgen over het proces tegen Rutten en weigerde elke medewerking - werd het justitieel beleid in 1876 verscherpt. Processies en bedevaarten werden door politie en marechaussee verstoord of uiteengejaagd en pastoors gerechtelijk vervolgd. Zo ook in Maastricht, waar kapelaan P.R.J. Corten van de Servatiusparochie op 13 juni 1878 een proces-verbaal kreeg toen hij de bedevaart naar Scherpenheuvel leidde. Corten won evenwel het tegen hem aangespannen proces, omdat artikel 167 betrekking had op processies en niet op bedevaarten. Pastoor A.A. Syben van de Matthiasparochie was minder fortuinlijk. Hij werd datzelfde jaar veroordeeld, omdat hij de Sint-Antoniusprocessie had georganiseerd.²¹⁶

De 'processiejacht' had echter een averechts effect. De weerstand van de katholieken nam toe. In de Eerste en Tweede Kamer werd meermaals gedebatteerd over deze kwestie. Voor het laatst gebeurde dat op 9 december 1880. Daarna vonden geen vervolgingen meer plaats en konden de in 1848 en 1857 aangemelde processies zonder problemen uitgaan.²¹⁷ Zo bezien had Rutten zijn slag toch thuisgehaald. Daarnaast verhoogde zijn vasthoudendheid zijn prestige bij de katholieken. Hij was voor hen het toonbeeld van de vurige ultramontaan, die tot het uiterste de rechten van Kerk en Geloof verdedigde. Nochtans werden de reliekenprocessies tijdens de Heiligdomsvaarten niet hervat om de prille 'godsdienstvrede' te handhaven en Justitie niet te tarten. De reliekenprocessies werden pas tijdens het interbellum hervat. In de tussentijd werden in de heiligdomsvaartjaren de relikwieën tijdens de Servatiusprocessie op 13 mei rondgedragen.

De Sint-Servatiusfeesten (1884)

In 1884 zou Maastricht herdenken dat 1500 jaar eerder de heilige Servatius - 'Nederlands eerste bisschop' - was overleden. Dat zowel de overlijdensdatum 13 mei 384 als vrijwel andere 'feiten' uit Servaas' leven inmiddels zijn ontmaskerd als zijnde constructies, losse aannames en vrome legende was anno 1884 nog niet bekend. De propriumkalender van 1867 had Servaas opgevoerd met als gedenkdag 13 mei 384.²¹⁸ In Maastricht waar zoveel herinnerde aan de 'grote heer van Tricht' stond zijn historiciteit als een paal boven water. De in het organiseren van grote feesten inmiddels doorknede deken Rutten greep de gelegenheid aan om de festiviteiten te gebruiken ten bate van de restauratie en verfraaiing van de Sint-Servaaskerk. Daarnaast vormden - net als bij de Piusfeesten en de Heiligdomsvaart - ook de Servaasfeesten weer een prachtige gelegenheid om de eensgezindheid der Maastrichtse katholieken te demonstreren.

Tijdens de kerkbestuursvergadering van 13 januari 1884 vestigde Rutten de aandacht op het komende jubileum, dat van 13 tot en met 18 mei gevierd zou worden. Het kerkbestuur stemde in met Ruttens voorstel en besloot hierop 'alle in zijn bereik liggende middelen aan te wenden om dit heugelijke feest met den meesten luister te vieren'. In het bijzonder werden genoemd de versiering van de Sint-Servaaskerk, de tentoonstelling van en omgang met de relieken en de illuminatie van absis en ooststorens. De middelen voor de festiviteiten werden bijeen gebracht door een speciaal hiervoor opgericht herencomité, het houden van collectes en het heffen van toegangsprijzen bij de reliekententoonstelling en de speciale Franse predikaties.²¹⁹ Een plan van enige notabelen om de in 1733 gesloopte Servatiusfontein op het Vrijthof in ere te herstellen werd door Rutten getorpedeerd, ten faveure van zijn eigen plan om een nieuw baldakijnaltaar op het koor te plaatsen.²²⁰ Ten bate van dit altaar, het aandenken aan het jubelfeest, werd een loterij georganiseerd. De hoofdprijs was een door paus Leo XIII gezonden in goud gevatte camée

met zijn portret. De goeode burgerij werd door Rutten gemobiliseerd om diverse taken op zich te nemen. Naast het herencomité, was er een damescomité ter versiering van de Sint-Servaas. De mannelijke jeugd vormde de bereden erewacht die de hoge gasten 'standesgemäss' vanaf het station tot Ruttens woning kon begeleiden. De dochters van de stedelijke elite werden ingeschakeld bij de geldinzameling voor het nieuwe altaar. Het overkoepelend feestcomité stond onder het erevoorzitterschap van mgr. Paredis, deken Rutten en gouverneur jonkheer G. Ruijs van Beerenbroek.²²¹

Het feest werd op 12 mei geopend met klokkengebeier.²²² De geestelijkheid van de stad verzamelde zich op het koor van de Sint-Servaas om van daaruit in processie de relieken uit de schatkamer over te brengen naar het koor. Op de feestdag van Servatius, 13 mei, werd in de Servaaskerk een plechtige hoogmis gecelebreerd, waarna de gelovigen de relieken konden vereren. Een hoogtepunt vormde de bedevaart uit Luik. Bisschop Doutreloux, het gehele kapittel, vele geestelijken en duizenden gelovigen togen op 15 mei naar Maastricht om de historische verbondenheid tussen de drie bisschopssteden Tongeren, Maastricht en Luik tot uitdrukking te brengen. De bisschop, kanunniken en dekens dineerden bij Rutten. Doutreloux schonk 1000 francs om ter herinnering aan de geslaagde bedevaart een wandschildering van het Laatste Avondmaal te laten aanbrengen in de Servaaskerk.

De afsluiting van de feestelijkheden vond op zondag 18 mei plaats. Bij die gelegenheid werden alle registers opengetrokken. 's Morgens trok een processie met de relieken van Sint-Servaas om het Vrijthof. Veel prelaten gaven bij die gelegenheid acte de présence en verleenden zo extra glans aan de plechtigheid. De avond voordien waren Doutreloux en internuntius Spolverini reeds per trein gearriveerd. De heren werden bij het station opgewacht door de dekens Rutten en Rijkers, de leden van het feestcomité en een erewacht.²²³ 's Zondagsmorgens arriveerde mgr. Paredis. Voorts waren aanwezig de wijbisschop van Mechelen, mgr. Van den Branden de Reedt en de Luikse grootvicaris mgr. Warblings. 's Middags was er lof met een preek van de bekende redenaar pastoor Brouwers. Tegen het feeëriek decor van een geheel geillumineerde stad bood Rutten zijn hoge gasten een uitgebreid diner aan in restaurant Zeguers. Daar werd wereldkundig gemaakt dat hij door paus Leo XIII benoemd was tot huisprelaat.²²⁴ Doutreloux benoemde Rutten tot erekanunnik van het Luikse kapittel. Rutten op zijn beurt sprak 'd'une voix émue' zijn erkentelijkheid uit voor alle onderscheidingen. Synchron aan de religieuze plechtigheden werd veel volksvermaak georganiseerd zoals concerten, carillonspel, ringsteken, fakkeloptochten en een internationaal gymnastiekfeest op het Vrijthof. De diverse sociëteiten belasten zich met de organisatie. Aan de armen werden gedurende de feestdagen brood en andere levensmiddelen uitgedeeld.²²⁵

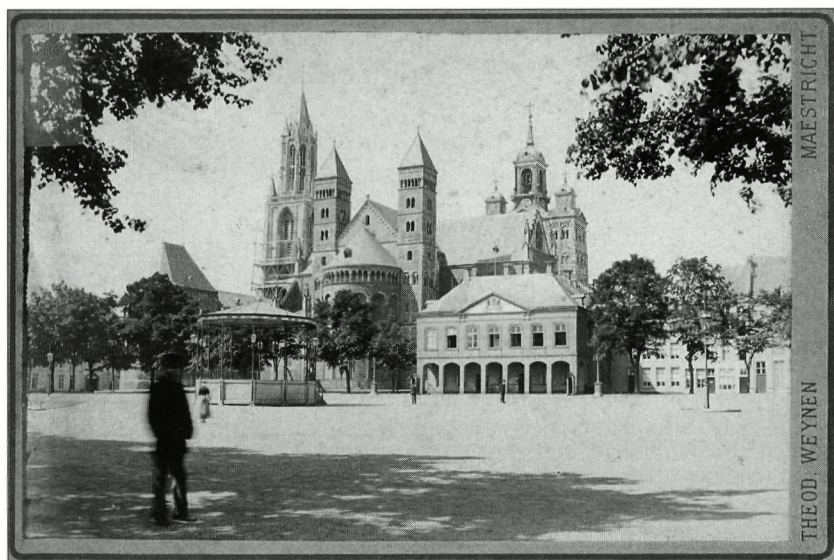
De herdenking van Servatius' overlijden bracht ook de Servaasbron weer onder de aandacht. Volgens de legende had Servatius even buiten Maastricht een bron geslagen door met zijn staf de aarde aan te raken.

De Servaasbron verkeerde in 1884 in een slechte staat van onderhoud. Dit was de reden voor het kerkbestuur en deken Rutten om in mei 1884 de eigenaar, kantonrechter Silverijser uit Bree (B), te polsen voor een mogelijke verkoop. Silverijser was niet erg coöperatief. Hij wilde het weiland met de bron slechts in erfpacht afstaan en wel onder de voorwaarde dat hij zestig procent van de offerpenningen ontving en het kerkbestuur een riool aanlegde om het overtollige water af te voeren. Het kerkbestuur ging op deze voorwaarden niet in.²²⁶ De zaak leek op niets uit te lopen, totdat Rutten in de kerkbestuursvergadering van 5 juli 1885 kon mededelen, dat Petrus Regout junior het perceel met de bron gekocht had om het de parochie ten geschenke te geven. Regout verlangde als tegenprestatie slechts twee leesmessen per jaar.²²⁷ De bron werd gerestaureerd in de jaren 1886-1888. Op 9 juli 1888, de eerste dag van de Heiligdomsvaart, trok vanaf het Vrijthof een grote processie van duizenden gelovigen naar de bron, waar Rutten de put en het nieuwe Servatiusbeeld inzegende.²²⁸

DE RESTAURATIE VAN DE SINT-SERVAASKERK (1868-1893)

In de jaren dat Rutten deken was van Maastricht, groeide hij binnen Limburg uit tot een autoriteit op het gebied van de kerkelijke (bouw)kunst. Reeds zagen wij dat hij grote belangstelling aan de dag legde voor de architectuur, gelet op zijn publicaties over Rolduc en 'Museum Koning Willem I'. Zijn lidmaatschap van de Maria Munstervereniging en zijn innige banden met de familie Cuypers. Mogelijk heeft de architectuur van Rolduc - zoals een necrologie suggereerde - hieraan bijgedragen.²²⁹ De restauraties van Cuypers aldaar kon hij in elk geval op de voet volgen. Een specifiek bouwkundige of kunsthistorische opleiding heeft hij nooit genoten. 'Kunst

Exterieur van de Sint-Servaaskerk omstreeks 1870 (RDMZ-Zeist / RHCL, GAM, fotocollectie nr. 27000).

immers gelek in het seminarie op zoo wat half en half gesmokkelde bagage'.²³⁰ Op dit terrein was Rutten, zoals veel negentiende-eeuwse geestelijken, autodidact. Zijn kennis putte hij onder meer uit zijn bibliotheek, die veel standaardwerken bevatte.²³¹ De contacten die hij onderhield met cultuurminnende priesters zoals Brouwers, Everts, Slits, Schmeits en Willemsen, alsmede met de architecten Cuypers en Kayser hebben zijn kennis verrijkt. Opmerkelijk genoeg was hij geen lid van (kunst)historische genootschappen als het Sint-Bernulphusgilde of Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, in tegenstelling tot een aantal lieden uit zijn kennissenkring.²³² Zijn kennis vulde hij verder aan door geregeld cultuurreizen naar het buitenland te ondernemen. Zo bezocht hij in 1869 Rome, Milaan en Loreto, maar voor het overige zijn deze reizen voor ons een gesloten boek.²³³

Rutten was volgens Schmeits 'een edel, uiterst werkzaam en in vele opzichten verdienstelijk man, de facile princeps van zijn tijd in ons diocees'.²³⁴ Elders noemt Schmeits hem 'een man van smaak, kennis en archeologische gevormdheid, die in zijn tijd negentig percent zijner tijdgenooten vele jaren vooruit was, die zijn leven lang voor de bewaring en herstelling van oude kunstwerken rusteloos gearbeid heeft, die bijna jaarlijks een kleiner of groter kunstreisje maakte en wiens opinie toentertijd in ons diocees vrij algemeen gold als de hoogste autoriteit'.²³⁵ Hierin stond hij niet alleen, ook de Fransman Henry Havard beschreef Rutten als geleerde en kunstenaar.^{235a} Toch had Schmeits ook kritiek op de facile princeps vooral waar het diens principes gold dat renaissance geen christelijke kunst was, in tegenstelling tot romaans en gotiek en dat bij de restauratie en herinrichting van kerken eenheid van stijl nagestreefd moest worden, waarbij romaans of gotiek de voorkeur hadden. 'Op deze beginselen zwoer hij; en kwam het al eens een zeldzame keer (want tegen zoo diep ingeroeste zelfovertuiging hielp geen discussie) tusschen hem en mij, zijn kapelaan, tot uiting van meningsverschil, waarbij alle autoriteit uit was, en enkel gronden en redeneeringen golden, ja dan kon hij, die anders zijn vaderlijke glimlach nooit verloor en, uiterlijk althans, de geïncarneerde bonhomie scheen te zijn, bleek worden en, stilzwijgend, beven van innerlijke verstoordheid'.²³⁶ Tegenspraak van een kapelaan was Rutten waarschijnlijk niet gewend. Schmeits' kritiek mag in grote lijnen waar zijn, toch is zij een beetje overdreven. In de jaren tachtig van de negentiende eeuw bespeuren wij bij Rutten toch een zekere herwaardering voor renaissance en barok. Dit kwam vooral tot uiting in de restauratie van de Sint-Martinuskerk te Weert, waarvan het laatbarokke interieur niet werd vervangen en wier nieuwe torenspits ontleend was aan Franse renaissancekastelen. Zelfs in de Sint-Servaaskerk werd de barokke uitmontering niet geheel verwijderd.

Al zijn kennis en kunde wendde Rutten aan om de aan zijn zorgen toevertrouwde Sint-Servaaskerk in hernieuwde glorie te laten verrijzen, de interieurstukken te restaureren of te vervangen door hoogwaardige eigentijdse kunstgewrochten. Hij slaagde erin een groot deel van zijn ambitieuze

Victor de Stuers
(RHCL, GAM,
fotocollectie nr.
18359).

projecten te laten financieren door de Maastrichtse burgerij.^{236a}

Een blijk van waardering en van vertrouwen in zijn kennis was de benoeming tot correspondent van het college der Rijksadviseurs van de Monumenten van Geschiedenis en Kunst, dat bij Koninklijk Besluit nr. 14 van 18 maart 1874 werd als ingesteld met als taak de regering voor te lichten over de toestand van de gedenktekens van de vaderlandse geschiedenis en kunst. Gevraagd en ongevraagd dienden de rijksadviseurs advies uitbrengen over maatregelen die getroffen moesten worden om de (on)roerende monumenten in stand te houden of te herstellen. Daarnaast moesten zij een

monumenteninventarisatie opstellen. Er werden acht adviseurs benoemd. Victor de Stuers werd secretaris, Pierre Cuypers een der leden. Aangezien de adviseurs onmogelijk alles zelf in de peiling konden houden, werd in elke provincie gezocht naar geschikte kandidaten die als correspondent optraden en (on)gevraagd advies gaven.²³⁷ Voor Limburg werden op 9 juni 1874 vier correspondenten benoemd: kapelaan Jos Habets, kapelaan Michaël Willemsen, Jos Eversen, stadsarchivaris van Maastricht en deken Rutten. Op 9 juli van dat jaar werden eveneens benoemd pastoor Caspar Franssen van Ittervoort en Gerard Slits van Rolduc.²³⁸ Rutten aanvaardde de benoeming dankbaar en sprak de hoop uit het in hem gestelde vertrouwen waardig te zijn.²³⁹ Rutten en Willemsen speelden echter geen actieve rol als adviseur, in tegenstelling tot de rest van bovengenoemden. Wellicht namen de restauratie van de Sint-Servaaskerk, de heiligdomsvaart en het processieproces hen zo in beslag dat voor andere activiteiten geen tijd overbleef.

Het herstel van de Sint-Servaaskerk

In 1797 werd de romanogotische Sint-Servaas - tot dan toe kapittelkerk - door de Franse overheid aan de eredienst onttrokken en gebruikt als hooimagazijn en paardenstal. In 1804 werd de kerk weer beschikbaar gesteld voor de eredienst en grotendeels heringericht met meubilair uit de voormalige dominicanenkerk. Onder deken Van Baer (1834-1854) werd het koor tussen 1840 en 1843 in classicistische stijl ingericht. Het koor werd weliswaar behoorlijk opgeknapt, maar aan het constructieve herstel van de kerk werd niets gedaan. Er traden talloze lekkages op die de dakconstructie, de gewelven en het muurwerk aantastten. Van Baers opvolger, pastoor-

deken Scheyven, nam in 1858 Pierre Cuypers in de arm. Deze adviseerde eerst het dak te repareren, doch toen de gemeente weigerde de benodigde subsidie te verstrekken en de kerkfabriek over te weinig middelen beschikte, besloot Scheyven zich te concentreren op verfraaiing van het interieur in de hoop dat de parochianen dan eerder geld voor het verdere herstel zouden schenken. Van Baers uitmonstering werd gesloopt en Cuypers maakte een begin met de polychromering van koor en middenschip. De herontdekte romaanse schilderijen in de koorpartij strekten hem daarbij tot voorbeeld. Aan de daken deed men niets, met uitzondering van het dichten der ergste lekkages. De eerste fase van Cuypers' restauratie - Cuypers I genaamd - werd in 1860 afgesloten.²⁴⁰

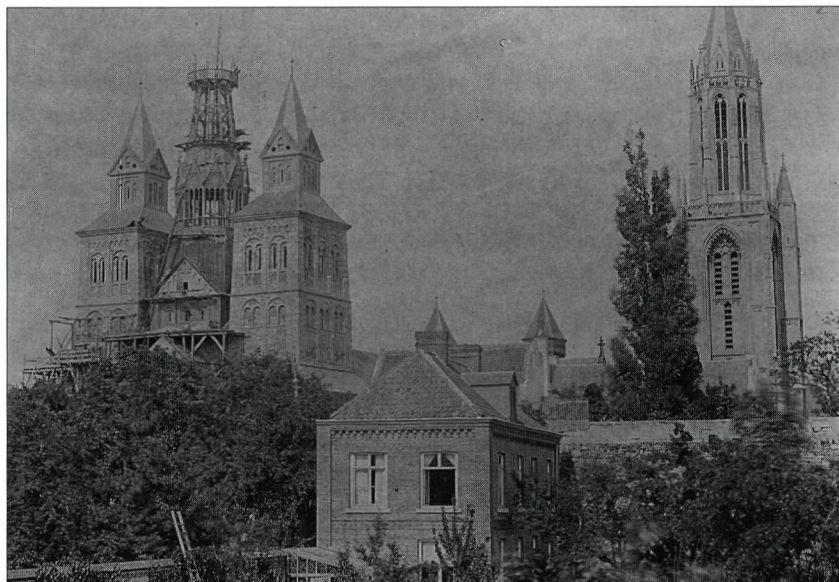
Na Ruttens installatie op 28 maart 1868 werd de restauratie energiek aangepakt. Tijdens de eerste kerkfabrieksvergadering van 5 april werd door hem ter tafel gebracht 'het onderwerp betreffende de grove reparatiën, welke het gebouw van Sint-Servaas behoeft'.²⁴¹ Besloten werd de stadsarchitect A.J.F. Cuypers en architect Pierre Cuypers tot deskundigen te benoemen om de staat van de kerk op te nemen, alsmede een lijst van vereiste reparaties en een bestek te maken. Ditmaal was er wel aandacht voor de daken. Op 5 juli 1868 besloot de kerkfabriek dat er tekeningen, bestek en begroting voor een nieuw dak moest worden ingediend. Op 4 oktober 1868 lichten de beide architecten Cuypers hun plannen voor de restauratie toe ten overstaan van de kerkfabrieksraad. Zij drongen erop aan het dak geheel te vervangen en zich niet tevreden te stellen met reparaties. Het werk werd begroot op 34.000 gulden. Rijk, provincie en gemeente subsidieerden het werk.²⁴² De parochianen droegen 22.536 gulden bij. Mr. V. Nijst, raadsman bij het provinciaal gerechtshof, schonk zijn eerste kwartaalsalaris ten behoeve van de restauratie. Veel gegoede burgers van Maastricht, onder wie Petrus Regout, volgden.²⁴³ In de jaren 1873 en 1874 werden de daken vrijwel geheel vernieuwd en maakte Pierre Cuypers, aan wie het herstel was toevertrouwd, ook een begin met de restauratie van het muurwerk van de ooststorens. Het ernstigste verval was hiermee gestopt.

Verder herstel was gewenst, maar ook zeer kostbaar. De kerkfabrieksraad richtte zich op 13 november 1874 met een subsidieverzoek tot koning Willem III. Men had 96.000 gulden nodig.²⁴⁴ Het college van rijksadviseurs behandelde de aanvraag. Het college stuurde op 1 juli 1875 een rapport naar de minister van Binnenlandse Zaken, waarin gepleit werd voor voortzetting van de restauratie. De kerk was ernstig in verval geraakt sedert het eind van de achttiende eeuw en het was aan Rutten te danken dat het herstel krachtig ter hand werd genomen.²⁴⁵ Tot dusverre had het Rijk slechts tien procent van de kosten (circa 84.000 gulden) gesubsidieerd. De minister ging overstag en kende een subsidie toe van 84.000 gulden uit te betalen in twaalf jaar. De provincie verstrekke de ontbrekende 12.000 gulden. De voorwaarden waren dat een bekwaam architect de restauratie uitvoerde en dat er geen werken uitgevoerd mochten worden buiten goedkeuring van de

regering. De voortgang van het werk was gegarandeerd en deken Rutten kon tevreden zijn. In 1887 volgde een nieuw subsidieverzoek ad 90.000 gulden om de werken te voltooien.²⁴⁶ Bovendien werd ook toen een beroep gedaan op de offerzin van de parochianen. 'Gedreven door den godsdienstigen en kunstzinnigen ijver van onzen eenigen Deken, onder de bouwkundige leiding eener Europeesche beroemdheid, mag de voor twee derde voltooide herstelling van Neêrlands oudste Kathedraal gelden voor model van kennis en smaak, de rechtvaardige trots onzer stad', aldus de *Servatius-klok*, die de Servaaskerk ten onrechte als kathedraal opvoert.²⁴⁷ De parochianen werden opgeroepen hoog in te schrijven op de intekenlijsten.

In de jaren die volgden, werd de gehele kerk en de aanpalende bouwwerken, zoals de kloostergang geheel gerestaureerd.²⁴⁸ Daarbij hanteerden De Stuers, Cuypers en Rutten de restauratie-opvattingen van Viollet-le-Duc, waarbij niet de conservering van het bestaande, maar de voltooiing in een geïdealiseerde vorm, die in het verleden niet bestaan hoefde te hebben, geoorloofd was. Rutten streefde naar eerherstel van de in de Franse Tijd ontluisterde kerk, die voor hem veel meer was dan louter een monument van geschiedenis en kunst. Zij was als grafkerk van de eerste geloofsverkondiger op Nederlandse bodem een hoogsacraal gebouw. Tijdens de restauratiecampagnes kwam Rutten meestal niet in conflict met de machtige De Stuers, hetgeen ertoe leidde, dat hij zijn ambitieuze plannen voor het bouwkundig herstel en de herinrichting grotendeels kon realiseren. In het oog springende veranderingen waren de verlaging van de straat tussen de Sint-Jan en de Sint-Servaas - in de volksmond het Vagevuur geheten - waardoor het Bergportaal weer vrij kwam te liggen.²⁴⁹ Ingrijpend was de sloop van de barokke gevelbekroning van de westbouw. Cuypers voorzag deze van een

De in aanbouw zijnde gotische spits op de westbouw in 1890 (RDMZ-Zeist / RHCL, GAM, fotocollectie nr. 26959).

hoge gotische spits, die net een beetje hoger werd dan de toren van de sedert 1632 protestantse Sint-Jan! De meest opvallende verandering in het interieur was het herstel van de crypten in de jaren 1881-1882 en het kanunnikenkoor.²⁵⁰

Ruttens bemoeienis met de restauratie

Rutten gaf niet alleen de aanzet tot de restauratie, maar hij begeleidde haar ook met veel enthousiasme dat uit meer bestond dan het jaarlijks opdragen van een mis voor het welslagen van de arbeid. Steevast noteerde hij in het registrum pastorale welke werkzaamheden uitgevoerd werden. Sedert 1880 hield hij de dagrapporten bij. Alle correspondentie over de bouwmaterialen liep via hem. Zijn betrokkenheid kan ook worden afgeleid uit het feit, dat hij eigenhandig verbeteringen en aanvullingen aanbracht in rapporten over de restauratie.

In de beginfase van de restauratie, toen de overheid nog geen controle uitoefende, bemoeide Rutten zich ook direct met de werkzaamheden. Cuypers liet de dagelijkse leiding over aan Johannes Kayser, die toen nog in Roermond woonde. Met Kayser restaureerde Rutten de 'Spijker', de voormalige kapittelzaal en -school gelegen ten westen van de kloostergang. Na aankoop van dit bouwwerk door de kerkfabriek van de gemeente Maastricht bleek dat de Spijker uit de dertiende eeuw moest stammen. De kerkfabriek zag derhalve af van een verbouwing en besloot de Spijker te restaureren en te bewaren tot sieraad van kerk en stad. Volgens de plannen van Pierre Cuypers werd in 1870 een begin gemaakt met de zaal die aan de westbouw grensde en die als schatkamer zou gaan fungeren. Daarna werkten Rutten en Kayser naar eigen inzicht verder. Tussen de toekomstige schatkamer en de oude kapittelzaal werd een kapel gecreëerd, die van buiten herkenbaar was door een hoge topgevel. Kapel noch topgevel hadden historische voorgangers. Het kwam Rutten te staan op forse kritiek van de Rijksadviseurs. 'Een van deze gebouwen was door den heer Cuypers geres- taureerd en tot schatkamer ingericht. Doch vervolgens is door den Deken en den Heer Kaizer dit werk voortgezet op alleszins verkeerde wijze. Zonder algemeen plan (...) heeft men een nieuwe kapel bijgebouwd, waarbij men het oude grondplan heeft gewijzigd en op het volgend werk op betreurenswaar- dige wijze gepraejudiceerd. Ook in de bijzonderheden laat deze arbeid veel te wenschen overig, gelijk uit de volgende aanmerkingen kan blijken'.²⁵¹ Er volgde een hele reeks op- en aanmerkingen omtrent de vorm en uitvoering van het werk. De kwestie zou nog lang spelen, want op 29 mei 1887 schreef De Stuers aan Cuypers in verband met de subsidie voor het herstel van de kloostergang, dat hij zo lang mogelijk met het werk aan de kapittelzaal moest wachten. 'Dan is er de kans dat het onder zijn opvolger gebeurt en dan kunnen wij gemakkelijker het door hem verknoeiide herstellen'.²⁵² In 1900 maakte Jos Cuypers het werk van Rutten en Kayser weer ongedaan.

*De Spijker met de
gewraakte topgevel
(RDMZ-Zeist /
RHCL, GAM,
fotocollectie nr.
27639).*

De topgevel en de kapel werden gesloopt.²⁵³ Ruttens optreden had tot gevolg dat de Rijksadviseurs de minister adviseerden dat de overheid controle moest uitoefenen op de besteding van de subsidiegelden. Nochtans dreigde in 1876 een nieuw conflict. Bij de restauratie van de absis was op enige plaatsen rode zandsteen gebruikt ter vervanging van ouder gesteente. De Rijksadviseurs bekritiseerden het gebruik van deze steen, omdat hij te sterk afstak bij de rest van het muurvlak en omdat hij eertijds niet was gebruikt. De minister van Binnenlandse Zaken vroeg om opheldering. Ofschoon het niet met zoveel woorden werd gezegd, hield men Rutten verantwoordelijk.²⁵⁴ Rutten voerde te zijner verdediging aan, dat de keuze voor de rode zandsteen gemaakt was in overleg met Cuypers, die dat beaamde. Dit verweer bevredigde de Rijksadviseurs weliswaar niet geheel, maar de zaak had geen repercussies.²⁵⁵ Voorlopig dienden zich geen conflicten meer aan. Het college van Rijksadviseurs was in 1879 opgeheven en de samenwerking tussen De Stuers, Cuypers en Rutten verliep harmonieus. De heren bespraken geregeld de restauratie.²⁵⁶ Ruttens plan in 1886 een H. Hartkapel in te richten in het sedert lange tijd in onbruik zijnde portaal in de zuidelijke transeptarm verstoorde de harmonie. De werkzaamheden waren - buiten medeweten van De Stuers en Cuypers - al in gang gezet. Eerstgenoemde was dan ook razend, toen hij op 19 juli via Jos Habets, die als correspondent voor De Stuers actief was, vernam dat de deken voornemens was 'te knagen aan de kerk'.²⁵⁷ Hij gelastte Rutten het werk onmiddellijk te staken. Hij wees erop dat het gevaarlijk was buiten de officiële plannen te werken op een moment dat de nieuwe subsidie-aanvraag aanhangig was.²⁵⁸ Deze hint, of moeten wij zeggen dit verkapt dreigement,

was voor Rutten voldoende. Hij schreef De Stuers dat zijn motieven ter plaatse een kapel in te richten van pastorale en praktische aard waren. Herstel van het portaal zou enkel 'tochtwinden' opleveren. Bovendien was het beter, indien het portaal dicht bleef 'om de geloovigen den weg te leeren naar het zuidelijk hoofdportaal, dat, door zijn zinrijken luister, zoo bijzonder geschikt is, bij het in- en uitgaan der kerk, eenen heilzamen indruk in hunne ziel teweeg te brengen'.²⁵⁹ Rutten verklaarde echter ook zich neer te leggen bij De Stuers' wenssen. De plannen om het portaal tot kapel te transformeren bleef zowel De Stuers als Rutten bezighouden. De Stuers drong er bij Cuypers op aan in 1889 het portaal in ere te herstellen 'om den Deken alle velleiteiten te ontnemen daar zijn zin door te drijven. Ik vernam dat plannen klaar liggen daarvan een kapel te maken'.²⁶⁰ De Stuers was goed geïnformeerd, misschien wel door zijn broer Emile, die sedert augustus 1887 zitting had in de toen opgerichte bouwcommissie.²⁶¹ Tijdens de kerkbestuursvergadering van 5 mei 1889 wees Rutten op de wens van de parochianen om het zuidoostelijk voorportaal bij de kerk te trekken en tot H. Hartkapel in te richten.²⁶² Ondanks verwoede pogingen van het kerkbestuur om die kapel nu eindelijk te realiseren, bleef het ministerie van Binnenlandse Zaken, i.e. De Stuers, onvermurwbaar. Mokkend legde het kerkbestuur zich erbij neer geen H. Hartkapel in te richten, die 'door de parochianen vurig gewenscht, door het Kerkbestuur met eenparige stemmen besloten, en door Z. Doorl. Hoogw. Den Bisschop van Roermond met bijzondere ingenomenheid goedgekeurd en beaamd werd'.²⁶³ De schildering van het H. Hart uit 1895 zou nog lang aan Ruttens mislukte streven herinneren.

Overdracht van de archieven

Tussen de perikelen rond de bestemming van het zuidoostelijk portaal speelde ook nog het conflict over overdracht van het archief van het Sint-Servaaskapittel aan het Rijksarchief in Limburg. Het ministerie van Binnenlandse Zaken had een verzoek tot overdracht gericht aan het kerkbestuur, dat zich in principe akkoord verklaarde. Wel diende er toestemming te komen van de bisschop. Bisschop Boermans erkende weliswaar de wenselijkheid om de minister tegemoet te komen, maar wees erop, dat hij volgens het kerkelijk recht verplicht was de zaak voor te leggen aan het Vaticaan. Slechts die stukken die geen verband met het kapittelarchief hielden, mochten zonder meer worden overgedragen.²⁶⁴ Het kerkbestuur zag zich derhalve genoodzaakt de minister op 17 december 1887 mede te delen, dat men het archief niet in bruikleen kon afstaan.²⁶⁵ Dit was tegen het zere been van De Stuers, die er geheel ten onrechte een complot in zag van Rutten. In zijn brief van 19 januari 1888 lichtte hij Cuypers in over de affaire. Hij vond het vreemd, dat de bisschop het kerkbestuur van de O.L. Vrouwekerk wel toestemming gaf het kapittelarchief van deze kerk af te staan, maar die machtiging aan de Sint-Servaaskerk onthield. De gepikeerde De Stuers

besloot wederom om het wapen der subsidie te hanteren om zijn zin door te drijven:

'Ik begrijp dat Mgr. Rutten daarachter gezeten heeft, misschien uit onwil jegens Habets. De minister heeft nu opnieuw geschreven. Hij is zeer verstoord over die houding en ik ben er persoonlijk zeer door geërgerd. Het zal niet aan mij liggen of dit muisje heeft een staartje. Wij beginnen met de subsidie over '87 aan te houden, totdat wij antwoord hebben, en als ik er wat aan doen kan, zal S. Servaes lang op zijn duiten kunnen wachten'.²⁶⁶

De gealarmeerde Cuypers deed navraag bij Rutten, die hem geruststelde. Hij legde uit, dat slechts de paus toestemming kon geven tot de overdracht. 'Wij zullen dus een verzoekschrift aan Z.H. zenden, en zoo komt de zaak in orde', aldus Rutten.²⁶⁷ Een brief van gelijke strekking ging ook aan de minister. De pauselijke goedkeuring kwam op 3 juni 1888 binnen, waarna kapelaan Schmeitz opdracht kreeg het archief over te dragen aan rijksarchivaris Jos Habets.²⁶⁸

De kerkhofkapel

Naast zijn bemoeienis met de restauratie van de Servaaskerk vond Rutten ook nog tijd zich bezig te houden met de bouw van een nieuwe kapel op de openbare begraafplaats aan de Tongerseweg te Maastricht. Het kerkhof was in de loop der jaren vergroot en verfraaid, maar de bestaande kapel was niet langer representatief genoeg. Vandaar dat de (welgestelde) parochianen al jaren aandrongen op nieuwbouw. Begin 1883 besloot het kerkbestuur, dat Rutten de nodige maatregelen moest treffen om tot nieuwbouw over te gaan. Het kerkbestuur vroeg op 17 november 1884 een sloopvergunning aan bij de Maastrichtse gemeenteraad. Onder de nieuwe kapel zou een grafkelder voor de weldoeners en voor de geestelijkheid van de stad aangelegd worden. Al op 22 januari 1885 gaf de gemeenteraad zijn fiat en verkocht aan het kerkbestuur de benodigde bouwgrond.²⁶⁹

De financiering werd gedragen door de bemiddelde en gegoede Maastrichtse families.²⁷⁰ De pastoors van de vier stadsparochies deden elk een beroep op de vrijgevigheid van hun parochianen. In de kapel konden votieftegels geplaatst worden van 15, 25 of 50 gulden. Weldoeners die minstens 700 gulden schonken hadden recht op een plaats in de grafkelder. Op aswoensdag 1885 richtten de Maastrichtse pastoors zich middels een open brief tot de gelovigen om hun plannen uiteen te zetten en aan te sporen deel te nemen aan het 'menschlievend en heilig werk'. Uiteindelijk ging het om de redding van de armen zielen uit het vagevuur.²⁷¹ Dankzij giften uit de bovenlaag van de Maastrichtse bevolking was de financiering bijna sluitend.

Omstreeks half maart 1885 begon aannemer Banken uit Maastricht met de bouw.²⁷² Johannes Kayser leverde het ontwerp. Kayser - in samenwerking met Rutten? - liet zich inspireren door het knekelhuis bij de kerk van het Oost-Duitse Doberan.²⁷³ De romanogotische kapel is achthoekig.

De ingang wordt beschermd door een ruim portaal, dat bekroond wordt door een trapgeveltje. Het interieur wordt verlicht door zeven lancet- en één rondvenster. Het exterieur wordt verlevendigd door de toepassing van geglazuurde baksteen en in bescheiden mate van beeldhouwwerk. Deken Rutten wijdde de kapel op 2 mei 1887 in, waarbij hij een preek hield over de lijdende, de strijdende en de triomferende kerk.²⁷⁴ Deze symboliek komt terug in de uitmonstering van de kapel. De tombe van het altaar heeft een tegeltableau met een voorstelling van Christus in het graf (de lijdende kerk). Het retabel is een triptiek uitgevoerd in tegels. Centraal staat de kruisiging geflankeerd door voorstelling van Synagoge en Ecclesia. Dit is de strijdende kerk. Een gebrandschilderde raam toont de verrijzenis van Christus, de triomf over zonde en dood. De ingang van de kapel wordt geflankeerd door beelden van Maria en het H. Hart van Jezus.

DE HERINRICHTING VAN DE SINT-SERVAASKERK

Met het bouwkundig herstel werd ook het interieur van de Sint-Servaaskerk onder handen genomen. Deken Scheijven had hier al een begin mee gemaakt door de aankoop van een even exclusieve als fraaie witmarmeren preekstoel.²⁷⁵ Rutten ging onverdroten door met de herinrichting, waarbij geen detail aan zijn aandacht ontsnapte. De kerk onderging een metamorfose. Een intelligent samengesteld iconografisch programma vormde het uitgangspunt voor vrijwel de gehele herinrichting. De bestaande schilderijen (Cuypers I), die door indringend regenwater aangetast waren, werden tussen 1886 en 1892 verbeterd en aangevuld. De barokke altaren werden verwijderd en vervangen door hoogwaardige contemporaine producten. Gebrandschilderde vensters schitterden door hun kleurenpracht. De relieken en schrijnen met de overblijfselen van vele heiligen ondergingen eveneens een fikse opknapbeurt. De kosten voor de herinrichting werden grotendeels gefinancierd door de Maastrichtse bovenlaag. Met name de families De Bieberstein Rogalla Zawadsky, Brade-De Goër de Herve, Clement, Coenen-De Villers, Franquinet, Gericke van Herwijnen, Pijls, Regout, Stevens-Daems, De Stuers en Tans dienen in dit verband genoemd te worden. Ongetwijfeld hebben de Maastrichtse middenstand en arbeiders op hun beurt de nodige franken in de offerbussen gestopt.

Iconografisch programma van de Sint-Servaaskerk

Gedurende Ruttens pastoraat werd in de Sint-Servaaskerk, inclusief de schatkamer, een doorwrocht iconografisch programma gerealiseerd, dat geheel was toegesneden op de grote devoties van de tweede helft van de negentiende eeuw. Het betrof de Mariadevotie, de H. Hartdevotie en de devotie tot de H. Eucharistie. Als grafkerk en 'kathedraal' van Sint-Servaas en zijn opvolgers namen zij een belangrijke plaats in binnen de iconografie van

de kerk. Een geschreven concept van dit programma is er niet (meer), maar het is alleszins denkbaar, zelfs voor de hand liggend, dat Rutten, zo niet de auctor intellectualis, op zijn minst een belangrijk aandeel in de realisatie van het iconografisch programma had. Deze aanname wordt versterkt door zijn optreden in Sittard, Sint-Odiliënberg en Schinveld waar hij vooral als iconograaf van gebrandschilderde ramen actief was.

De schatkamer had als bewaarplaats van de relikven een eigen iconografie, die gebaseerd was op het officie van Allerheiligen.²⁷⁶ De schilderijen kwamen tussen 1870 en 1873 tot stand. De sleutel van het programma lag in de inscriptie die onder de kroonlijst van de zaal liep en ontleend was aan de lauden van Allerheiligen: 'Virgo parens clementiae, Baptista Christi prae-vius, Summique caeli claviger, Cum ceteris apostolis, Cohors triumphans Martyrium, Almus sacerdotum chorus, Et virginalis castitas, Nostros reatus abluant'.^{276a} In elk van de acht compartimenten waarin de wanden van de schatkamer was verdeeld, werd een zinsnede verder uitgewerkt. Onder de tekstfragmenten stond een engel die een banderol vasthield met een van de acht zaligspreekingen. Het tongewelf en de wandvlakken waren bezaaid met allegorische voorstellingen en geschilderde draperiën met diermotieven die naar diverse deugden verwezen. De compartimenten waren achtereenvolgens toegewijd aan Maria, Sint-Petrus, de overige apostelen, de martelaren, de belijders en de maagden. In het laatste compartiment vroegen de gelovigen alle heiligen om hun voorspraak.

Interieur van de Sint-Servaaskerk in 1868 (RDMZ-Zeist / RHCL, GAM, fotocollectie nr. 28101).

Het tympaan boven de ingang van de schatkamer was gesierd met een crucifix, de bron van alle heil, heiligheid en schoonheid. Het kruisbeeld werd geflankeerd door de wapens van paus Pius IX en bisschop Paredis. Zo werd uitdrukking gegeven aan de verbondenheid met de kerkelijke hiërarchie. Mogelijk kwam het programma tot stand in een samenwerking tussen schatbewaarder Willemsen en Rutten. Deze kreeg in 1877 lof toegezwaaid in de *Revue de l'art chrétien* voor: 'la magnifique chapelle des reliques, due au zèle du prêtre intelligent et artiste, aujourd'hui placé à la tête de l'antique Collégiale de Maestricht'.²⁷⁷

In de kerk zelf werd een complex iconografisch programma verwezenlijkt, waarvan de uitvoering in de handen lag van Pierre Cuypers en zijn medewerkers. De iconografie was

gebaseerd op de Thijms *Heilige Linie* en, in mindere mate, op het werkje van J.W. Brouwers. Aan Thijm werd de trits van de lijdende, strijdende en triomferende kerk toegeschreven, die gerealiseerd werd in respectievelijk de vijftiende-eeuwse pandhof, het schip en de oostpartij. Dezelfde trits werd ook toegepast in verticale zin, waarbij de grafkelders en crypten stonden voor de lijdende, het schip voor de strijdende en de lichtbeuk en het gewelf voor de triomferende kerk. Ook Brouwers had drie uitgangspunten. Hij zag de Sint-Servaaskerk als 'Neêrlands Keizerlijk Kapittel, Neêrlands Eerste Christenkerk, Neêrlands Oudste Kathedraal'.

Het complexe programma van de Overwinnende kerk in de oostpartij, alsmede de herinrichting van de kapellen in de zijbeuken kreeg haar beslag tijdens het pastoraat van Rutten. Schip, westbouw en pandhof werden pas na zijn dood voltooid. De voorstellingen in de oostpartij draaiden rond de verheerlijking van Servatius, 'Nederlands eerste bisschop' en bestrijder van het arianisme (en derhalve verdediger van Christus' goddelijkheid) en de Christusthema's menswording, eucharistie, lijden en verlossing. In de noordelijke transeptarm werden de menswording en eucharistie vertegenwoordigd door de sacristieën en de sacramentskapel. Boven de toegang tot de sacramentskapel werd de schildering van het Laatste Avondmaal aangebracht. De kapel van de H.H. Eligius en Marcoen kunnen in verband gebracht worden met Christus' lijdenswerktuigen en dan in het bijzonder de doornenkroon. In de zuidelijke transeptarm, die het pendant was van de noordelijke, werden lijden en verlossing uitgebeeld. Rutten plande er zijn H. Hartkapel. Die kwam er niet, wel werd er een schildering van het H. Hart aangebracht. Het H. Hart gold als symbool voor de kruisdood en de opofferende liefde van Christus voor de mensheid. De wel gerealiseerde kapel van het H. Aanschijn (de zweetdoel van Veronika) kon wel gerealiseerd worden. Zij symboliseert het lijden, omdat zij Christus met doornenkroon toont voor de kruisiging.

Op het koor stond Servatius centraal. Ook hier gold de verticale driedeling. Het graf van Servatius en de crypten waren de lijdende kerk, het koor met drie altaren was de strijdende kerk en het gewelf, wederom met Christusthema's, was de triomferende kerk. Na het herstel der crypte in 1881 werd in 1883 een nieuwe sarcofaag geplaatst in het graf van Sint-Servaas, dat tevens voorzien werd van een schildering, die de kroning van Servaas door engelen voorstelt. Dit motief is ontleend aan een reliëf van een van de zich in Brussel bevindende reliquiaires van de Noodkist.²⁷⁸ Het eerste altaar werd geplaatst op het graf van Servaas exact onder de triomfboog die de scheiding markeert tussen strijdende en triomferende kerk. Het rijkelijk van Sint-Servaas symboliek voorziene en aan hem gewijde ciboriumaltaar plaatste men op de grens van viering en koortravee. In de absis kwam het 'altare reliquiarum' te staan met daarop de Noodkist. Achter het reliekenaltaar werd in 1890 de sarcofaag gezet van Monulfus en Gondulfus, de bouwheren van de eerste kerk.²⁷⁹

Tijdens de eerste restauratiefase ontdekte Cuypers in de koortravee en de absis fragmenten van romaanse muurschilderingen, die hij naar eigen inzicht verder aanvulde. Centraal stond het Lam Gods, dat omgeven werd door Maria als vrouw van de Apocalyps, Christus als Salvator Mundi, gestigmatiseerd en omgeven met lijdenswerktuigen, Christus als hogepriester met kelk en hostie en Christus als Angelus Magnus. De symboliek van de noordelijke en zuidelijke transeptarm keerde dus in de gewelfschildering terug. In de absis vond de Christusthematiek een hoogtepunt in een voorstelling van het Laatste Oordeel. De Noodkist versterkte deze voorstelling, aangezien het dak van deze reliekschrijn ook versierd is met voorstelling van het Laatste Oordeel. In 1878 liet Cuypers de schilderingen in koor en absis opnieuw in de verf zetten.

In de uitvoering van het iconografisch programma in het schip en de pandhof heeft Rutten geen aandeel meer gehad. Wel heeft hij zich intensief bezig gehouden met de herinrichting van de kapellen in de zijbeuken. Deze stonden iconografisch los van het schip en waren gewijd aan destijds populaire heiligen en devoties, waarbij ze tevens fungeerden als centra voor de ermee verbonden broederschappen.

De gebrandschilderde vensters

Een verdere aanvulling op de iconografie werd gevormd door de gebrandschilderde vensters. Met uitzondering van de drie absisvensters van Cartisser uit 1842 voorstellende de Boodschap van de Engel, Driekoningen en de Opdracht in de Tempel, waren er tot 1872 geen gebrandschilderde vensters in de Sint-Servaas. Vanaf dat jaar veranderde dat compleet. De notabele Maastrichtse families wedijverden als het ware wie het grootste en mooiste raam aanbood. De eerste schenking was in 1872 het grote raam in de noordwand van het transept. Het toont zeven Maastrichtse bisschoppen met Sint-Petrus en twee voorstellingen uit het leven van Sint-Servaas: het slaan van de Servatiusbron en zijn kroning in de hemel. De schenker, Petrus Regout, liet zichzelf afbeelden onder Sint-Petrus. In 1874 schonk mevrouw Moerinx-Schoenmakers met graaf De Geloës en diens echtgenote een groot venster met zestien scènes uit het leven van de heilige Lambertus, dat geplaatst werd in de Sint-Antoniuskapel. Zij werden door vele anderen gevolgd. De laatste serie ramen werd in 1892 geplaatst in de voormalige kapittelzaal, die sedert 1895 dienst deed als schatkamer en thans devotiekapel is. De vier ramen werden geschonken door B.C. de Stuers, een broer van Victor en wethouder van Maastricht, en toonden heiligen en vorsten die een band hadden met de Servaaskerk.

De vensters als zodanig hadden nauwelijks een relatie met het iconografisch programma van de kerk. Ook onderling was er nauwelijks verband. Een uitzondering vormde het raam in de zuidelijke transeptarm, dat een aanvulling was op het venster dat Regout in 1872 schonk, aangezien het de ontbrekende

veertien Maastrichtse bisschoppen toonde.²⁸⁰ Vensters met bisschoppen zijn rijkelijk vertegenwoordigd, waarmee de kathedrale pretenties van de Sint-Servaaskerk onderstreept werden. De overige vensters waren afgestemd op de kapellen waarin ze geplaatst werden. Bij het kleurgebruik werd rekening gehouden met de plaats van de vensters in de kerk. In de zuidgevel kwam veel geel en rood glas, waardoor het binnenvallend zonlicht het interieur in een warme gloed zet. Het gele en rode licht werd door de oorspronkelijke, bij de laatste restauratie verwijderde polychromie geabsorbeerd. De vensters in de noordgevels hebben daarentegen veel helder wit en blauw glas. Voor zover bekend werden de ramen geleverd door de firma Nicolas te Roermond.

De restauratie van de reliekenschat

Terwijl de herstelwerkzaamheden aan de Sint-Servaaskerk in volle gang waren, richtte Rutten zich in 1871 middels een open brief tot de welgestelde Maastrichtenaren.²⁸¹ Hij wees op het feit dat de kerk zich over enige jaren in oude glorie kon tonen, maar de reliekenschat niet aan de aandacht mocht ontsnappen. Honderden jaren was deze schat de trots geweest van Maastricht. De relieken werden door pelgrims uit geheel Europa vereerd. Oorlogen, Reformatie en Franse Revolutie hadden het reliekenbezit aangetast. Een deel was verloren gegaan en ander deel was in een deplorabele toestand. Restauratie of vernieuwing was dringend gewenst. Bij de in het Frans gestelde brief was een 'Catalogue des reliquaires à restaurer ou à renouveler' bijgevoegd met 58 objecten, waaronder de Noodkist en de kist van de vier Heilige Bisschoppen. De totale kosten werden geschat op 6054 gulden. Rutten deed zijn oproep niet tevergeefs. De 56 kleinere objecten werden grotendeels geheel gefinancierd, onder andere door Rutten zelf. Voor de Noodkist kwam 435 gulden binnen en voor het schrijn van de vier bisschoppen 520 gulden. De schenkers hadden zich al een beeld kunnen vormen van de objecten via de publicatie van Bock en Willemsen, die in 1870 haar eerste druk beleefde.²⁸² De gravures in het boek waren gefinancierd door Petrus Regout. Tijdens de reliekenprocessie van 1873 konden de herstelde relieken in al hun pracht aan de gelovigen worden getoond.

Het dertiende-eeuwse beeld van Maria met Kind - nummer 1 in de catalogus - werd al op 22 september 1872 opgesteld in de kapel, die voorheen gewijd was aan O.L. Vrouw van Salette. Het beeld gold als miraculeus en werd vanouds in de Sint-Servaas door de gelovigen vereerd onder de titel O.L. Vrouw Hoop der Hopelozen. Aanvankelijk stond het onder de triomfboog van de westbouw, maar op last van deken Van Baer werd het in de schatkamer geplaatst. Rutten trachtte door het beeld een eigen kapel te schenken de oude devotie te doen herleven.

De restauratie van de Noodkist liet Rutten niet los. In 1849 had Van Baer zich de onmin van veel Maastrichtenaren op de hals gehaald door vier frontons behorende bij de Noodkist te verkopen aan het Brusselse museum

Statie XII van
August Martins
kruisweg. De statie
was een schenking
van de familie
Straetmans-Batta
(Foto auteur).

'Porte de Hal'. Diverse pogingen om de relieklatten terug te krijgen mislukten. Vandaar dat Rutten voorstelde om reproducties door de Luikse edelsmid Wilmotte te laten vervaardigen. Wilmotte offereerde in 1888 de vier reliquaires van Monulfus, Gondulfus, Candidus en Valentinus voor 6000 francs te reproduceren. Hij stelde wel als voorwaarde de replica's te exposeren op de wereldexpositie te Parijs, waar hij naam wilde maken.²⁸³ Het kerkbestuur ging hiermee akkoord. Wilmotte stond bekend als een goed vakman en de prijs was relatief laag. Eén reliekhouders kon gefinancierd worden uit de opbrengst van de schatkamer van de laatste twee jaar en het batig saldo van de heiligdomsvaart. Voor de overige drie reliquaires werden particuliere

weldoeners gevonden.²⁸⁴

In 1892 waren alle onkosten gedekt. Drie jaar later werden de reproducties met de Noodkist opgesteld op het altare reliquiarum in de absis. Rutten was in de wolken met Wilmottes werk. Zijn schatbewaarder, kapelaan Schmeits, vond het echter maar kitsch: 'Ronduit gezegd, en indertijd heb ik als schatbewaarder van St. Servaas mijn zelfde opinie aan deken Rutten tot zijn niet geringe ontstemdheid even ronduit gezegd, mijn achting voor dusdanige reproducties, hoe kunstvaardig ook nagebootst, staat als kunstwerk gelijk nul, en betrekkelijk niet hooger dan voor een knapjes gemaakte kopie van een geniaal origineel'.²⁸⁵ Het geld had volgens Schmeits beter aan echte, originele kunstwerken besteed kunnen worden. Het overlijden van Rutten verhinderde dat hij ook de Noodkist liet restaureren.²⁸⁶

Restauratie van overige kunstvoorwerpen

In de loop der jaren werden behalve de reliekhouders ook diverse andere kunstwerken variërend van retabel tot luiddklok hersteld, waartoe Rutten dikwijls de aanzet gaf en advies inwon bij deskundigen. In juli 1872 werd door de kerkfabriek voor 1000 francs een aantal 'fijn gebeeldhouwde groepen' gekocht van de Sint-Martinusparochie te Wyck. Het was de bedoeling het beeldhouwwerk, dat de kruisiging toonde, met twee oude altaarvleugels uit de Sint-Servaaskerk samen te voegen tot een nieuw passiealtaar. Dit voornemen kon echter niet gerealiseerd worden, aangezien de vleugels te klein waren. Pas in 1878 werd het altaar opgeleverd.²⁸⁷ De omkadering van de beeldengroepen werd gemaakt door Breuer uit Aken. Een zekere Mai verzorgde het verguldsel, terwijl August Martin uit Roermond twee nieuwe vleugels schilderde.²⁸⁸ Martin, die door Rutten hoog werd gewaardeerd, had al in 1875 het Sint-Jozefaltaar en zijn pendant het O.L. Vrouwealtaar, dat thans in de Matthiaskerk te Maastricht staat, gemaakt. Het gebrandschilderde raam in de Sint-Jozefkapel en de schilderijen in de Mariakapel zijn eveneens van zijn hand. Tussen 1879 en 1883 schilderde Martin bovendien veertien kruiswegstaties.²⁸⁹

Een object waar Rutten zich persoonlijk sterk voor inzette, was de barokke aan Anthonie van Dijk toegeschreven 'Kruisafneming van Christus', die in 1889 door de Luikse restaurator Leusen werd gerestaureerd.²⁹⁰ Klokken en orgel ontsnapten evenmin aan zijn aandacht. In 1877 werd de beiaard gerepareerd en van een nieuw speelmechaniek voorzien. Dit laatste was een vinding de vader van de musicus Carl Smulders, die zijn mechaniek demonstreerde in het bijzijn van diverse beiaardiers en architecten. Rutten was eveneens bij de demonstratie. De in 1855 gebarsten en toen provisorisch gerepareerde luiddklok 'Grameer' was in 1889 opnieuw aan restauratie toe. Rutten won advies in bij de Akense campanoloog Böckler, waarna de klok door smid Wishaupt gerepareerd werd. Het orgel, dat veel geleden had van het stof dat tijdens de bouwwerkzaamheden vrijkwam, werd in 1882 hersteld door de Maastrichtse firma Peereboom en Leijser.²⁹¹

Intensief bemoeide Rutten zich met het herstel van de textielcollectie van de Servaaskerk bestaande uit 250 stukken zijde van verschillend formaat. Het gros dateerde uit de achtste tot de veertiende eeuw. De waarde van deze stoffen werd toen al onderkend. Directeur Grunow van het 'Königliches Kunstgewerbe Museum' te Berlijn kreeg dan ook nul op het rekest toen hij enige stukken voor een tentoonstelling wilde lenen. Zijn collega, conservator Paul Schulze van de 'Königliche Gewebesammlung' te Krefeld, had meer geluk. Hij kreeg 60 stukken zijde om ze te exposeren, maar wel onder de voorwaarde dat de fragmenten wetenschappelijk beschreven zouden worden en op karton genaaid. De stukken zijde zouden dan in waarde stijgen. Een verzoek van Schulze om een deel van het 'kasuifel van Sint-Servaas' te ruilen tegen een koptisch auriclavus, werd door het kerkbestuur van de hand gewezen.²⁹²

Even nauwgezet handelde men ten aanzien van oude misgewaden. Een aantal oude kazuifels en koormantels werd hersteld in het atelier van de Zusters van het Arme Kindje Jezus in Simpelveld. Het hoofd van het atelier, zuster Francisca, liet echter weten dat enige zestiende-eeuwse paramenten onherstelbaar waren. Het kerkbestuur besloot deze - na verkregen toestemming uit Rome - te verkopen en van de opbrengst de restauratie van andere gewaden of de aankoop van nieuwe te betalen.²⁹³ Over deze met de beste bedoelingen genomen beslissing spuwde oudheidkundige Jos Habets zijn gal: 'Wat er in onze kerken in Limburg geknoeid wordt, kan ik met geen pen beschrijven. De Heer Deken van St. Servaas, Mgr. Rutten, heeft verkocht voor eenige roepen aan den jood Boas-Berg te Amsterdam in de Kalverstraat twee koorkappen zijner kerk (XVe eeuw) met het leven versierd van St. Servaas in prachtige medaillons'.²⁹⁴ Habets' verontwaardiging was niet onoprecht, maar in zoverre overdreven dat de prijs aanzienlijk hoger lag dan 'eenige roepen'.²⁹⁵

De altaren

Nadat Cuijpers in 1860 de classicistische aankleding van het koor vervangen had door een neogotische uitmontering, was het hoofdaltaar van Faën een anachronisme geworden. Met de herinrichting van de kerk, begonnen door deken Scheijven en voortgezet door Rutten, viel het doek voor dit en de twee andere barokaltaren.²⁹⁶ Deze altaren die gewijd waren aan Sint-Servaas en Sint-Lambertus, stonden in respectievelijk de zuidelijke en noordelijke transeptarm. Het Lambertusaltaar ruimde als eerste het veld. Na enige touwtrekken over de prijs - er zat veel marmer aan - verkocht het kerkbestuur in september 1874 het altaar voor 500 gulden aan de parochie Sint-Pieter. Voor Lambertus zou een nieuw altaar opgericht worden in de Antoniuskapel, waar inmiddels een venstercyclus over zijn leven geplaatst was. Het altaar dat daar stond en 'zonder eenige kunstwaarde is en met den stijl der kerk volstrekt niet overeenkomt' werd voor 500 francs aan de parochie Kesselt verkocht.²⁹⁷ Speciale bisschoppelijke toestemming was voor deze vervreemding niet nodig, zo schreef Paredis Rutten in september 1874. Enige jaren later liet Paredis zich in soortgelijke zin uit: 'Het verkoopen van oude stukken van ornamenten of zoo wat, moet niet gebeuren dan na dat men ze door een deskundigen heeft doen onderzoeken en waarden. Wanneer zij echter door eene andere kerk worden gevraagd en aangekocht dan komt er, bij ons, zoo nauwe niet op aan en geef ik Uwe Eerw. verlof om in casu, naar geweten of eigene overtuiging te handelen'.²⁹⁸

Van kerkelijke zijde werden dus nauwelijks blokkades opgeworpen. De verkoop in 1881 van het Servaasaltaar en de grijsmarmeren communiebank, die vanwege haar 'renaissancestijl' ook niet passend gevonden werd, voor 1000 francs aan de parochie Val-Meer (B.) leverde dan ook geen probleem op. De communiebank kon zonder bezwaar gemist worden, aangezien de familie Tans reeds een verguldkoperen bank had geschonken.²⁹⁹

In hetzelfde jaar werd het door Rutten 'zeer geminachte marmeren hoogaltaar' met toestemming van Paredis verkocht.³⁰⁰ De directe aanleiding voor de verkoop, waarmee ook Victor de Stuers instemde, was het herstel van het kanunnikenkoor en de crypten. Pikant detail is dat Jos Habets tegenover De Stuers zijn beklag deed over het 'vandalisme' van Rutten.³⁰¹ Het altaar was ondertussen, meer nog dan in 1860, een anachronisme geworden. De Brusselse antiquair Cools kocht het altaar voor 3000 francs, waarna het na enige omzwervingen terecht kwam in Saint Wilfreds Chapel of the Oratory of Saint Philip Neri te South Kensington (Londen). 'Eenige tijd daarna stond tot verbazing van het land en tot stille maar bittere ergernis van den deken in *The Graphic* een groote plaat, het zogenaamd "monster" voorstellend, met het bijschrift, dat het South Kensington Museum een kunstwerk rijker was geworden'.³⁰² Naar de exacte reden van Ruttens ergernis kunnen wij slechts gissen. Had hij in de gaten een blunder begaan te hebben en vreesde hij vergeleken te worden met zijn voorganger Van Baer, die de vier reliquiaires verkocht had? Geheel ondenkbaar is dit niet gezien De Stuers' artikeltje over het altaar uit 1884, waarin hij benadrukt dat het altaar - 'met veel smaak bewerkt en niet van kunstwaarde ontbloot' - niet gehandhaafd kon worden vanwege het herstel der krochten.³⁰³ Een deel van de barokke uitmonstering van de Sint-Servaaskerk bleef overigens behouden.

Het ciboriumaltaar

Na de verkoop diende een nieuw monumentaal hoogaltaar geplaatst te worden, dat in tegenstelling tot het oude wel aansloot bij de bouwstijl van de kerk.³⁰⁴ Al in 1881 kreeg Rutten van enige vermogende dames 1500 gulden voor dit doel. De kosten voor het nieuwe altaar, dat voorzien zou worden van een ciborium, werden geraamd op 10.000 gulden. Een poging een extra rijkssubsidie te verwerven mislukte. Het kerkbestuur besloot daarom de uitvoering van het altaar te verdelen om niet plots voor grote uitgaven te staan. Het ontwerp van August Essenwein, kunsthistoricus annex architect en grondlegger van het 'Germanisches Nationalmuseum' te Neurenberg werd in de kerk opgehangen. De uitgaven moesten bestreden worden door collectes in de vier stadsparochies. Hiertoe formeerde Rutten op 29 juli 1883 een inzamelingscomité bestaande uit 90 jongedames uit welgestelde Maastrichtse families. Het comité bracht in een maand tijd 5300 gulden bijeen. Eveneens in juli werden voor 490 gulden enige manuscripten verkocht aan het Rijksarchief en ook dat geld was bestemd voor het altaar. Met het oog op het nakende Sint-Servaasfeest van 1884 werden de Maastrichtse gelovigen opgeroepen in te tekenen op het nieuwe altaar, dat dan de votiegave zou zijn ter ere van Servatius' 1500ste overlijdensdag. Een speciale loterij bracht ruim 2700 gulden op. De giften waren weliswaar imponerend, maar dat waren ook de uitgaven, want bij voltooiing in 1892 had het ciboriumaltaar circa 20.000 gulden gekost.³⁰⁵

Interieur van de Sint-Servaaskerk circa 1890. Op het koor staat het ciboriumaltaar en tegen de pijlers hangen de kruiswegstaties van Martin (RDMZ-Zeist fotocollectie neg.nr. 65.234).

Het eerste plan voor een nieuwe altaardispositie op het koor werd door Cuypers vervaardigd in de periode 1875-1881. Zijn plan ging uit van een driedelige dispositie. Voor in het koor werd het gotische beeld van Servatius opgesteld onder een baldakijn. Midden in de viering kwam vervolgens een hoogaltaar met ciborium en vervolgens in de absis een eveneens overhuifd reliekenaltaar. De opzet met de twee altaren was direct ontleend aan Viollet-le-Duc die in zijn *Dictionnaire raisonné* schreef dat dit in veel kathedralen en kapittelkerken gebruikelijk was. Op 17 oktober 1882 werd de door Cuypers ontworpen tombe van het hoogaltaar, alsmede de basis voor het reliekenaltaar, door mgr. Paredis gewijd aan respectievelijk Servatius en Maternus. De tombe stond op de overgang van viering en koor. In dat jaar nodigde Rutten Essenwein uit ook plannen voor het nieuwe hoogaltaar te maken. Zijn ontwerp bevredigde Rutten niet in alle opzichten; hij zond een foto op naar De Stuers voor nader advies. De Stuers op zijn beurt legde Essenweins ontwerp voor aan Cuypers en rijksarchitect L.C. Hezenmans. Hun kritiek was esthetisch en historisch van aard. Het ontworpen altaar was in hun ogen te zwaar en een opeenstapeling van stijlen. Zij adviseerden een altaar dat aansloot op de bouwstijl van het koor, dus eind twaalfde- begin dertiende-eeuws. Een ander punt van kritiek was dat Essenwein te weinig rekening hield met de reeds geplaatste tombe. Vanwege de op- en aanmerkingen kon het altaar op 13 mei 1884 niet gereed zijn.

Enkel het tabernakel en de expositietroon konden door de Akense edelsmid August Witte, die al meer opdrachten voor de Sint-Servaaskerk uitgevoerd had, geleverd worden. Het door Rutten, De Stuers, Hezenmans en Cuypers bijgestelde plan van Essenwein werd vervangen door een ontwerp van Cuypers uit 1886. Zijn atelier kreeg dat jaar de opdracht voor het ciborium, dat voor 1 juli 1888 geplaatst werd. Definitief voltooid werd het altaar in 1891 toen de firma Witte het retabel leverde. Rutten was zo tevreden over Wittes werk - deze had omstreeks 1890 nog twee tabernakels voor een zijaltaar en het sacramentsaltaar geleverd - dat hij hem op 4 juni 1892 een aanbevelingsschrijven zond.³⁰⁶

De plaatsing van een ciboriumaltaar was niet alleen aan Viollet-le-Duc ontleend. De Sint-Servaaskerk mocht volgens de overlevering al in 726 een kostbaar ciboriumaltaar ontvangen uit handen van Karel Martel. In de vijftiende eeuw stond er eveneens zo'n altaar. Het nieuwe ciboriumaltaar vervulde, geplaatst onder de triomfboog, zijn functie binnen het iconografisch plan van de koorpartij. Daarnaast vormde in esthetisch en in liturgisch opzicht de bekroning van de herstelde krocht. Er ontstond een verbinding tussen Servatius' graf, de in het verlengde van dat graf liggende crypte en de altaartombe met zijn relieken.

In de vormgeving van het altaar als zodanig werden de thema's van Servaas' leven en de Verrijzenis op ingenieuze wijze met elkaar verbonden. De altaartombe is versierd met een voorstelling van de rechtsprekende Christus en voorstellingen van vier Maastrichtse bisschoppen, onder wie Servaas en Hubertus, de laatste in Maastricht residerende bisschop en mede-oprichter van het ciboriumaltaar van Karel Martel. Het retabel is versierd met scènes die betrekking hebben op de thema's eucharistie en verlossing. De voorstellingen ter rechterzijde tonen de voorafbeeldingen van het Oude Verbond, zoals de slachting van het Paaslam en Mozes met de koperen slang. De linkerscènes tonen de vervulling in het Nieuwe Testament met onder andere de verrezen Christus, maar ook de apotheose van Servatius, zijn kroning in de hemel, die ook al in de grafkamer was aangebracht. De gevelvelden van het tabernakel tonen beelden uit het Servatius' leven. Het tabernakel toont de gekruisigde Christus geflankeerd door Ecclesia en Maria ter linker- en Synagoge en Johannes de Doper ter rechterzijde. Aan de voet van de kruisiging is de zondeval afgebeeld, die door de kruisdood ongedaan gemaakt is. Op de gevel van het tabernakel is is het Hemels Jeruzalem afgebeeld. Boven het sacramentshuis is de expositietroon met lantaarn geplaatst, waaronder het Allerheiligste of een crucifix uitgesteld kon worden. De lantaarn is een kopie van de H. Grafkerk te Jeruzalem. Volgens de legende was Servatius de bewaarder van deze kerk voordat hij naar Tongeren vertrok. Een speciale positie nam het met zwarte en witte tegels uitgevoerde labyrint in, dat voor het altaar lag en dat de levensweg symboliseerde. Via de doolhof bereikte men het altaar, dat symbool stond voor Christus' overwinning op dood en zonde.³⁰⁷

RUTTENS ACTIVITEITEN BUITEN MAASTRICHT

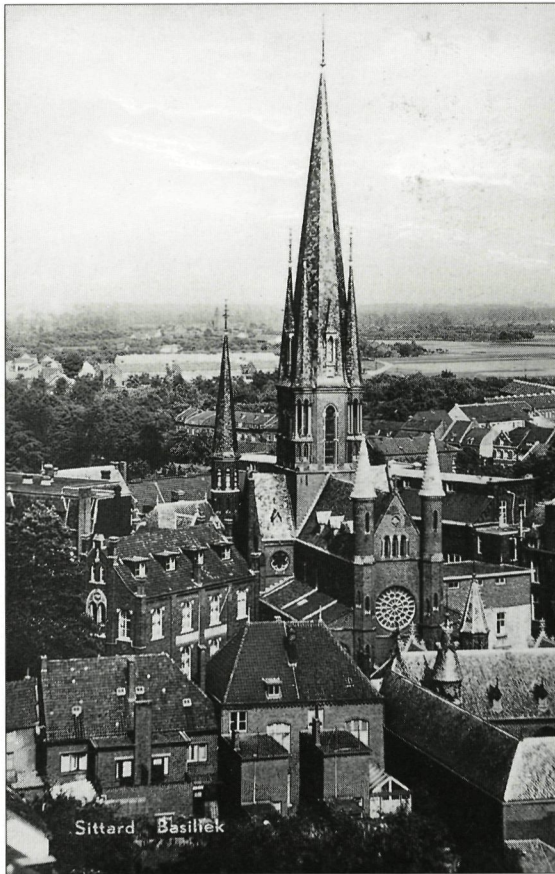
Behalve met het bestuur van zijn parochie en dekenaat, zijn vele activiteiten op diocesaan niveau en zijn ijveren voor de restauratie van de Sint-Servaas hield deken Rutten zich tevens bezig met de bevordering van de kerkelijke kunst in diverse Limburgse plaatsen. Pascal Schmeits merkte over Rutten op dat zijn opinie indertijd in het bisdom als de hoogste autoriteit gold.³⁰⁸ Rutten fungeerde als vraagbaak voor de Limburgse clergé waar het kerkelijk kunst betrof. Bij diverse projecten was Rutten als adviseur en ontwerper betrokken, vrijwel steeds was er ook een rol weggelegd voor architect Johan Kayser, die hij als aankomend architect protegeerde.³⁰⁹

O.L. Vrouw van het H. Hart te Sittard

In 1843 openden de ursulinen te Sittard een klooster annex meisjes-pensionaat. Sedert 1865 was Ruttens zuster, Marie Thérèse, overste van de Sittardse communiteit. Onder haar beleid werden de financiële problemen van het snel groeiende klooster opgelost en werd tevens een nieuwe Maria-devotie, tot Onze Lieve Vrouw van het Heilig Hart, geïntroduceerd.³¹⁰ De directe aanleiding hiertoe vormde een cholera-epidemie die in 1866 Luik teisterde. Mevrouw Demarteau-Lochmans stuurde haar dochters in het Sittardse pensionaat drie medailles van O.L. Vrouw van het H. Hart. De ursulinen stonden aanvankelijk nogal gereserveerd tegenover deze devotie, die zij niet kenden. Dat veranderde toen een pensionnaire per abuis een naald inslikte en de artsen verklaarden niets te kunnen doen. Ten einde raad werd besloten een noveen te houden ter ere van O.L. Vrouw van het H. Hart. En met succes, want de naald schoot los en het levensgevaar was geweken. Na dit 'wonder' nam de verering tot O.L. Vrouw in Sittard een hoge vlucht. Er werd contact gelegd met Issoudun, de bakermat van de devotie. Vanuit Issoudun werd een schilderij van O.L. Vrouw van het H. Hart naar Sittard gezonden. Tevens werd een aan Issoudun gelieerde broederschap opgericht. Binnen enige jaren groeide de kloosterkapel van de ursulinen te Sittard uit tot een bedevaartsoord van internationale allure.³¹¹

In 1873 raakten de gebeurtenissen in een stroomversnelling. In dat jaar kwam de eerste georganiseerde bedevaart - uit Aken - in Sittard aan. Tevens vertrok in dat jaar de eerste georganiseerde bedevaart vanuit Nederland naar Issoudun. De circa vijftig man sterk groep stond onder leiding van J.C. Rijkers, directeur van het Bisschoppelijk College van Roermond en jeugdviand van Rutten. In Issoudun ontvingen de Nederlanders twee kronen voor het beeld van Maria en Jezus te Sittard. De coronatie werd op 11 september 1873 in naam van Pius IX door mgr. Paredis verricht.³¹² De feestelijkheden begonnen 's morgens. Rutten las om half elf in de kloosterkapel de H. Mis, daarbij geassisteerd door directeur Everts van Rolduc, professor Hoefnagels van het grootseminarie en pastoor Smidts van Maasbracht. In de namiddag kroonde Paredis het beeld en stelde het bisdom

De basiliek van O.L. Vrouw van het H. Hart te Sittard. Op de voorgrond recht een deel van het Mariapark (Ansichtkaart, collectie auteur).

onder de bescherming van O.L. Vrouw van het H. Hart. Vijftig priesters assisteerden hem. De massale opkomst bij de kroningsplechtigheid had wederom duidelijk gemaakt dat de kloosterkapel allengs te klein geworden was voor de duizenden aanwezige pelgrims. Van diverse zijden werd aangedrongen op de bouw van een groter bedehuis. Een van de ijverars was Rutten.³¹³ Bij zijn aankomst in het klooster had hij half schertsend, half berispelend gevraagd: 'Nog geen ruimer kapel?'³¹⁴ Na afloop van de kroningsplechtigheid kondigde Paredis aan, dat er een nieuwe be-

devaartkerk gebouwd zou worden. Hiertoe werd in heel Nederland door de zelateurs en zelatrices van de broederschap geld ingezameld. De *Katholieke Illustratie* wijdde twee artikelen aan het project, terwijl de aan de *Katholieke Illustratie* gelieerde krant *Het Huisgezin* de resultaten van de inzamelingen publiceerde. Te Maastricht plaatste Rutten als eerste zijn naam op de intekenlijst.³¹⁵ In samenwerking met zijn protégé Johannes Kayser maakte hij het ontwerp voor de votiefkerk. 'Ware kunstenaars, in den vollen zin des woords, mannen gerijpt door veeljarige en diepe studiën met helderen, praktischen blik en rijke ondervinding uitgerust, waren bereid. Zijne Hoogeerwaarde Mgr. X. Rutten (...) had de goedheid zich met het ontwerpen van het plan te willen belasten, welks uitvoering den kunstigen architect, den Heer Kayser uit Venloo werd opgedragen'.³¹⁶ Waarschijnlijk moeten deze woorden zo geduid worden, dat Rutten aangaf hoe de uiterlijke verschijning van de kerk moest zijn, terwijl Kayser zorg droeg voor een solide constructie.³¹⁷ De keuze voor Rutten als ontwerper werd niet enkel bepaald door zijn kunstzinnigheid. Hij was een vurig vereerder van O.L. Vrouw van

Votiefsteen van deken Rutten in de basiliek van O.L. Vrouw van het H. Hart (Foto auteur).

Triomfkruis met corpus in de basiliek van O.L. Vrouw van het H. Hart (Foto auteur).

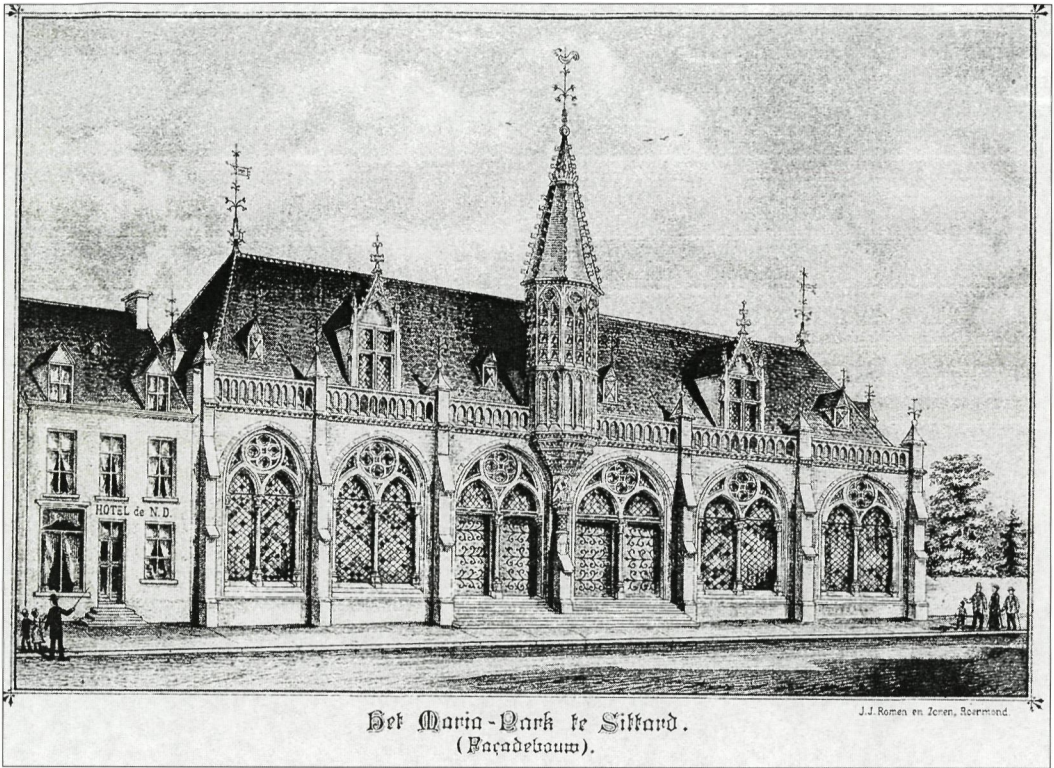

het H. Hart. Al in 1867 liet hij zich onder volgnummer 466 inschrijven in het register van de Sittardse broederschap, wier 'hoofdzelateur' hij werd. In 1868 zou hij de eerste Nederlandse pelgrim zijn geweest die Issoudun bezocht. In juni was hij vrijwel ieder jaar in Sittard aanwezig bij het jaarfeest van O.L. Vrouw.³¹⁸ Bovendien was hij bij de ursulinen als heerbroer van mère Marie Thérèse kind aan huis.

Over het verloop van de werkzaamheden zijn nauwelijks gegevens. Op 17 augustus 1874 werd een begin gemaakt met de afbraak van de oude kloosterkapel. De nieuwe kerk zou terzelfde plaatse verrijzen. De werkzaamheden verliepen voorspoedig. Op 2 juni 1875 legde mgr. Paredis in het in feesttooi gestoken Sittard in naam van Pius IX de eerste steen.³¹⁹ De paus had voor deze gelegenheid een marmere steen uit de catacomben van Calixtus gezonden. In optocht werd deze steen, alsmede negentien andere votiefstenen naar het bouwterrein gedragen. De pauselijke steen werd gedragen door oud-

zouaaf Guillaume Lindemans. De votiefstenen, waaronder ook een van Rutten, werden in de vorm van twee kruisen ingemetseld achter het priesterkoor.³²⁰ Op 4 juni 1876 droeg mgr. Paredis voor het eerst de H. Mis op in de kerk, waarvan toen de ruwbouw gereed moet zijn geweest. Voor de bouw van de vieringtoren werd een loterij georganiseerd.³²¹ De consecratie door mgr. Paredis vond plaats op 5 juni 1879. Opmerkelijk genoeg wordt Rutten in geen enkel verslag genoemd.³²² De kerk werd alom bewonderd. Rutten heette 'het groote werktuig' te zijn waarvan O.L. Vrouw van het H. Hart zich bediend had om de eerste kerk die aan haar gewijd was 'tot een meesterstuk van Christelijke kunst, tot een pronkjuweeltje van echte bouwkunde te maken'.³²³ Ofschoon de katholieke pers enige overdrijving niet schuwde en vrijwel elke nieuwe kerk waarderend besprak, mocht de Sittardse kerk er wel degelijk zijn. De votiefkerk was in romanogotische stijl opgetrokken. Dit was een bewuste keuze, aangezien het kleine bouwterrein een klassiek gotische kerk met fronttoren niet toeliet. In plaats van een fronttoren verrees een vieringtoren. Om in de kerk zoveel mogelijk zitplaatsen te creëren werden boven de zijbeuken tribunes gebouwd ten behoeve van de zusters en hun pensionnaires. Ook bedevaartgangers konden daar een plaats vinden. Tribunes zijn in de klassieke gotiek evenmin te vinden, maar wel in romaanse en romanogotische kerken, zoals de Maria Munsterkerk te Roermond. Pierre Cuypers bediende zich bij de bouw van de Posthoornkerk te Amsterdam (1860-1863), waar eveneens geen groot bouwterrein voorhanden was, van de romanogotiek om een kerk met tribunes te ontwerpen.³²⁴ Naast de Munsterkerk en de Posthoorn hebben ook de kathedralen van Laon en Reims ter inspiratie gediend. De opstand van het Sittardse interieur is evenals in Laon vierdelig: zijbeuk, tribune, triforium en lichtbeuk. De vieringtoren met zijn karakteristieke opengewerkte flanktorentjes is ook ontleend aan Laon. Van binnen is de toren achthoekig en voorzien van roosvensters, hetgeen terug te voeren kan zijn op de Munsterkerk. De vijf straalkapellen achter het koor zijn een klassiek gotisch element ontleend aan Reims. De ingangspartij met zijn hardstenen archivolten en wimberg met hogels, kruisbloem en waterspuwers is vroeg-gotisch. Het rijk gepolychromeerde en van duizenden votieftegels voorziene interieur kreeg neogotisch meubilair van hoge kwaliteit. Het meeste werd geleverd door het atelier van Cuypers en Stoltzenberg. Het zes meter hoge triomfkruis is vervaardigd naar een ontwerp van Rutten. Het is aannemelijk, dat Rutten ook de hand heeft gehad in het aantrekken van kerkschilder August Martin voor het vervaardigen van het retabel van het hoogaltaar, terwijl August Witte het tabernakel en de expositietroon uitvoerde.³²⁵

Het iconografisch programma van de gebrandschilderde ramen werd opgesteld door Rutten. Mogelijk dat de twee anonieme publicaties van het programma eveneens van zijn hand zijn.³²⁶ Of Rutten ook de kartons heeft gemaakt, is ongewis, maar ligt niet voor de hand. Wel diende de glasschilder zich de kunst van de tweede helft van de dertiende eeuw voor ogen te

Presentatietekening van het Mariapark tegenover de basiliek van O.L. Vrouw van het H. Hart (Collectie basiliek O.L. Vrouw van het H. Hart te Sittard).

houden, zowel wat betreft de tekening als wat betreft de kleurencombinaties. Het programma had als hoofdgedachte Maria's macht en invloed op het Heilig Hart van haar Zoon, waarbij haar macht gebaseerd was op haar moederschap en goedheid. De vier episodes uit Maria's leven - Maria als prototype 'eeuwig gevormd en gewild door Gods oneindige wijsheid en liefde', Maria in de vooraankondiging in het Oude Testament, het aardse leven van Maria en tenslotte de heilbrengende werking van Maria's hemels leven als voorspreekster bij haar Zoon - zouden worden uitgebeeld in de diverse vensters van de kerk. Drie roosvensters van het transept tonen Maria als vrouw van de Openbaring, de Onbevleete Ontvangenis en de kroning van Maria door Christus in de hemel. De spitsboogvensters ter rechter en linkerzijde presenteren respectievelijk acht vrouwen en mannen uit het Oude Testament die de geboorte van Maria voorspellen en aanduiden. Rutten schonk waarschijnlijk het rechter venster. Onder het raam staat de tekst: 'Notre Dame du Sacré Coeur benisse Mgr. F.X. Rutten chanoine-dojien (sic) à Maestricht'. In de straalkapellen kwamen voorstellingen van de heiligen waaraan de kapellen toegewijd waren.

De tien roosvensters in de lichtbeuk van het schip zouden voorstellingen moeten bevatten uit het vierde episode van Maria's leven. In de grote rozet in de voorgevel zou een voorstelling van het Laatste Oordeel komen. Voor de

spitsboogvensters in de zijbeuken waren voorstellingen voorzien van heiligen uit de oosterse en westerse kerk die uitmunten door hun Mariaverering. De beglazing van de roosvensters en spitsboogvensters is, waarschijnlijk vanwege geldgebrek, nooit uitgevoerd.

In de praktijk bleek bij de komst van grote bedevaartgroepen de basiliek toch nog te klein. Tegenover de kerk lag een stoommolen, die geregeld voor overlast zorgde. Toen de molen verkocht werd, greep de aartsbroederschap haar kans om het terrein te kopen.³²⁷ De molen werd gesloopt en ter plaatse verrees het zogenaamde Mariapark, een combinatie van een pandgang met kruiswegstaties rond een binnentuin en een ontvangstzaal. Het initiatief voor de bouw ging uit van mère Antoine Nijs. Rutten was evenwel ook nu betrokken bij het ontwerp.³²⁸ Johan Kayser was wederom belast met de uitvoering. De eerste steen werd gelegd op 19 maart 1891. Het voorportaal van het park werd door mgr. Boermans, daarbij geassisteerd door Rutten, ingezegend op 2 juni 1892.³²⁹

Caberg

De inwoners van het dorp Caberg, behorende tot de gemeente en parochie Oud-Vroenhoven, staken in december 1875 de hoofden bijeen om te komen tot de bouw van een kerkje.³³⁰ De grote afstand tussen Caberg en de parochiekerk te Oud-Vroenhoven, die vooral in de winter bezwaarlijk was, was de reden. Er werd een bouwcommissie in het leven geroepen. De architecten Kayser en Lemmens werden benaderd om ontwerpen in te dienen.³³¹ De keuze viel op Kayser, die een neogotisch zaalkerkje met rechtgesloten koor ontwierp dat voor circa 12.000 gulden gebouwd kon worden. Voor het redelijk welvarende Caberg was dit geen probleem. De gemeente Oud-Vroenhoven was minder gelukkig. Er waren thans twee parochies binnen de gemeente, die beiden een beroep konden doen op de gemeentekas. Bovendien verloor de parochie Oud-Vroenhoven, zoals Jos Habets het uitdrukte, 'het kleine maar beste deel' van de parochie. De arme bevolking bleef voor Oud-Vroenhoven over.³³² Terwijl de gemeente alles in het werk stelde de afscheiding te voorkomen, was de kerkelijke overheid genegen Caberg te helpen. Dit was op de eerste plaats deken Rutten. De *Servatiusklok* van 11 maart 1876 wijdde een artikel aan Caberg. Rond Maastricht verzezen overall nieuwe kerken, een teken dat er nog godsdienstzin was. Zo ook in Caberg. De kerkelijke overheid had haar fiat al gegeven en derhalve beval de *Servatiusklok* de loterij, die bedoeld was om Caberg aan extra inkomsten te helpen voor de bouw, van harte aan.³³³

Deken Rutten was in meer dan een opzicht nauw betrokken bij de bouwactiviteiten. Op 24 april 1876 legde hij de eerste steen. Het lijkt geen twijfel dat hij Kayser als architect heeft aangeprezen. De eerste rector werd benoemd op 1 januari 1877. Paredis stond in geregeld contact met Rutten omtrent Caberg.³³⁴ De kerk was tegen die tijd bijna klaar. Opmerkelijk is

dat Rutten betalingen verrichtte voor Caberg, ofschoon men daar toch zeker niet armlastig was. In 1876 betaalde hij 150 gulden voor twee grisailleramen van Frans Nicolas, die gemaakt waren naar de kartons van August Martin. Bovendien betaalde hij 260 gulden aan de ursulinen van Sittard voor een partij leien. Een ander spoor leidt eveneens naar Sittard, aangezien Rutten 90 francs betaalde aan de Duitse steenhouwer Joh. Hoferrath voor de levering van drie basementen, kolommen en kapitelen. Hoferrath zal toen gewerkt hebben aan de Sittardse votiefkerk.³³⁵

Het kerkje werd op 20 januari 1877 door deken Rutten ingezegend. De verheffing tot volwaardige parochie vond al op 2 oktober van dat jaar plaats. De nieuwe parochie droeg de titel 'H. Hart van Jezus', dit zal een groot H. Hartvereerder als Rutten, als hij die naam al niet gesuggereerd heeft, zeker geveleid hebben. Toen het kerkbestuur in 1878 te weinig geld had voor de bouw, naar ontwerp van Kayser, van een nieuwe pastorie, werd 900 gulden geleend van Ruttens huishoudster, Gertrudis Michiels. Rutten sprong ook bij toen het kerkbestuur in oktober 1882 de gelegenheid kreeg een door de douane in beslag genomen kerkklok voor weinig geld te kopen. Men ging tot aankoop over met toestemming van Rutten. De bisschoppelijke machtiging volgde pas op 28 oktober.³³⁶

Weert

De Weerter Sint-Martinuskerk is een drieschepige hallenkerk, die tussen 1456 en 1528 tot stand kwam. De toren werd niet voltooid en stak slechts een weinig boven het middenschip uit.³³⁷ In 1882 begon een restauratie die negen jaar zou duren en die de kerk een ander voorkomen zou geven. Deken Van Mulken maakte een begin met de werken, die na zijn dood op 27 februari 1883, voortgezet werden door zijn opvolger Godefridus Custers, de studievriend van Rutten.³³⁸ Hoewel Custers vanaf 1871 ook zitting had gehad in de Maria Munstervereniging en hem de restauratieproblematiek niet vreemd was, waren het Rutten en Kayser die hun stempel drukten op de restauratie van de Martinuskerk.³³⁹ Zij namen de vaak aarzeldende Custers op sleeptouw en wisten zo hun eigen ideeën uit te voeren. Nochtans waren beide al voor Custers' benoeming in Weert actief. De sloop van twee aanbouwels maakte de restauratie van de torenmuren noodwendig. Deken Van Mulken noteerde in de parochiekroniek: 'Met deze restauratie nu werd een aanvang gemaakt in juli 1882, na eerst het advies daartoe van den Hoog Eerw. Heer Rutten Deken te Maastricht te hebben ingewonnen en daartoe strekkend plan van den Architect Kayser uit Venloo te hebben ontvangen'.³⁴⁰ Custers schreef naderhand over de gebeurtenissen uit 1882 dat de kapelaans van Weert heimelijk Rutten benaderden om in te grijpen, aangezien het herstel in handen gegeven was van timmerman Parrees. Rutten op zijn beurt kreeg gedaan, dat Kayser erbij geroepen werd.³⁴¹

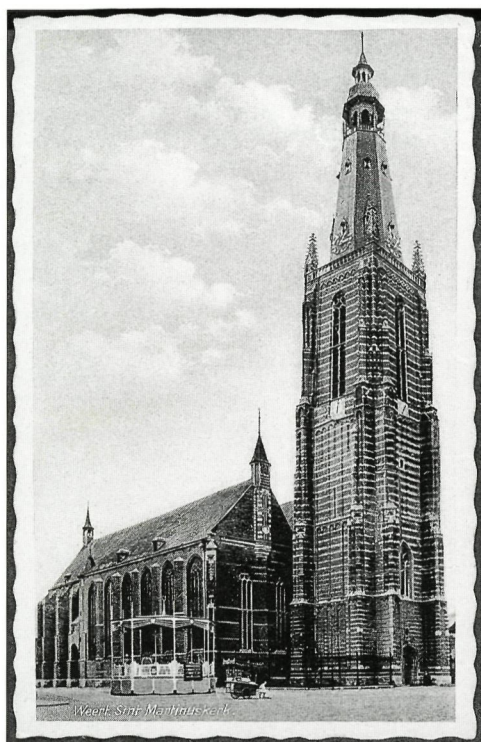
Deken Custers als kanunnik van het kathedraal kapittel van Roermond. Op de achtergrond een tekening van de nieuwe kerktoeren (Fotocollectie bisdom Roermond).

van het Bisschoppelijk College van Roermond, begon te denken aan verhoging van de toren. Kayser maakte plannen en stelde een begroting op. In een subsidieverzoek aan de gemeente heette het, dat Kayser werd bijgestaan 'door den wegens zijn kunstzin alom bekenden Mgr. Rutten, Deken van Maastricht'.³⁴⁵ Ten gunste van de torenbouw hield dr. Schaepman op 15 juni 1888 een redevoering over politiek. Onder de aanwezigen was Rutten.³⁴⁹ De toren werd overigens buiten medeweten van Custers met 20 meter opgetrokken en niet zoals aanvankelijk gedacht met 17 meter. Eind oktober 1887 was het metselwerk voltooid. Het voorstel van Custers om in de zomer van 1888 de spits te laten bouwen vond geen genade in de ogen van Rutten, die 'had geen gevallen aan de geteekende spits'.³⁴⁶ Later schreef Custers uitvoeriger over de nieuwe spits.

'Kaiser had eerst geteekend een gewone spits met eene ijzeren ballustrade, boven aan, rondom de spits. Mijn vriend Rutten vond het te monotoon en verzocht mij een jaar te wachten ten einde een betere kon gevonden worden. Na eenige maanden boden zij mij aan (Rutten en Kaiser) het plan der klaar

Vanaf 1883 waren Kayser en Rutten intensief betrokken bij de restauratie. Rutten gaf aanwijzingen met betrekking tot het zogenaamde 'gravenkoortje', een kapel gebouwd tussen de steunberen van de eerste oostelijke travee van het zuidelijke zijschip. 'Toen mgr. Rutten den eersten zomer hier kwam, zei hij: dat is schoon, primitief, maak het op en laat er tegenover hetzelfde bouwen'.³⁴² Ruttens suggestie werd overigens niet uitgevoerd. Het meubilair ontsnapte niet aan Custers en Ruttens aandacht. Rutten adviseerde niets aan het Sint-Jozefaltaar te wijzigen. Een raad die door Custers ter harte genomen werd.³⁴³

Het grootste werk moest echter nog komen: het voltooiën van de kerktoeren. De toren had slechts een hoogte van circa 28 meter. Niettemin waren Kayser en Rutten onder de indruk van zijn schoonheid. 'Ik weet niet zei Rutten, hoe die man in 1500 aan die schoone vormen is gekomen'.³⁴⁴ Custers, daartoe aangespoord door directeur Haffmans

De Sint-Martinuskerk te Weert voor 14 november 1940 (Ansichtkaart, collectie auteur).

bestaande. Dit beviel mij zeer. Ze is geheel volgens stijl, zei Rutten, de vormen zijn ontleend niet aan kerktorens, maar aan torentjes van kasteelen en stadhuisen van dien tijd. In oude boeken zijn ze met de loupe gevonden'.³⁴⁷

De 'gewone' spits zal wel een ingesnoerde gotische torenhelm zijn geweest. Het ontwerp dat Rutten en Kayser leverden en uitgevoerd werd, voorzag in een achzijdige spits die bekroond werd door twee boven elkaar geplaatste lan- taarns. De spits zou 40 meter hoog worden. De ingenieur van provinciale waterstaat, J. Bauduin, die de plannen moest beoordelen in verband met eventuele subsidie, weifelde zijn fiat te geven. Kayser moest eerst aantonen dat de spits stabiel was. Custers was er ook niet helemaal gerust op.³⁴⁸ Op 15 april 1889 werd met de bouw begonnen. Met zijn spits was de toren nu bijna 100 meter. De Weertenaren noemden hem 'Lange Jan'. De spits zou nog bekroond worden door een zeventien meter hoog en 3000 kilo wegend kruis. Ook toen had Custers zijn bedenkingen, die hij ook uitte tegenover Rutten. Kayser en smid Waelbers hadden Custers niet kunnen overtuigen van de deugdelijk- heid van hun plan. Hij beriep zich op Rutten 'leermeester van Kaiser'. Kayser vertrok daarop naar Maastricht om Rutten over te halen 'en toen deze den volgenden dag bij mij kwam te Roermond in het kapittel, zei hij mij: ik had de constructie niet begrepen: het is sterk laat het maar plaat- sen'.³⁵⁰ En zo geschiedde. Het kruis werd met veel kunst en vliegwerk op 3 september gemonteerd. Met een plechtige hoogmis werd op 29 september 1889 de voltooiing van de toren gevierd. Erg lang heeft de creatie van Rutten en Kayser niet bestaan. Op last van rijksarchitect Pierre Cuypers werd het kruis in 1906 met zeven meter ingekort met het oog op instortings- gevaar. Bij de zware storm van 14 november 1940 vloog de spits van de toren. Hij werd niet herbouwd.³⁵¹

Sint-Odiliënberg

De van oorsprong romaanse kerk van het Midden-Limburgse Sint- Odiliënberg verkeerde rond 1860 in slechte conditie. Onder supervisie van Pierre Cuypers werd de kerk tussen 1869 en 1870 gerestaureerd door architect-aannemer Jan van Groenendael. Een algehele restauratie durfde het kerkbestuur niet aan. Op 7 februari 1878 benoemde mgr. Paredis kapelaan Michaël Willemsen tot nieuwe pastoor van Sint-Odiliënberg. De keuze

voor Willemsen werd zonder twijfel ingegeven door diens kennis van en interesse voor kerkelijke kunst en geschiedenis. Theoretische en praktische kennis, die hij had opgedaan tijdens zijn kapelaansjaren te Maastricht, waren in hem verenigd en hij stamde bovendien uit een vermogende familie. De algemene opvatting was dat de kerk van omstreeks 700 dateerde en na de Sint-Servaas de oudste kerk van Limburg was. Bovendien lagen de 'apostelen van Gelderland', de heiligen Wiro, Otger en Plechelmus er begraven. Door haar ouderdom en haar functie als grafkerk van geloofsverkondigers was zij als het ware het pendant van de Sint-Servaaskerk. Willemsen stortte zich vol overgave op zijn taak als bouwpastoor. Synchron aan zijn bemoeienis voor het kerkgebouw liepen zijn inspanningen om de geschiedenis van de kerk te beschrijven.³⁵² De leiding van de werkzaamheden kwam in handen van architect Johan Kayser, die echter onder supervisie stond van Cuypers. De restauratie begon in 1880 en zou lopen tot 1898. Rijk, provincie en gemeente verstrekten subsidie. Willemsen kreeg toestemming om in alle Nederlandse bisdommen te collecteren. Bovendien stak hij zelf geld in het herstel. Op 26 juli 1880 legde plebaan-deken Boermans van Roermond de eerste steen. De kerkwijding verrichtte de aartsbisschop van Utrecht mgr. P. Sniekers op 12 mei 1886 in tegenwoordigheid van de hoogbejaarde Paredis en de voltallige kapittels van Utrecht en Roermond.³⁵³

De restauratie had een metamorfose van de oorspronkelijke kerk tot gevolg. De kerk vertoonde veel overeenkomst met de proosdijkerk van Knechtsteden (bij Keulen). Dat betekende dat de koorpartij van Sint-Odiliënberg werd voorzien van een tweede koortoren en van twee zijkapellen met absiden. In 1949 bleek, dat zowel de toren als de absiden oorspronkelijk niet gepland waren. Het oorspronkelijke westwerk werd bij het schip van de kerk getrokken. Voor de kerk verrees een neoromaans portaal. Nadat de bouwkundige werken waren voltooid, werd er nog dertien jaar gewerkt om het interieur in neoromaanse stijl te voltooien. De gebrandschilderde ramen werden vervaardigd door de firma Nicolas naar ontwerp van Rutten. 'Ik heb bij de vervaardiging Uwer vensters naar de opgaven van Monseigneur Rutten gewerkt...', aldus Charles Nicolas.³⁵⁴ Rutten toog zelf naar Roermond om een kijkje bij Nicolas te nemen. Willemsen op zijn beurt reisde met de schenker van de vensters naar Maastricht. Wij mogen aannemen om bij Rutten te bespreken hoe de ramen uitgevoerd moesten worden.³⁵⁵ Rutten greep persoonlijk in toen Willemsen zijn ontwerpen wijzigde. 'Deze morgen ontving ik een schrijven van den Hoog. Eerw. Heer Deken van S. Servaes, waarin hij mij mededeelt dat hij zich niet kan vereenigen met het voorstel, dat ik Uw Ed. gedaan had, van namelijk in het bovenste gedeelte der drie vensters te plaatsen Christus, O.L.V. en S. Petrus, omdat bij deze bijvoeging de *eenheid* in de ramen zoude breken: hij wil liever dat bovenste gedeelte zuiver *decoratief* zien aangevuld'. Willemsen verzocht Nicolas derhalve de vensters uit te voeren volgens Ruttens richtlijnen.³⁵⁶

In de kerk werden in totaal dertien gebrandschilderde vensters aangebracht. In het koor bevonden zich vensters met de levensverhalen van de heiligen Wiro, Otger en Plechelmus. In de noordelijke transeptarm waren twee vensters met de voorstellingen van de doop van Christus en Servatius en van de heiligen Catharina en Maria Magdalena. De zuidelijke transeptarm had vensters met voorstellingen van de aartsengelen Michaël en Raphael. Voorts waren er nog vensters van O.L. Vrouw en de heilige Jozef in hun respectieve kapellen. De rest van de beglazing bestond uit grisailles.³⁵⁷

Dat Rutten zich engageerde, is niet verbazingwekkend gelet op de jarenlange samenwerking met Willemsen. In de *Sint-Servatiusklok* werd aandacht besteed aan de restauratie van Sint-Odiliënberg. De dekens Rutten en Rijkers leidden op 24 mei 1886 een bedevaart naar de grafkerk van Wiro en gezellen.³⁵⁸ De restauratie bracht Willemsen in 1891 in grote financiële moeilijkheden. Een extra rijkssubsidie over 2500 gulden was in 1890 geweigerd, hetgeen ertoe leidde dat hij enige tijd niet aan zijn betalingsverplichtingen kon voldoen.³⁵⁹ De toestand was zo ernstig dat het kathedraal kapittel er op 30 september 1891 over vergaderde. Rutten, die het opnam voor zijn oud-kapelaan en vriend, schreef een verslag over de behandeling van deze kwestie aan bisschop Boermans.³⁶⁰

Het kerkbestuur stond nog voor 8780,94 gulden in het krijt bij verschillende leveranciers en kunstenaars. De financiën waren uitgeput en er dreigde een 'treurig schandaal', aldus Rutten. In het kapittel werden beschuldigingen richting Willemsen geuit. Hij zou te voortvarend te werk zijn gegaan en daarbij de financiële aspecten uit het oog hebben verloren. Daarenboven schafte hij zaken aan en liet hij werken uitvoeren die niet dringend noodzakelijk waren. Sommige kapittelheren, onder wie in elk geval Rutten en misschien ook wel Everts en Custers, verdedigden Willemsen. Zij immers kenden als geen ander het klappen van de zweep. Er werd gewezen op het feit dat de snelheid van handelen vaak gedictieerd werd door het werk zelf. Schenkers gaven geld onder voorwaarde dat bepaalde kunstvoorwerpen of projecten zouden worden gekocht of uitgevoerd. Daarnaast waren er nog onvoorziene werken, zoals de niet vermoede bouwvalligheid van het priesterkoor en de verzakking van de zuidelijke toren. Willemsen mocht dan overrijd gehandeld hebben, zijn haast had ook goede kanten. Zijn grote uitgaven dreven hem er immers toe actief fondsen te werven! Nochtans was de begrote bouwsom van 45.000 gulden met 30.000

Michaël Willemsen als kanunnik van het kathedraal kapittel van Roermond.

gulden overschreden. Willemsen had evenwel persoonlijk door 'onverpooede bemoeiingen' 50.000 gulden bijeengebracht. Het gulle onthaal van vele weldoeners ter pastorie en de reizen ten bate van de restauratie nam Willemsen voor eigen rekening. Het kapittel wees er op dat Willemsen de kerk had gerestaureerd op aandrang van mgr. Paredis. Het gebouw was luisterrijk hersteld en de godsvrucht tot de vaderlandse heiligen was herleefd. De schulden die openstonden wogen niet op tegen de door Willemsen vergaarde sommen. Het bisdom mocht hem niet aan de schuldeisers prijsgeven 'waardoor zijne priesterlijke loopbaan onteerd, en zelfs gebroken zou worden'.³⁶¹ Het kapittel stelde mgr. Boermans voor dat het bisdom een deel van de schulden, zijnde 6000 gulden, zou betalen. De bisschop ging daarmee accoord en kannunik Russel handelde de affaire verder af.³⁶²

Schinveld en Vaals

In 1889 ontwierp Johan Kayser voor Schinveld een nieuwe kerk tegen een bestaande toren.³⁶³ Rutten maakte vervolgens ontwerpen voor drie gebrandschilderde ramen in het koor. De uitvoering was wederom in handen van de firma Nicolas. De *Maas en Roerbode* berichtte hierover in maart 1893 het volgende: 'Onze kerk is thans met drie kostbare kunstramen versierd; ware juweeltjes, zowel op het gebied van koloriet als van draperie. Het is wellicht het laatste werk geweest, dat aan de fijne kunstcritiek van mgr. Rutten, den onvergetelijken deken van St. Servaas werd ontworpen'.³⁶⁴ Over de voorstellingen van de ramen valt niets meer te zeggen. Ze werden in de jaren zestig van de twintigste eeuw verwijderd. Een paar jaar later in 1892-1893 bouwde Kayser een nieuwe parochiekerk te Vaals.³⁶⁵ Het kerkbestuur richtte zich om toestemming te verwerven voor de nieuwbouw tot mgr. Boermans. Deze gaf daartoe in 1890 zijn goedkeuring op de door deken Rutten en deken J.H.L. van Oppen van Gulpen aangewezen plaats.

Nyswiller

De dreigende sloop van het oude zaalkerkje van Nyswiller geeft naast Weert en Sint-Odiliënberg een helder beeld van Ruttens optreden als oudheidkundige en gevolmachtigde van de bisschop.³⁶⁶ De Stuers en Habets kregen in augustus 1889 lucht van de afbraakplannen. De Stuers, die Cuypers erop afstuurde om onderzoek te doen, was ervan overtuigd dat het gebouw uit de karolingische, wellicht zelfs uit de merovingische tijd stamde. Alleen al om die reden diende het behouden te blijven. Ruim anderhalf jaar was het vervolgens stil. Op 8 februari 1892 drong De Stuers er in een brief aan mgr. Boermans op aan geen toestemming te geven voor sloop. Er lagen inmiddels plannen voor nieuwbouw vervaardigd door architect Carl Weber. Boermans informeerde ter plaatse en het kerkbestuur van Wahlwiller en Nyswiller antwoordde dat men zelf ook experts in de arm genomen had te

weten Franz Bock, architect Kayser en deken Rutten. Bock betwijfelde - terecht - of het kerkgebouw uit de tijd van Karel de Grote stamde.³⁶⁷ Bovendien vond het driemanschap het ontwerp van Cuypers voor restauratie en vergroting ondoelmatig en niet fraai. Nochtans ijverde Rutten voor het behoud van de oude kerk. Op 16 april 1892 meldde Rutten aan De Stuers, dat hij de pastoor van Nyswiller geschreven had over de plannen de oude kerk te restaureren om vervolgens verslag te doen van het antwoord van de pastoor.³⁶⁸ Over zijn bezoek met Bock en Kayser aan Nyswiller sprak hij niet, waarschijnlijk om geen wrevel bij de snel geïrriteerde De Stuers op te wekken. Boermans zat inmiddels klem tussen De Stuers en pastoor Schijns van Nyswiller, die rekening moest houden met het kerkbestuur en een voormalig lid van de Raad van State, de in Nyswiller woonachtige H. Brouwers. De bisschop had alles in handen gelegd van Rutten 'die zich welwillend bereid heeft verklaard alles nauwkeurig te onderzoeken en dan te zien welke mouw aan de zaak is te passen'.³⁶⁹ Op 5 mei bracht Rutten verslag uit aan De Stuers. Rutten had geen officiële opdracht van de bisschop gekregen, maar zou die krijgen als daarom vanuit Nyswiller gevraagd werd 'dan wordt ik gelast de zaak in loco te onderzoeken, met den heer Br. en het Kerkbestuur overleg te plegen, en een officieel verslag uit te brengen, dat tot de grond moet dienen van de bisschoppelijke uitspraak'.³⁷⁰ Naar alle waarschijnlijkheid heeft dit onderzoek plaatsgevonden, want Rutten kon in juni aan De Stuers melden, dat het behoud van de oude kerk zeker was.³⁷¹ Tussen 1895 en 1896 vergrootte Cuypers de kerk door een nieuwe koorpartij te bouwen, waardoor het kerkje verder voor de eredienst gebruikt kon worden.

Rolduc

Sedert 1855 was Cuypers actief bij de restauratie van de abdijkerk en de overige gebouwen van Rolduc, daarbij onder meer bijgestaan door Willem Everts.³⁷² Vanaf 1868 was Everts directeur van Rolduc. Zij veertigjarig priesterfeest werd op 11 augustus 1891 groots gevierd. Tijdens het feest lanceerden Cuypers en conrector Renier Corten het idee om de abdijkerk te restaureren en terug te brengen in de oorspronkelijke staat. Het laat-gotische, polygonale koor (1557) en de barokke klokkentoren (1675) zouden daarbij moeten wijken voor een 'romaans' klaverbladkoor. Het plan vond grote bijval onder de aanwezigen. Mgr. Boermans stelde terstond een commissie in die als doelstelling had de kerk en crypte 'in haaren oorspronkelijken bouwtrant en hare oorspronkelijke schoonheid' te herstellen.³⁷³ Hierin hadden zitting: Eduard van Boom, Renier Corten, deken Rutten, architect Cuypers, H. Brouwers, lid van de Raad van State, en G. Straetmans, lid van Gedeputeerde Staten in Limburg. Op 17 september 1891 vergaderde de commissie ten huize van deken Petrus Corten van Roermond. Rutten en Brouwers waren verhinderd, maar hadden hun zienswijze wel al kenbaar gemaakt. Waarschijnlijk werd tijdens die vergadering besloten een hoofd-

commissie en een dagelijks bestuur te formeren. De hoofdcommissie, onder beschermheerschap van mgr. Boermans en ere-presidentschap van Willem Everts, werd voorgezeten door Rutten en had tot taak de bouwplannen te beoordelen en geld in te zamelen. De uitverkiezing van Rutten tot voorzitter tekent nogmaals het prestige, dat hij genoot als kenner van kerkelijke kunst. Het was voor hem ongetwijfeld ook een grote eer zich in te zetten voor deze plannen, temeer omdat hij 31 jaar eerder al had gepubliceerd over Rolduc. Cuypers zat als enige bouwkundige overigens ook in de hoofdcommissie (en het dagelijks bestuur) en mocht daar onpartijdig zijn eigen plannen beoordelen. Cuypers legde in december 1891 zijn ontwerp voor aan Rutten, die ermee was ingenomen en van mening was dat de gehele kerk hersteld diende te worden. Rutten wees er bovendien op, dat er een fout gemaakt was door niet alle priesters van het bisdom een circulaire te zenden, doch enkel de pastoors. De meesten immers zouden graag een rijksdaalder of gulden bijdragen.³⁷⁴ Het dagelijks bestuur, dat onder leiding stond van Willem Everts, belastte zich met toezicht op de dagelijks gang van zaken op de bouwwerf en het innen van gelden. Hoofd- en dagelijks bestuur vergaderden gemeenschappelijk.³⁷⁵ Op 30 mei 1892 diende de hoofdcommissie een subsidieverzoek in bij Provinciale Staten. De gehele reconstructie werd begroot op 42.200 gulden, waarvan 18.000 gulden reeds bijeengebracht was door vrienden en oud-studenten. De werkzaamheden waren in maart van dat jaar al begonnen met de afbraak van de toren. Op 22 juni 1892 legde mgr. Boermans de eerste steen voor het nieuwe koor. De crypte was in september 1892 gereed. De algehele voltooiing, begin augustus 1893, heeft Rutten niet meer mogen beleven.

SLOTBESCHOUWING

Als telg van een welgestelde Sittardse familie koos Frans Xavier Rutten voor de geestelijke levensstaat. Tijdens zijn studies te Rolduc en aan het grootseminarie bleek hij een begaafd student te zijn. Na zijn priesterwijding werd hij benoemd tot docent te Rolduc om deze katholieke kostschool te voorzien van bekwame leraren. Rutten wist na enige jaren op te klimmen tot vakdocent filosofie. Hij was in Rolduc de collega van Everts, Pothast, Verzijl en de gebroeders Slits. Hij maakte er ook kennis met Pierre Cuypers en Alberdingk Thijm. In 1859 werd Rutten gepromoveerd tot docent filosofie aan het grootseminarie te Roermond. Over zijn activiteiten als docent zijn wij nauwelijks geïnformeerd, maar hij onderhield nauwe contacten met de familie Cuypers en, op de achtergrond, Thijm. Hij werd bestuurslid van de Maria Munstervereniging, publiceerde over de abdijkerk van Rolduc en brak een lans voor Cuypers'ontwerp voor 'Museum Koning Willem I'. Tijdens zijn Roermondse jaren schreef hij tevens zijn moraalfilosofisch handboek *Ethicae seu philosophiae moralis elementa*, dat in 1868 zijn eerste druk beleefde.

Een keerpunt in zijn leven was zijn benoeming in 1868 tot pastoor-deken van de Sint-Servaaskerk te Maastricht. De intelligente en goed onderlegde Rutten pakte de zaken voortvarend aan. Hij stelde zich tot doel katholiek Maastricht op de kaart te zetten door het organiseren van grootse feesten en de restauratie van de Sint-Servaaskerk en haar reliekenschat in neo-middeleeuwse glorie. De Piusfeesten van 1869 en 1871 waren ultramontaanse manifestaties, waarin fel geprotesteerd werd tegen het 'onrecht' dat paus Pius IX werd aangedaan en waarin tevens een grote verknochtheid met de bedreigde en vernederde opperherder gedemonstreerd werd. De in 1874 herstelde Heiligdomsvaart en de Sint-Servaasfeesten van 1884 waren eveneens triomfalistische feesten die de eenheid van de katholieken en hun verbondenheid met de hiërarchie uitdroegen. Tevens waren het expliciete uitingen van het ingezette devotionaliserings-proces. In het proces dat tegen hem werd aangespannen naar aanleiding van de ongeoorloofde relieken-processies over het Vrijthof van 1873 en 1874 toonde Rutten zich strijdbaar en principieel, hetgeen zijn prestige onder de katholieken vergrootte. Er was echter ook sprake van een duidelijke wisselwerking tussen deze feesten en de restauratie annex herinrichting van de kerk en de relieken. Gedurende zijn pastoraat heeft Rutten zich met hart en ziel gewijd aan deze restauratie, daarin bijgestaan door de kapelaans Willemsen en Schmeitz. Hij slaagde er in jaarlijks de Maastrichtse bovenlaag, met wie hij goede contacten onderhield, te bewegen geld te spenderen voor zijn projecten. Met name de herinrichting van de kerk geschiedde met particuliere giften. Sedert 1875 werd het bouwkundig herstel vooral gefinancierd door het Rijk, dat in de persoon van Victor de Stuers grote invloed verwierf op de uitvoering van de werken. In die gevallen waarin de religieuze belangen van deken Rutten botsten met die van de oudheidkundige De Stuers, moest de eerste onder dreiging van stopzetting der subsidie bakzeil halen. Doorgaans verliep de samenwerking tussen Rutten, Cuypers en De Stuers echter goed. De Stuers legde Rutten en Cuypers geen strobreed in de weg bij de realisatie van het uitgekende iconografische programma, waarin de grote negentiende-eeuwse devoties rond O.L. Vrouw, het H. Hart en de Eucharistie verbonden werden met de idee van de Sint-Servaas als grafkerk en als 'kathedraal' van bisschop Servatius.

De restauratie en herinrichting van de Sint-Servaaskerk was tevens de materialisatie van herwonnen katholiek zelfbewustzijn. Ofschoon het nergens met zoveel woorden staat, werd de nieuwe luister als middel aangegrepen om de gevaren van de moderne industriestad Maastricht te neutraliseren door de illusie van de harmonieuze middeleeuwse standenmaatschappij voor te spiegelen. De bevlogen en minzame zielzorger die Rutten volgens zijn necrologien geweest moet zijn, viel wat betreft het sociale vraagstuk echter door de mand. Hij verdedigde onverkort de belangen van de familie Regout en toonde zich daarmee blind voor de structurele veranderingen die nodig waren om de sociale kwestie op te lossen. Hij was te zeer een

man van het oude stempel die, wellicht oprecht, meende de armoede en het gevreesde socialisme te kunnen bestrijden langs wegen van de caritatieve werken.

Ruttens activiteiten beperkten zich niet tot Maastricht. Hij had zitting in diverse gremia van het bisdom, zoals het kathedraal kapittel en de Sint-Josephvereniging. Hij fungeerde daarnaast als vraagbaak voor de Limburgse clergé waar het gold nieuwe kerken te bouwen of oude te restaureren. Hij werkte daarbij dikwijls samen met zijn 'leerling' architect Johan Kayser. De restuaratie van de Martinuskerk te Weert geeft een mooie inkijk in die samenwerking. In Sittard hebben beide hun mooiste creaties nagelaten: de basiliek van O.L. Vrouw van het H. Hart en het Mariapark. Rutten trad ook naar voren als ontwerper van iconografische programma's en glas-in-loodramen.

- Noten
- 1 Dit artikel is een bewerking van mijn doctoraalscriptie cultuurgeschiedenis ('Deken Franciscus Xaverius Rutten (1822-1893) en zijn plaats binnen de neogotiek in Limburg'), die ik tussen 1992 en 1994 onder begeleiding van drs. J.H. von Santen schreef aan de Rijksuniversiteit Utrecht.
 - 2 M. Rutten, *De Ruttenstam in het Maasland* (Tongeren, 1973) 25.
 - 3 Wolfgang Schieder (ed.), *Säkularisation und Mediatisierung in den vier Rheinischen Departements 1803-1813*, deel V,1, *Roer-Departement* (Boppard, 1991; Forschungen zur deutschen Sozialgeschichte 5) 124, 126-128, 130 (nrs. 14222, 14247-14249, 14252, 14259, 14262, 14286). Het was dus niet de kannunik Rutten, zoals Van Bergen beweert, die de landerijen van het kapittel opkocht, maar diens neef. Zie: W.H. van Bergen, 'Verkoop van de domeingoederen te Sittard', in: P.L. Nève (red.), *Sittard uit bronnen geput* (Sittard, 1993) 400, 404, 414
 - 4 Stadsarchief (SA) Sittard-Geleen, Bevolkingsregister, volkstelling 1835: de familie Rutten woonde in de Voorstad nr. 87 en had vijf personeelsleden. De volkstelling van 1848 gaf aan dat het huisnummer veranderd was in 92 en dat er vier inwonende personeelsleden waren.
 - 5 Zie voor deze en de overige gegevens over Martin Rutten: Simonis e.a., *Sittard, historie en gestalte* (Sittard, 1972) 172, 305-317; A. Dunckel en B.A. Pothast, *Kurze Chronik von Sittard von 900 bis 1755 erschienen im Almanach von Augustin Dunckel für das Jahr 1823 fortgesetzt nach desselben Manuscripten und anderen Quellen samt drei Anhängen von 1757 bis 1891 von B.A. Pothast* (Sittard, 1891, herdruk 1975) 50, 62; G. Tholen, 'De Zwaantjeshof te Koningsbosch', *Echter Landj* (Echt, 1987) 85; E. Nuyens en J.H.J. Gulkers, 'Ledenlijst van de provinciale Staten in Limburg 1816-1958, L-Z' (ongepubliceerde uitgave RHCL); SA Sittard-Geleen, memorie van successie Martin Rutten, 13-11-1866; ibidem, collectie bidprentjes; ibidem, Stadsarchief Sittard 1794-1930, inv. nr. 2895: raadsbesluit, 8-12-1818 en inv. nr. 2899: adres van burgemeester, schepenen en raadsleden aan koning Willem II, 27-3-1848.
 - 6 J.M.E. Vleeshouwers, 'Lager onderwijs in de 19de eeuw in Sittard', *Historisch jaarboek voor het Land van Zwentibold* (1989) 83-97. J.M.E. Vleeshouwers, 'Lager onderwijs in de negentiende eeuw in Sittard', in: P.L. Nève (red.), *Sittard uit bronnen geput* (Sittard, 1993) 563-586.
 - 7 Mark Hanson, *Van Frans naar Nederlands. De taalsituatie in het Limburgs middelbaar onderwijs 1830-1914* (Leeuwarden/Maastricht, 1990) 165-166; Mark Hanson, 'De colleges Kallen en Henssen, 1831-1851', in: P.L. Nève (red.), *Sittard uit bronnen geput* (Sittard, 1993) 587-589.
 - 8 Vleeshouwers, 'Lager onderwijs', 95.
 - 9 *Ons Zuiden. Dagblad van Maastricht*, 1 (1893) 49-50
 - 10 Dunckel en Pothast, *Kurze Chronik*, 48, 69; Simonis, *Sittard*, 212-213, 402, 406, 414; Rutten, *Ruttenstam*, 21.
 - 11 Dunckel en Pothast, *Kurze Chronik*, 69.
 - 12 SA Sittard-Geleen, memorie van successie Martinus Rutten, 16-4-1846; ibidem, archief notaris Pierrsens, testament Martinus Rutten, 15-3-1846. Martin Rutten uit de Voorstad werd tot universeel erfgenaam benoemd, met dien verstande dat hij wel enige andere familieleden moest uitbetalen. Na aftrek van de schulden bedroeg het vermogen van

- kanunnik Rutten 37.885,04 gulden. Na de deling bleef voor Martin Rutten 9554,04 over in de vorm van landerijen en het woonhuis van kannunik Rutten in de Putstraat.
- 13 Marie Thérèse Rutten (Sittard 23-1-1817 - Sittard 4-11-1869) trad in bij de ursulinen van Thildonck. Ze werd geprofest op 6-12-1843. Gedurende 13 jaar verbleef zij in Thildonck. In 1856 keerde zij terug naar Sittard, waar zij tweede overste werd van de ursulinen aldaar. Zij slaagde erin binnen een jaar de schulden van de Sittardse communititeit voor een belangrijk deel te delgen. In 1860 leende haar familie de communititeit 5000 francs voor de bouw van een nieuw pensionnaat. In 1863 werd zij op voorspraak van haar medezusters voor onbepaalde tijd herbenoemd als overste. Zie: Archief provinciaal Ursulinen te Venray, 'Kroniek van de Ursulinen van Sittard', 20, 24, 44, 65; Dunkel en Pothast, *Kurze Chronik*, 74, 82; Simonis, *Sittard*, 247-250. Maria Sybilla Rutten (Sittard 30-9-1824 - Sittard, 9-11-1869) trad eveneens bij de ursulinen. Er zijn van haar geen nadere gegevens bekend. Maria Elisabeth Rutten (Sittard 2-10-1826 - Luik, 31-12-1899) trad op 1-9-1850 in bij de 'Soeurs de Saint Joseph au Beauregard' te Luik. Ze werd op 8-9-1854 geprofest. Zie: SA Sittard-Geleen, collectie bidprentjes. Edouard Rutten (Sittard 11-3-1834 - Maastricht 11-12-1897) Hij werd priester gewijd op 9-4-1859. Van 1859 tot aan zijn dood was hij rector van het RK Weeshuis te Maastricht.
- 14 RHCL, Archieven onderwijsinstellingen derde Rolduc (AODR), inv. nr. 1181.
- 15 Johannes Godefridus Custers (Sittard-Ophoven 10-3-1824 - Weert 10-4-1904). Hij studeerde van 1836 tot 1845 te Rolduc en van 1845 tot 1848 aan het grootseminarie van Roermond. Na zijn priesterwijding op 29-4-1848 werd hij op 1-10-1848 docent aan de Latijnse school (later Bisschoppelijk College) te Venlo; op werd hij 1-10-1856 docent filosofie te Rolduc en op 1-10-1864 docent theologisch dogmatiek grootseminarie Roermond. In 1881 werd hij kannunik van het kathedraal kapittel van Roermond. Op 25-3-1883 volgde zijn benoeming tot deken van Weert. Vanaf 1-1-1904 was hij emeritus te Weert. Zie: *NNBW*, deel 4, 488.
- 16 Bernard Antoine Pothast (Sittard 7-10-1824 - Sittard 13-3-1904). Hij was van 1848 tot juli 1898 muziekdocent te Rolduc. Pothast speelde een belangrijke rol in het Limburgse muziekleven. Ook hield hij een kroniek bij van de gebeurtenissen te Rolduc in de jaren 1843-1898. Zie: 'Bernard Antoine Pothast', *RJ* (1926) 3-19; H. van Dijk, *Panorama van drie eeuwen muziek in Limburg* (Leeuwarden/Maastricht, 1991) 80-93; Lou Spronck, 'Bernard Pothast (1824-1904)', in: Guus Janssen e.a. (red.), *Sittardse cultuurdragers 1299-1999* (Sittard, 1999) 127-158.
- 17 C. de Clercq, 'Het Luikse Rolduc en zijn leraren', *RJ* (1957) 29-41; Idem, *Rolduc. Son abbaye. Ses religieux. Son séminaire (1661-1860). Deux siècles d'histoire du temps* (Kerkrade, 1975) 282-288; Hanson, *Van Frans naar Nederlands*, 200-201; Em.J., 'Mgr. Paredis, tweede stichter van Rolduc 1840-1886', in: J. Damen e.a. (red.), *Rolduc 1843-1943* (Kerkrade, 1948) 10-44; Ferd. Sassen, 'Rolduc', 45-49; Idem, 'Rolduc, Klein Seminarie van Roermond 1843-1846', in: C. Coenen en Ch. Janssen (red.), *Roda sacra 1104-1954* (Kerkrade 1954) 71-75; J.M. Gijsen, *Joannes Augustinus Paredis 1795-1886 bisschop van Roermond en het Limburg van zijn tijd*, (Assen, 1968: Maaslandse Monografieën 8) 230-239.
- 18 RHCL, AODR, inv. nr. 672.
- 19 RHCL, Archief Bisdome Roermond (ABR) 1840-1940, inv. nr. 440.
- 20 RHCL, ABR 1840-1940, inv. nrs. 489 en 490. De studiebeurzen werden verstrekt door het Rijk aan de beste studenten. Er werden telkens vijf hele beurzen van 200 gulden en tien halve beurzen van 100 gulden verstrekt.

- 21 RHCL, Archief grootseminarie (AGS), doos 14 'Register der ontvangsten' (1841-1856): de studiekosten aan het grootseminarie bedroegen per trimester 50 gulden.
- 22 RHCL, AGS 'Annalenboek no. III der Sittardsche Soos'. Op de eerste pagina staan alle soosleden vermeld. Het soosboek uit 1844 is verloren gegaan. Voor de sociëteiten zie: J. Linssen, 'Het seminarielevens in het licht der Sociëteiten (1841-1941)' (typoscript van lezing uit 1943 in RHCL, ABR 1840-1940, AGS); Gijzen, *Paredis*, 229.
- 23 RHCL, AGS 'Registrum ordinatum 1841-1863'. Rutten ontving de lagere wijdingen op 29-5-1847. Op 26-12-1847 werd hij tot subdiaken gewijd en op 17-6-1848 tot diaken.
- 24 Dunckel en Pothast, *Kurze Chronik*, 70.
- 25 RHCL, AODR, inv. nr. 1073 (Annales de Rolduc).
- 26 *Journal historique et littéraire chez P. Kersten*, 15 (1848-1849) 359.
- 27 Sassen, 'Rolduc, klein seminarie van Roermond 1843-1946', 77-79.
- 27a RHCL, ABR 1840-1940 inv.nr. 466, notitie 20-3-1856. Voor Verzijl zie: Kees Schutgens, *Vaderlandse geschiedenis op Rolduc in de tweede helft van de negentiende eeuw* PSHAL 140 (2004) 276-284.
- 28 De kelk is afkomstig uit het atelier van Johannes Philp uit Luik. De inscriptie luidt: 'Hunc calicem Franc. Xav. Rutten dona dederunt parentis: Martinus Gertrudis. Anno Domini 1859'. Kelk en pateen bevinden zich thans in de kerkschat van de basiliek van O.L. Vrouw van het H. Hart te Sittard. Met dank aan dr. W. Cortjaens.
- 29 RHCL, ABR 1840-1940, inv. nr. 1073, p. 43: 'la presse autographique travaille avec plus ou moins de succes de 1849-1852. Je pense que de Noël ont été le premier produit puis messe allem., cartes geogr., cartes semantologique. Elle est établi dans les trois dernières chambres de l'Infirmérie (en 1885) ce sont les deux derniers chambres à gauche et le vestibule. Les principaux ouvriers sont les sup. Slits Pierre, Pothast, Rutten, Knittel, Klinkum, Van den Weghe; les élèves Slits Gérard, Ronsberg, Kahr'.
- 30 RHCL, AODR, inv. nr. 2, Rutten schonk resp. 10 en 75 francs
- 31 RHCL, AODR, inv. nr. 2. Rutten ontving op 16-11-1855 een condoléancebrief van J.L.Aug. Leré uit Sint-Truiden waarin deze het docentencorps zijn deelneming betuigt. Het banket wordt vermeld onder inv. nr. 966.
- 32 J.P. de Valk, *Romeinse bescheiden voor de geschiedenis der Rooms-katholieke kerk in Nederland 1832-1914*, deel 2 (Den Haag, 1996; RGP, grote serie 231) 271.
- 33 RHCL, AODR, inv. nr. 966, p. 50-51, 108-109, 194-195, 250-251.
- 34 R. Corten en A.H.M. Ruyten, *Rolduc in woord en beeld. Geschiedenis der abdij en der onderwijsstichting bewerkt ten voordeele der abdijskerk* (Kerkrade, 1902) 16-17; P.S. Everts, 'De gebouwen van Rolduc van 1843 tot 1943', in: J. Damen e.a. (red.), *Rolduc 1843-1943* (Kerkrade, 1948) 99.
- 35 Gerard Slits (Horst 2-3-1829 - Rolduc 7-2-1888) 1852-1855 studie christelijke Oudheidkunde te Munster; 9-10-1855-1888 docent te Rolduc. Zie: W. Everts, *In piam memoriam. Éfloges funèbres 1. de M. l'abbé P.H. Jaspar, 2. de M. l'abbé F.H. Ramakers, 3. de M. l'abbé P.J. Slits, 4. De M. l'abbé G. Slits. Professeurs de Rolduc* (Kerkrade 1888) 27-33; V. Delheij en A. Jacobs, *Kerkenbouw in Limburg 1850-1914. Neogotische en neoromaanse parochiekerken en hun architecten* (Sittard, 2000) 108-110.
- 36 Willem Everts (Sevenum 8-3-1827 - Roermond 8-6-1900) 1851-1868 docent Rolduc; 1868-1893 directeur van Rolduc; 1893-1900 lid der Tweede Kamer. Zie: J.M.L. Keuler, 'Levensbericht van Mgr. Dr. W. Everts', in: *Levensberichten der afgestorven leden van de*

- Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* (Leiden 1904) 115-120; P. Geurts, 'Mgr. dr. W. Everts', in: *Gestalten en gedachten* (Amsterdam 1923) 191-198.
- 37 Corten en Ruyten, *Rolduc in woord en beeld*, 16; F. Sassen, 'Thijm en Everts', *De Beiaard* 5 (1920) 186.
- 38 P.A.M. Geurts, 'Hoe het eerste katholiek handboek voor literatuurgeschiedenis in Nederland tot stand kwam', in: A.H. Jenniskens e.a. (red.), *Munsters in de Maasgouw. Archeologie en kerkgeschiedenis in Limburg* (Maastricht 1986) 280-294; Idem, 'Enige minder bekende Limburgse vrienden van Jozef Albert Alberdingk Thijm', *PSHAL* 126 (1990) 154-171.
- 39 Gijsen, *Paredis*, 287; RHCL, AODR, inv. nr. 1073, p. 76 (aant. 23 augustus 1859); GA Roermond, Bevolkingsregister Roermond 1850-1860, deel 5 folio 1431, volgnr. 96. Rutten vestigde zich op 15 oktober 1859 te Roermond.
- 41 Lidwien Schiphorst, '"Een zamengevat korps van knappen kunstenaars". De beginjaren van Cuypers' werkplaatsen', *De Sluisteen*, 83; Idem, '*Een toevloed van werk, van wijf en zijf*'. *De beginjaren van het atelier Cuypers/Stoltzenberg Roermond 1852- ca. 1865* (Nijmegen, 2004).
- 42 Delheij en Jacobs, *Kerkenbouw in Limburg*, passim.
- 43 B.C.M. van Hellenberg Hubar, 'De voetsporen van Charles Guillon. Verzamelbeleid en inrichting van het Rijksmuseum te Amsterdam onder V.E.L. de Stuers, P.J.H. Cuypers en J.A. Alberdingk Thijm', in: Idem e.a. (red.), *Maaslandse melange* (Maastricht, 1990) 343-366.
- 44 Nissen, *Akkoorden*, 22-25. Jan Willem Brouwers (Margraten 1-1-1831 - Maastricht 3-3-1893) werd in 1855 tot priester gewijd. Hij was docent Nederlands en Frans aan het BC Roermond (1854-1863) en redacteur van *De Tijd* (1863-1870). Tevens was hij pastoor te Bovenkerk (1870-1893). Brouwers was een befaamd redenaar die bij tal van gelegenheden in binnen- en buitenland optrad. Hij zette ook een iconografisch programma voor de beschildering van de Sint-Servaaskerk op. Zie *NNBW*, deel 2, 261.
- 45 Harry Schillings, *Toneel en theater in Limburg in de 19e en 20e eeuw* (Assen/Amsterdam, 1976) 10; Peter J.A. Nissen, 'Kerk en cultuur in conflict. De Roermondse clerus en het amateurtoneel in de jaren veertig van de negentiende eeuw', in: B.C.M. van Hellenberg Hubar e.a. (red.), *Maaslandse melange*, 304-320.
- 46 Hans Verhage, *Katholieken, Kerk en Wereld. Roermond en Helmond in de lange negentiende eeuw* (Hilversum, 2003) 53-90.
- 47 A. van Rijswijk, 'Liberalen en clericalen in hun strijd rond het Bisschoppelijk College te Roermond', in: Idem e.a. (red.), *Historische opstellen over Roermond en omgeving* (Roermond, 1951) 374-409; Gijsen, *Paredis*, 251-257; M.P.A. van de Laarschot, 'De strijd rond de overdracht van het Koninklijk Kollegie te Roermond 1846-1851. Een schets', in: Idem, (red.), *Lustrumboek 1977-1981 Bisschoppelijk College Schöndeln* (Roermond, z.j.) 4-11; Idem, 'Het Koninklijk Kollegie te Roermond 1841-1851', in: H.W.M. van der Wyck e.a. (red.), *Roermond stad met een verleden, hoofdstukken over Roermondse geschiedenis* (Roermond, 1985) 153-176.
- 48 Van Rijswijk, 'Liberalen en clericalen', 409-419; Gijsen, *Paredis*, 290-291.
- 49 *Maas en Roerbode*, 3 maart 1860. Canoy schonk 100 francs, de overige docenten Hoefnagels, Arets en Sax schonken, evenals Rutten, 60 francs.
- 50 Petrus Franciscus Canoy (Venlo 4-10-1818 - Roermond 15-3-1865). Zie: *NNBW*, deel 8, 242; Petrus Johannes Hoefnagels (Venray 28-3-1820 - Roermond 22-9-1904). Zie: *NNBW*, deel 8, 780; *Maas en Roerbode*, 24 september 1904.

- 51 RHCL, ABR 1840-1940, inv. nr. 49, Paredis aan Boermans, Roermond 15-7-1863.
- 52 O.P., 'Katholieke Kongressen te Mechelen: 1863, 1864, 1867', *Ons geloof*, 22 (1936) 3, 104-110.
- 53 *Maas en Roerbode*, 12 augustus 1865.
- 54 Blonden schrijft dat *Ethicae* in 1860 anoniem te Maastricht verscheen. Ik heb echter geen anonieme Maastrichtse druk kunnen vinden. Vgl. J. Blonden, 'Rutten', *NNBW* deel 9, 908.
- 55 *De Katholiek. Godsdienstig, geschied- en letterkundig maandschrift*, 55 (1869) 1-8; *De Tijd*, 2 juli 1868; *Le Courrier de la Meuse*, 5/6 juli 1868; *La Revue Catholique* (1868) 626-627, *La Civiltà Cattolica*, serie VII (1868) 715-719.
- 56 Over de conservatieve staatkundige opvattingen van twee van Ruttens tijdgenoten en collega-priesters Gustaaf Verzijl en Alphons Brouwers zie: Schutgens, 'Vaderlandse geschiedenis op Rolduc', 291 e.v.
- 57 De recensie is ondertekend met A.D. Dit is ongetwijfeld Dupont gelet op zijn opmerkingen over Ruttens doceren en zijn slotzin: 'Puisse le respectable doyen de Maestricht agréer ces lignes comme le respectueux hommage d'un de ses reconnaissants élèves'.
- 58 L. Winkeler, 'Ten dienste der seminaristen. Handboeken op de Nederlandse priesteropleidingen 1800-1967', *AGKKN* 30 (1988) 1-45; F. Sassen, 'Rolduc klein-seminarie van Roermond 1843-1946', 78.
- 59 L. van Deyssel, *De wereld van mijn vader. Met een voorwoord en voorzien van aantekeningen, bezorgd door Harry M.G. Prick* (Amsterdam/Brussel, 1986) 116-117; Geurts, 'Limburgse vrienden', 162; Nissen, *Akkoorden*, 27.
- 60 GA Roermond, familie-archief Cuypers, brief 113 Nenny Cuypers aan Pierre Cuypers, Roermond, 4 augustus 1864.
- 61 J.A. Alberdingk Thijm, 'De abdij van Rolduc I. Herstel der krochtkapelle', *Dietsche Warande (DW)*, 1 (1855) 575-584; Idem, 'De abdij van Rolduc II. De kerk', *DW*, 2 (1856) 173-178; Arn. Schaepkens, 'De abdij van Rolduc III. Het graf van hertog Waleram III', *DW*, 3 (1857) 275-284; W. Everts, 'De abdij van Rolduc IV. Eenige harer oudheden', *DW*, 4 (1858) 181-187; Franz Bock, 'Kurze Notizen zur beschreibung der ehemaligen Augustiner Abtei Klosterrath (Roda-Rolduc)', *Organ für christliche Kunst* 9 (1859).
- 62 F.X.R., 'L'Église et la Crypte de l'abbaye de Rolduc (Limbourg)', *Revue de l'art chrétien. Recueil mensuel d'archéologie religieuse* 4 (1860) 281-187. Dat Rutten de auteur is, wordt bevestigd in 'L'ordre de Prémontré. Étude historique et archéologique. Origines. Grandeur. Décadence. Restauration', in: *Courrier de la Meuse (CM)*, 28 augustus 1879.
- 63 F.X.R., 'L'abbaye de Rolduc', 282.
- 64 Over de restauratie van de Munsterkerk met al zijn verwickelingen is reeds het nodige gepubliceerd: J.J.F.W. van Agt, 'Roermonds Munsterkerk voor en na Cuypers', in: H.W.M. van der Wyck e.a. (red.), *Opus musivum* (Assen, 1964) 85-113; Idem, 'Violet le Duc en de restauratie van de Munsterkerk in Roermond', *Bulletin KNOB*, 71 (1972) 17-18; Delhey, 'Waar in den aardschen klei een hemelsch denken speelt' (ongepubliceerde doctoraalscriptie KU Nijmegen, 1988) 75-88; I. Pey, *Herstel in nieuwe luister* (Nijmegen, 1993) 394-414; A.J.C. van Leeuwen, *De maakbaarheid van het verleden. P.J.H. Cuypers als restauratiearchitect* (Zeist/Zwolle, 1995) 50-63; Verhage, *Katholieken, Kerk en Wereld*, 62-66.
- 65 GA Roermond, PA Sint-Christoforus, inv. nrs. 859, 866, 867, 870, 871; Delhey, 'Waar in

- de aardchen klei', 77, 81-82; Pey, *Herstel*, 398; Van Leeuwen, *Maakbaarheid*, 53-54.
- 66 GA Roermond, PA Sint-Christoforus, inv. nr. 871.
- 67 GA Roermond, PA Sint-Christoforus, inv. nr. 870.
- 68 *Maas en Roerbode*, 6 juni 1863.
- 69 GA Roermond, PA Sint-Christoforus, inv. nr. 859: brochure 'Aan de weldoeners der O.L.V. Munsterkerk van Roermond'.
- 70 *De Volksvriend*, 15 mei, 6, 13 en 27 juni, 11 juli, 1 en 29 augustus, 5 september, 17 oktober 1863, 9 en 30 januari, 30 april, 3 en 10 september 1864; *Maas en Roerbode*, 15 en 30 mei 1863, 3 september 1864; *CM*, 27 mei 1863.
- 71 Delhey, 'Waar in den aardchen klei', 70-86.
- 72 Van Agt, 'Roermonds Munsterkerk', 89-93; Delhey, 'Waar in den aardchen klei', 79-80.
- 73 Karen M. Veenland-Heineman, 'De prijsvragen voor het Muzeüm Koning Willem I en het rijksmuseum 1863-1875', *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek*, 35 (1984) 151-173; Guido Hoogewoud, Jan Jaap Kuyt en Aart Oxenaar, *P.J.H. Cuypers en Amsterdam. Gebouwen en ontwerpen 1860-1898* (Den Haag, 1985) 73-79; F.J. Duparc, W.A. van Es, *Een eeuw strijd voor Nederlands cultureel erfgoed* (Den Haag, 1975) 52-54; J.Th. M. Bank, 'Mecenaat en stadsontwikkeling in Amsterdam 1850-1900', *Tijdschrift voor geschiedenis*, 104 (1991) 548-573, inz. 566.
- 74 Veenland-Heineman, 'De prijsvragen voor het Muzeüm Koning Willem I', 172.
- 75 GA Roermond, familie-archief Cuypers, brief 108, Nenny Cuypers aan Pierre Cuypers, Roermond, 14 mei 1864.
- 76 De citaten zijn ontleed aan Ruttens artikel in de *CM* van 12 mei 1864.
- 77 *Maas en Roerbode*, 14 mei 1865. Bericht over Museum koning Willem I met daarbij de brief van Viollet le Duc aan Cuypers van 2 mei 1864
- 78 SHCL, familie-archief Corten, ongeïventariseerd, brief van Renier Corten aan zijn ouders, Roermond, 9 oktober 1864.
- 79 RHCL, AODR, inv. nr. 1616.
- 80 Th.J. van Rensch, *De Sint-Martinuskerk van Wyck* (Maastricht, 1983) 52.
- 81 *L'Ami du Limbourg (AL)*, 13 maart 1868.
- 82 Gijsen, *Paredis*, 311.
- 83 RHCL, ABR 1840-1940, inv. nr. 54: brief Paredis aan Boermans, Roermond, 25 maart 1868.
- 84 De gegevens omtrent de installatie zijn ontleend aan: RHCL, PASS, inv. nr. 139, p. 3; *CM*, 28, 29-30 maart 1868; *AL*, 28 en 30 maart 1868.
- 85 *Volksvriend*, 14 maart en 4 april 1868.
- 85a A.J.A. Flament, 'Bijdrage tot de geschiedenis der thans nog in Nederland bestaande processieën 1609-1921', *De Katholiek*, 163 (1923) 359-377.
- 86 W. Bax, 'De Una Sancta. In Maastricht verwezenlijkt ook in oorlogstijd', *Limburger Koerier (LK)*, 26-7-1940.
- 87 De menukaart met uitgelezen gerechten is bewaard gebleven. RHCL, Archief oude bisdom Roermond, gedeponeerde archieven, inv. nr. 101 (aanwinst Hanssen, i.e. stukken van Michaël Willemsen).
- 88 *CM*, 31 maart 1868 (integrale afdruk feestrede); *AL*, 30 maart 1868.
- 89 RHCL, ABR 1840-1940, inv. nr. 510: brief Dep. Zaken der RK Eredienst aan Paredis, Den Haag, 17 april 1868; idem, inv. nr. 511 Staat der betalingen door het ministerie

- gedaan voor de RK militaire eredienst, Den Haag, 3 mei 1869. Voor de jaren 1869 en 1870 zie inv. nrs. 512 en 513.
- 90 'Autobiografie Jos Habets', *De Maasgouw*, 102 (1983) 111, 208 en 104 (1985) 207.
- 91 Vgl. N.J.P.M. Bos, *Notabele ingezetenen. Historische studies over Nederlandse elites in de negentiende eeuw* (Brunssum, 1995) 251.
- 92 RHCL, PA Sint-Servatius (PASS), inv. nr. 1645. Rutten woonde vrijwel alle vergaderingen, die eenmaal per jaar in de pastorie plaatsvonden, bij.
- 93 Gijsen, *Paredis*, 446.
- 94 RHCL, PA Sint-Pieter, inv. nr. 317.
- 95 RHCL, PA Sint-Pieter, inv. nr. 317; PA Caberg inv. nr. 4; PASS, inv. nr. 139.
- 96 Jos Habets, *Geschiedenis van het teegenwoordig bisdom Roermond*, deel 3 (Roermond, 1892) 643-644; *CM*, 14 augustus 1880 (annonce van de beurzenstichting).
- 97 RHCL, PA Houthem-St.Gerlach, inv. nr. 100 en 102. Zie ook: Augustinus van Berkum, 'Houthem', in: P.J. Margry en Ch. Caspers, *Bedevaartplaatsen in Nederland*, deel 3, *Limburg*, 342.
- 98 Peer Boselie en Jo Kreukels, 'Sittard-O.L. Vrouw van het H. Hart', in: Margry en Caspers, *Bedevaartplaatsen in Nederland*, deel 3, *Limburg*, 903-912
- 99 Jos Perry, *Ons fatsoen als natie. Victor de Stuers 1843-1916* (Amsterdam, 2004).
- 100 RHCL, PASS, inv.nr. 1701, oprichtingsdecreet van de broederschap van het H. Aanschijs, Roermond, 3 mei 1886; idem, inv. nr. 1702, ledenlijst van de broederschap 1890-1930; *SSK*, 26 januari en 30 maart 1889; Bernadette van Hellenberg Hubar, 'Van uitstel tot afstel: 19e eeuwse uitmonstering der Sint-Servaaskerk bedreigd', *Heemschut* 60 (1983) 41; Idem, 'Eene voorstelling van de eenheid uit het vele', *Bulletin KNOB* 83 (1984) 130.
- 101 Idem, 'Van uitstel tot afstel', 41.
- 102 C.A.A. Linssen, 'Pastoor M.A.H. Willemsen van Sint-Odiliënberg, 1831-1904. Een schets van leven en werken', *PSHAL* 128 (1992) 126. De oprichting van de *Servatiusklok* ging uit van Willemsen.
- 103 Archief C&SR Roermond, 'Liber missionum', deel 1, p. 70; RHCL, PASS, inv. nr. 139, p. 14; *CM*, 12/13 april 1874.
- 104 RHCL, PASS, inv.nr. 139, p. 15; *SSK*, 13 augustus 1881 en 27 juni 1887; RHCL, Archief Vincentiusvereniging Maastricht, inv. nrs. 62 en 1247.
- 105 J. Tesser, *De Jezuiten te Maastricht 1852-1952* (Maastricht 1952) 41-42, 47-48, 166; br. Hyacinthus, *In honderd jaren 1840 - 21 november - 1940. Gods goede daden herdacht bij het eeuwfeest van de Congregatie der Broeders van de Onbevleete Ontvangenis der H. Maagd Maria* (Maastricht 1940) 182.
- 106 Lambertus Moonen, 'Cadier en Keer-O.L. Vrouw van Lourdes', in: P.J. Margry en Ch. Caspers (ed.), *Bedevaartplaatsen in Nederland*, deel 3, *Limburg*, 161.
- 107 *Gedenkboek bij het honderdjarig bestaan der Liefdezusters van den H. Carolus Borromeus* (Maastricht, 1937) 92.
- 108 Zusters Onder de Bogen Maastricht, Congregatiearchief, inv. nr. 186.
- 109 Zusters Onder de Bogen Maastricht, Congregatiearchief, inv. nr. 25.
- 110 Jurjen Vis, *Onder Uw bescherming. De katholieken en hun ziekenzorg in Amsterdam. Gedenkboek verschenen bij het honderdjarig bestaan van het Onze Lieve Vrouwe Gasthuis te Amsterdam 1898-1998* (Amsterdam, 1998) 90-100, 103, 192.

- 111 RHCL, ABR 1840-1940, inv. nr. 423; Zusters Onder de Bogen Maastricht, Congregatie-archief, inv. nr. 26, p. 4.
- 112 Petrus Maria Vrancken (Montenaken 8-11-1806 - Hasselt 17-8-1879). Zie: Kees Schutgens, 'De eerste reis van de Sittardse pastoor-deken Pierre Vrancken als missie-bisschop naar de Oost (1847-1848)', *Historisch jaarboek voor het Land van Zwentibold* 25 (2004) 77-96. In noot 10 wordt de relevante literatuur m.b.t. Vrancken opgesomd. Adam Carolus Claessens (Sittard 28-6-1818 - Buitenzorg 10-7-1895). Zie: Simonis e.a., *Sittard*, 423-424.
- 113 RHCL, PASS, inv. nr. 139, p. 5, 23 en 34. In 1876 verbleef mgr. Capri vanwege zijn gezondheid enige maanden bij deken Linders van Sittard. Zie: A.J.G. Ruigt, 'De pastorie aan het kloosterplein', in: P.L. Nève (red.), *Sittard uit bronnen geput* (Sittard, 1993) 466.
- 114 RHCL, PASS, inv.nr. 139, p. 7.
- 115 Eduard Hegel, *Das Erzbistum Köln zwischen der Restauration des 19. Jahrhunderts und der Restauration des 20. Jahrhunderts 1815-1962* (Köln, 1987; Geschichte des Erzbistums Köln, 5) 568-569.
- 116 Idem, inv.nr. 29, brief Paredis aan Rutten, Roermond, 20-12-1875. Jos Habets, 'Chronijkje van het hertogdom Limburg sedert MDCCCXXX', *De Maasgouw*, 97 (1878) 198.
- 117 RHCL, PASS, inv. nr. 139, p. 13; CM, 28/29 en 30 september 1873.
- 118 RHCL, PASS, inv. nr. 1571, brief van Paredis aan mevrouw De Bieberstein, Roermond, 15 februari 1875; *1840-1890 vijftigjarig jubelfeest der vereeniging 'Société des dames de Maestricht'* (Amsterdam, 1890) 7.
- 119 Peter J.A. Nissen, "'Geen aalmoezen maar liefdadigheid". Maastrichtse notabelen in de strijd tegen het pauperisme' en Hub Schwanen, 'Maastricht en 's-Gravenhage. De relatie tussen de conferentie(s) en de Hoofdraad', in: Hans Evers en Hub Schwanen (red.), *De Vincentiusvereniging in Maastricht. Een aspect van de stadsgeschiedenis vanaf 1848* (Maastricht, 1993) 26-27, 35-39, 44-51.
- 120 De Valk, *Romeinse bescheiden*, deel 1, 249.
- 121 RHCL, PASS, inv. nr. 1413 brief Paredis aan Rutten, Roermond, 16-1-1873; brief Paredis aan Rutten, Roermond, 19-4-1873.
- 122 Gerard Brom, *Alfons Ariëns* (Amsterdam 1941) 384-400; E. Roebroek, 'Ontkerkelijking en veranderende sociaal-economische structuur te Maastricht in de negentiende eeuw', *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg* 11 (1966) 83-84; Jos Perry, *Roomse kinine tegen roode koorts. Arbeidersbeweging en katholieke kerk in Maastricht 1880-1920* (Amsterdam, 1983) 57-59.
- 123 Martin Rutten (1858-1920). Hij was kapelaan te Pey (1883-1887) en aan de Sint-Servaas-kerk (1887-1902). Zie: Jan G.C. Simonis, *Zielzorgers in het bisdom Roermond 1840-2000* (Sittard, 2001) 382.
- 124 Voor de opkomst van de patronaten in België en Nederland zie: Walter Baeten, 'Patronaten in Vlaanderen en Nederland (1850-1941)', *Trajecta* 3 (1994) 34-60. Voor het Maastrichtse patronaatswezen zie: Perry, *Roomse kinine*, 88-90; Pieter-Paul Janssen, Mieke Lunenberg en Héléne Vossen, 'Op weg naar een geregeld leven: over patronaten en levensscholen te Maastricht, 1920-1955', *De Maasgouw* 113 (1994) 73-80.
- 125 *Sint-Servatiusklok* (SSK), 25 juni 1892.
- 126 Pascal Maria Schmeits (Sittard 21-8-1851 - Venray 11-10-1919). Hij bracht diverse

- publicaties over de Sint-Servaaskerk op zijn naam. Zie: W. Goossens, 'In memoriam pastoor Maria Pascal Schmeits', *Het Gildeboek*, 3 (1920) 34-35; P.A.M. Geurts (ed.), *Pascal Schmeits. Kladboek* (Nijmegen, 1984) 7-22.
- 127 Peter Schulpen en Lou Spronck (ed.), *Felix Rutten memoires 1880-1930* (Sittard, 2003) 42.
- 128 Bernadette van Hellenberg Hubar, *Arbeid en bezieling. De esthetica van P.J.H. Cuypers, J.A. Alberdingk Thijm en V.E.L. de Stuers* (Nijmegen, 1997) 80.
- 128a Dom en Diözesanarchiv Mainz (DDM), *Friedrich Schneider Nachlaß, correspondentie Cuypers-Schneider, brief Cuypers aan Schneider*, Amsterdam, 3-8-1874.
- 129 In het Thijmarchief (KDC Nijmegen, inv. nr. 941) worden zeven brieven van Rutten bewaard.
- 130 KDC, Thijmarchief, inv.nr. 941 brief Rutten aan Thijm, Maastricht, 21-3-1868.
- 131 Paul Alberdingk Thijm was van 1864 tot 1870 als leraar verbonden aan de stedelijke HBS. Van directe contacten tussen hem en Rutten is niets gebleken, maar ze hebben elkaar ongetwijfeld ontmoet. Zie: P.A.M. Geurts, 'Paul Alberdingk Thijm, leraar te Maastricht, 1864-1870', *PSHAL* 122 (1986) 178-202.
- 132 KDC, Thijmarchief, inv.nr. 941. De brieven zijn gedateerd op 8, 12 en 19 mei 1869. Een brief is ongedateerd. In het Thijmarchief bevinden zich nog twee brieven van Rutten aan Thijm. In de eerste brief (24 oktober 1869) verstrekt Rutten inlichtingen over ene Leon Hermans, die waarschijnlijk een relatie had met een nichtje van Thijm. De tweede brief dateert van 20 mei 1874. Rutten, die op 14 mei benoemd was tot ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw, schreef dat hij van mening was dat die onderscheiding veeleer aan Thijm dan aan hem toekwam.
- 133 KDC, Archief Thijm, inv. nr. 265, Cuypers aan Thijm, Amsterdam 1-9-1882. Zie ook: P.A.M. Geurts, 'Pierre Cuypers probeert Van Deyssel tot andere gedachten te brengen', *De Sluisteen* 5 (1989) 114-116. Over Van Deyssels literaire activiteiten in die jaren zie: Harry G.M. Prick, *In de zekerheid van eigen heerlijkheid. Het leven van Lodewijk van Deyssel tot 1890* (Amsterdam, 1998) inz. 286 e.v. Cuypers' interventie wordt daarin niet vermeld.
- 134 B.C.M. van Hellenberg Hubar, "'Een voorstelling van de eenheid uit het vele'", *Bulletin KNOB* 83 (1984) 125-140.
- 135 RHCL, ABR 1840-1940, inv. nr. 55, brief Paredis aan Boermans, Roermond, 9 juni 1869.
- 136 Gijsen, *Paredis*, 335.
- 137 RHCL, PASS, inv. nr. 29, brief Paredis aan Rutten, Roermond, 14 december 1874.
- 138 RHCL, PASS, inv. nr. 29, brief Paredis aan Rutten, Roermond, 12 april 1874.
- 139 Gijsen, *Paredis*, 327-330; SA Sittard-Geleen, PA Petrus en Michaël Sittard, doos C, 1869, 1872 en 1874; CM, 28/29 januari 1872; 'De Sint-Josephsvereniging', *Analecta voor het bisdom Roermond*, 3 (1918) 143-148. Stukken m.b.t. de Sint-Jozefvereniging zijn ook te vinden in het RHCL, AGS doos 10, map 1.
- 140 De overige bestuursleden waren: Ed. Recurveur, koopman te Venlo; ridder A. van der Renne, rentenier te Roermond; jhr W.E. Kerens de Wylre, rentenier te Maastricht; W.H. Pijls, lid der Tweede Kamer, Maastricht, en G.W. Straetmans, wethouder te Maastricht.
- 141 *Maas en Roerbode*, 22-9 (annonce) en 6-10-1877 (verslag vergadering).
- 142 *Piusalmanak* (1887) XIX.
- 143 RHCL, PASS, inv.nr. 39, p. 14, 21 en 37; CM, 13 mei 1874; AL, 14 mei 1874; CM, 18/19 september 1884; *Katholieke Limburger*, 24 mei 1884. Er is zover bekend slechts één portretfoto van hem bewaard.

- 144 SSK, 25 februari 1893. Zie tevens: RHCL, PASS, inv. nr. 139, p. 57-61; idem, inv.nr. 317.
- 145 *Katholieke Limburger*, 4 maart 1893.
- 146 Ibidem.
- 147 *Ons Zuiden*, 28 februari, 2 en 3 maart; *Maas en Roerbode*, 28 februari, 2 maart; *Nieuwe Koerier*, 28 februari en 4 maart; *Katholieke Limburger*, 25 februari, 4 maart; *Katholieke Waarheidsvriend*, 4 maart; *Limburger Koerier*, 27 februari, 3 maart; *Limburgsche Aankondiger*, 4 maart; *Venloosche Courant*, 4 maart; *Venloosche Courant*, 4 maart; *Venloosch Weekblad*, 4 maart; *De Tijd*, 28 februari, 3 maart; G. Walpot, 'In memoriam van wijlen Monseigneur Rutten (...)', *Piusalmanak* (1895) 129-132; *Volksalmanak voor Nederlandsche katholieken* 42 (1893) 197-198.
- 148 RHCL, PASS, inv.nr. 7.
- 149 RHCL, PASS, inv.nr. 7.
- 150 RHCL, Notaris F.L.J. Dumoulin, doos 200, 'Minuutakten 1889', aktes 214 en 215: holografisch testament van F.X. Rutten, Maastricht 26-12-1889; doos 204, 'Minuutakten 1893 t/m 27-4-1894', akte 58: openbare verkoop van roerende goederen van F.X. Rutten, 11-4-1893; RHCL, PASS, inv.nr. 7: KB-vergadering 14-1-1894; idem, inv. nr. 265.
- 151 RHCL, PASS, inv. nr. 7: KB-vergadering, 12-3-1893 en 9-7-1893; SSK, 25-3-1893. Na het overlijden van Rutten werd directeur Willem Everts van Rolduc benaderd om de nieuwe deken van Maastricht te worden. Maar deze had ernstige bezwaren - die verder niet genoemd worden - en ging niet op het aanbod in. Mgr. Boermans respecteerde de keuze van Everts. Zie: RHCL, Archief Rolduc, inv. nr. 1262, P.J. Hoefnagels aan Everts, Roermond, 6-3-1893; mgr. Boermans aan Everts, Roermond, 9-3-1893.
- 152 RHCL, PASS, inv. nr. 139, p. 87 en 91.
- 153 *Handelingen van den gemeenteraad van Maastricht over het jaar 1927* (Maastricht 1927) verslag van de 28ste vergadering, 1-8-1927, zaak 13.
- 154 CM, 19-3-1869 en 27-3-1869.
- 155 RHCL, ABR 1840-1940, inv. nr. 442, brief Paredis aan Rutten, 6-3-1869.
- 156 RHCL, PASS, inv. nr. 139, p. 5.
- 157 Ibidem; RHCL, PASS, inv. nr. 6, vergadering van de kerkfabriek, 4-4-1869, punt 12. Voor een verslag van het feest zie: CM, 11/12-4-1869.
- 158 RHCL, PASS, inv. nr. 139, p. 6; SSK, 11-12-1869.
- 159 SSK, 1-10-1870.
- 160 De Zwarte Internationale (1870-1878) was een geheim genootschap van vooraanstaande katholieken uit negen Europese landen en dat zich formeerde na de inname van Rome op 20 september 1870. Zij poogde de katholieke massa's te mobiliseren ter verdediging van de H. Stoel, het herstel vande Kerkelijke Staat en de vergroting van de maatschappelijke invloed van de kerk. Men opereerde vrijwel steeds achter de schermen. De internationale katholieke pers werd beïnvloed door de uitgave van *La Correspondance de Genève*. Het Vaticaan maakte aanvankelijk graag gebruik van de diensten van de Zwarte Internationale (ook wel 'Comité van Genève' genoemd), maar gaf het genootschap nooit een formele status. Aangezien de Vaticaanse diplomatie zich gaandeweg aanpaste aan de veranderde omstandigheden, raakte de rol van de Zwarte Internationale uitgespeeld. Zie: Emiel Lamberts (red.), *The Black International. L'Internationale noire 1870-1878. The Holy See and militant Catholicism in Europe. Le Saint-Siège et le catholicisme militant en Europe* (Leuven, 2002; Kadoc-Studies 29).

- 161 Zie voor Cramers rol in de Zwarte Internationale o.a.: Hans de Valk, 'A struggle behind the scenes. The failure of the black international in the Netherlands (1870-1876)', in: Lamberts, *The Black International. L'Internationale noire 1870-1878*, 387-407.
- 162 KDC, Archief J.W. Cramer, inv. nr. 198 brief Rutten aan Cramer, Maastricht, 23-10-1870.
- 163 KDC, Archief Cramer, inv. nr. 176, p. 191.
- 164 KDC, Archief Cramer, inv. nr. 198.
- 165 KDC, Archief Cramer, inv. nr. 176, p. 209: brief Cramer aan Rutten, Amsterdam, 14-11-1870; inv.nr. 198, brief Rutten aan Cramer, Maastricht, 15-11-1870.
- 166 KDC, Archief Cramer, inv. nr. 198
- 167 KDC, Archief Cramer, inv. nr. 178, p. 97-98, 126, 176.
- 168 KDC, Archief Cramer, inv. nr. 179
- 169 SSK, 14-1-1871.
- 170 M.A.H. Willemsen, *Het zilveren jubelfeest van Zijne Heiligheid Paus Pius IX gevierd te Maastricht van 16 tot 21 juni MDCCCLXXI* (Maastricht, 1873, tweede druk) 58-59, 70. Willemsen deed ook in de Servatiusklok uitvoerig verslag van de feestelijkheden. Zie: SSK, 17-6-1871 t/m 20-1-1872. Zie ook Linssen, *Willemsen*, 137.
- 171 CM, 16-5, 23-5, 16-6-1871; AL, 24-5 en 17-6-1871.
- 172 SSK, 27-5-1871.
- 173 SSK, 10-6-1871.
- 174 CM, 17-6-1871.
- 175 Voor verslagen van het feest zie: Willemsen, *Jubelfeest*, 66 e.v.
- 176 Idem, 70.
- 177 AL, 18-6-1871.
- 178 Jos Habets, 'Chronijkje', *De Maasgouw*, 96 (1977) 29-30.
- 179 Willemsen, *Jubelfeest*, 67-68, 87-88
- 180 Habets, 'Chronijkje', *De Maasgouw*, 97 (1978) 27-28; SSK, 14-1-1888; RHCL, PASS, inv. nr. 139, p. 55-56.
- 181 P.C. Boeren, *Heiligdomsvaart Maastricht. Schets van de geschiedenis der heiligdomsvaarten en andere jubelvaarten* (Maastricht, 1962) 182-214; R. de La Haye, 'Geschiedenis van de Maastrichtse heiligdomsvaart', in: Th.J. van Rensch e.a. (red.), *Hemelse trektochten. Broederschappen in Maastricht 1400-1850* (Maastricht, 1990) 118-119; O. Thiers en Jurjen Vis, 'Maastricht-Servaas', in: P.J. Margry en Ch. Caspers (ed.), *Bedevaartplaatsen in Nederland*, deel 3, Limburg (Amsterdam/Hilversum, 2001) 453-491.
- 182 Linssen, 'Willemsen', 134-137.
- 183 SSK, 22-10-1870.
- 184 J.L. Meulleners, 'Ter gedachtenis. Michaël Antonius Hubertus Willemsen. Kanunnik der kathedrale kerk te Roermond, pastoor te Roermond', *PSHAL* 40 (1904) 2.
- 185 Een uitgebreid verslag van de plechtigheden geeft de CM van 27/28-7-1873. Volgens de CM zouden 14.000 (!) gelovigen de mis hebben bijgewoond. Zie ook: RHCL, PASS, inv. nr. 139, p. 13.
- 186 SSK, 26-7-1873.
- 186a Dom en Diözesanarchiv Mainz (DDM), *Friedrich Schneider Nachlaß, correspondentie Cuypers-Schneider, brief Cuypers aan Schneider*, Maastricht, 28-7-1873. Cuypers vond de translatie zeer feestelijk.

- 187 RHCL, PASS, inv. nr. 1448; CM, 29-7-1873.
- 188 CM, 27/28-7-1873.
- 189 SSK, 26-7-1873. Nog vele jaren later werd Rutten lof toegezwaard voor het herstel van de heiligdomsvaart. Zie: J.L. Meulleners, 'Ter gedachtenis. Michael Antonius Hubertus Willemsen. Kannunik der kathedrale kerk te Roermond, pastoor te Sint-Odiliëenberg 7 juli 1904', *PSHAL* 40 (1904) 2.
- 190 SSK, 13-6, 20-6, 4-7-1874; RHCL, PASS, inv. nr. 139, p. 15.
- 191 Boeren, *Heiligdomsvaart*, 213-214; B.C.M. van Hellenberg Hubar, 'Het omstreden herstel van de heiligdomsvaart in 1874', *Sint-Servaasbulletin (SSB)*, 2 (1983) 77-78.
- 192 Franz Leopold Freiherr von Leonrod (Ansbach 26-8-1827 - Eichstätt 5-59-1905) werd op 19-3-1867 tot bisschop gewijd. Tussen 1881 en 1893 werd op zijn initiatief de dom van Eichstätt in gotiserende stijl gerestaureerd. Zie: E. Naab, 'Leonrod', in: F.W. Bautz/T. Bautz, *Biografisch-Bibliografisches Kirchenlexikon* (Herzberg, 1992) 1492-1494; J. Strötz, 'Bischof Von Leonrod und die Restaurierung des Eichstätter Domes', *Das Münster* (1997) 312-323. Cuypers schreef Schneider: In Maastricht haben Sie die besten Erinnerungen und Eindrücken hinterlassen, der Bischof, der Dekan und der Herr Direktor Everts verlangen sehr Sie bald wieder zu sehen". (DDM, Fr. Schneider Nachlaß, corr. Cuypers-Schneider, brief Cuypers aan Schneider, Roermond, 27-7-1874.
- 193 SSK, 8-8-1874.
- 194 CM, 24-7-1874.
- 195 RHCL, PASS, inv. nr. 7 KB-vergadering 7-10-1888, punt 2. Exacte gegevens over het aantal pelgrims zijn niet voorhanden. De heiligdomsvaarten van Aken in 1874 en 1881 trokken resp. 140.000 en 160.000 pelgrims naar de stad. Dieter P.J. Wynands, *Geschichte der Wallfahrten im Bistum Aachen* (Aken, 1986) 87.
- 196 SSK, 8-8-1874.
- 197 RHCL, PASS, inv. nr. 29, brief Paredis aan Rutten, Roermond, 27-7-1874.
- 198 Voor de Limburgse processiekwestie zie Giel Hutschemakers, 'Limburgse processieperiodes, 1873-1874', *De Maasgouw*, 99 (1980) 117-127; Peter Jan Margry, 'Teedere quaesties': religieuze rituelen conflicten. *Confrontaties tussen katholieken en protestanten rond de processiecultuur in 19e-eeuw Nederland* (Hilversum, 2000) passim, inz. 309-330, 340-341; Idem, 'Kulturkampf in Limburg: de strijd over religieuze rituelen in de publieke ruimte', *De Maasgouw*, 122 (2003) 118-133. Voor het proces tegen Rutten zie: Eug. Van Oppen, *De openbare godsdienstoefening buiten de gebouwen en besloten plaatsen volgens art. 167 al. 2 der Grondwet van 1848. Regtsgeding tegen den Z.E.W. Heer F.X. Rutten, pastoor-deken der hoofdkerk van St. Servaas te Maastricht, over de wettigheid der in 1873 en 1874 gebouwen processien* (Gulpen, 1875).
- 199 Van Oppen, *Regtsgeding*, 5-6; RHCL, Archief commissaris van politie Maastricht, inv. nr. 94, folio 221-223, nr. 199.
- 200 Margry, 'Kulturkampf in Limburg', 4.
- 201 RHCL, ABR 1840-1940, inv. nr. 39.
- 202 M.S.F.W. Marckx, *Bijdrage tot de kennis van het regt betrekkelijk de openbare godsdienst-oefening buiten gebouwen en besloten plaatsen* (Maastricht/'s-Hertogenbosch, 1875). Het rapport van T.M. is niet teruggevonden. Het wordt vermeld in de CM, 18-3-1875.
- 203 RHCL, ABR 1840-1940, inv.nr. 63, brief Paredis aan Boermans, Roermond, 23-2-1877

- 204 RHCL, PASS, inv. nr. 29, brief Paredis aan Rutten, Roermond, 16-11-1874.
- 205 Van Oppen, *RegtsGEDING*, 9. Van Gestel zou in februari 1879 drie artikelen publiceren over de betekenis van artikel 167 van de grondwet. *De Tijd*, nrs. 9606, 9613 en 9615.
- 206 Idem, 7.
- 207 Voor Van Oppen zie: *NNBW*, deel 9, 729-731.
- 208 J. Tesser (ed.), 'De autobiografie van A. van Gestel sj (1830-1900)', *PSHAL* 88-89 (1952-1953) 203.
- 209 Van Oppen, *RegtsGEDING*, 9-18, 28-53.
- 210 Idem, 28.
- 211 *De Volksvriend*, 1-5-1875. De liberale *Volksvriend* versloeg het proces tegen Rutten beknopt en zonder retoriek.
- 212 Idem, 57-60.
- 213 Onderzoek op de website van het Nationaal Archief maakte duidelijk dat van Kappeyne van de Coppello geen archief bekend is.
- 214 *Maas en Roerbode*, 18-9-1875.
- 215 RHCL, PASS, inv. nr. 139, p. 19-21.
- 216 Emile Ramakers, 'Processies en processen', *SSB* 2 (1983) 80; Hutschemaekers, 'Processieperikelen', 191.
- 217 Hutschemaekers, 'Processieperikelen', 196.
- 218 R. de La Haye, 'Martinus van Tongeren, een negentiende-eeuwse heilige?', in: P.J.H. Ubachs e.a. (red.), *Magister Artium. Onderwijs, Kerk en Kunst in Limburg* (Sittard, 1992) 224.
- 219 RHCL, PASS, inv. nr. 7, kerkbestuursvergaderingen 13-1 en 30-3-1884.
- 220 Jules Schaepkens van Riepst, 'Eenige bijzonderheden omtrent straten, pleinen en bewoners van het oude Tricht', *PSHAL* 43 (1907) 326-327.
- 221 RHCL, PASS, inv. nr. 1449, *Officieel program der kerkelijke plechtigheden, populaire feesten enz. welke ter gelegenheid van het XVe eeuwgetij des H. Servatius patroon van Maastricht van 11-18 mei 1884, aldaar zullen gehouden worden* (Maastricht 1884) 5-13; *SSK*, 11-5-1884; RHCL, PASS, inv. nr. 139, p. 33-34; voor de loterij zie *CM*, 3-5-1884.
- 222 De beschrijving van de Servatiusfeesten is ontleend aan: RHCL, PASS, inv. nr. 139, p. 36-37; *CM*, 15-5, 18/19-5, 24-5-1884; *De Katholieke Limburger*, 24-5-1884; *SSK*, 24-5-1884.
- 223 De internuntii werden, als vertegenwoordigers van de paus, na de teloorgang van de Kerkelijke Staat in Nederland met steeds meer egards bejegend. Waar zij Rome regelmatig kond van deden. Zie: J.P. de Valk, *Roomser dan de paus? Studies over de betrekkingen tussen de Heilige Stoel en het Nederlands katholicisme 1815-1940* (Nijmegen 1998) 147-148.
- 224 De Valk, *Romeinse bescheiden*, deel 1, nr. 4054 en 4065.
- 225 *Officieel program*, 25-41; RHCL, PASS, inv. nr. 1449: programma's van drie concerten; *CM*, 18-4-1884.
- 226 RHCL, PASS, inv. nr. 7, kerkbestuursvergaderingen, 25-5 en 6-7-1884.
- 227 Idem, kerkbestuursvergadering 5-7-1885; *SSK*, 20-6-1885, 135-136; RHCL, PASS, inv.nr. 554.
- 228 RHCL, PASS, inv.nr. 139, p. 45; idem, inv.nr. 554; *SSK*, 9-6-1888, 135-136; *CM*, 14-7-1888.
- 229 *Nieuwe Koerier*, 28-2-1893.
- 230 Geurts, *Pascal Schmeits. Kladboek*, 29; Pey, *Herstel*, 96-108, inz. 103 e.v.
- 231 *Catalogus van eene belangrijke verzameling boeken nagelaten door den Hoogeru. Heer*

- Mgr. F.X. Rutten* (Maastricht, 1893). De boeken werden op 11 april 1893 geveild. Waar de rest van zijn boeken terecht is gekomen en hoe omvangrijk die was, is niet bekend. De catalogus bestaat uit 314 nummers, meestal met twee of meer werken per nummer. Het betrof hoofdzakelijk theologische, kerk- en kunsthistorische werken, alsmede enige belletrie.
- 232 G.H.A. Venner, *Inventaris van het archief van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap 1863-1965* (Maastricht, 2003) 288-302; 'Naamlijst der leden van het St. Bernulphusgilde te Utrecht opgemaakt bij de Xe Algemeene Vergadering gehouden den 19den july 1880', *Het Gildeboek*, 3 (1881) afl. 3 en 4. Cuypers en De Stuers waren ereleden. Habets en Willemsen waren corresponderende leden.
- 233 RHCL, PASS, inv.nr. 139, p. 6; SSK, 11-12-1869.
- 234 Geurts, *Pascal Schmeits. Kladboek*, 34.
- 235 Idem, 35-36.
- 235a Henry Havard, *De Bedreigde grenzen. Een togt door de provincien Friesland, Groningen, Drenthe, Overijssel, Gelderland en Limburg*, (Haarlem, 1876) 432.
- 236 Geurts, *Pascal Schmeits. Kladboek*, 36.
- 236a Harvard, *De bedreigde grenzen*, 432
- 237 Pey, *Herstel*, 167.
- 238 NA, Archief van de Commissie voor de Monumenten van Geschiedenis en Kunst (ACMGK), inv. nr. 1, vergaderingen van 28-5 en 9-7-1874.
- 239 NA, ACMGK, inv. nr. 4, brief Rutten aan commissievoorzitter C. Fock, Maastricht, 13-6-1874; NA, familiearchief De Stuers, doos 152, brief F.X. Rutten aan De Stuers, Maastricht, 13-6-1874.
- 240 B.C.M. van Hellenberg Hubar, 'Drie verdwenen altaren uit de St.-Servaaskerk', in: A.H. Jenniskens e.a. (red.), *Campus liber* (Maastricht, 1982) 403-410; Pey, *Herstel*, 424-427; Van Leeuwen, *Maakbaarheid*, 64-70.
- 241 RHCL, PASS inv. nr. 6, KF-vergadering 5-4-1868. De restauratie van de Sint-Servaaskerk is beschreven door Pey, *Herstel*, 419-447 en Van Leeuwen, *Maakbaarheid*, 64-85.
- 242 RHCL, PASS, inv. nr. 7, KF-vergaderingen van 5-7 en 4-10-1868. Voor de kosten en de subsidies zie: KF-vergaderingen 17-1, 4-7, 14-8 en 3-10-1869; ABR 1840-1940, inv. nr. 511, brief GS Limburg aan Predis, Maastricht, 17-3-1869 en Departement voor de Zaken van de RK Eredienst aan Paredis, Den Haag, 14-9-1869; PASS, inv. nr. 31, brief KF aan Minister van Justitie, belast met de Zaken voor de RK Eredienst, 17-1-1869 en brief KF aan de gemeenteraad van Maastricht, Maastricht, 22-2-1869.
- 243 RHCL, PASS, inv. nr. 6, KF-vergadering 3-10-1869. Petrus Regout had al eerder schenkingen gedaan aan de Sint-Servaaskerk en andere kerken in Maastricht en Zuid-Limburg. Hij schonk o.a. drie kroonluchters, een gebrandschilderd raam, 1000 gulden voor de restauratie van de Sint-Servaas en na zijn dood nog eens 500 gulden. Op voorstel van Rutten stichtte het KB in 1878 een jaardienst voor hem en zijn familie. Zie: RHCL, PASS, inv. nr. 6, KF-vergaderingen 8-10-1871, inv. nr. 7 KB-vergadering 1-3-1878; Maenen, *Regout*, 94, Servé Minis, 'De kroonluchters van Petrus Regout', *SSB* 4 (1984) 148; *CM*, 19-2-1878.
- 244 RHCL, PASS, inv. nr. 31, brief KB aan koning Willem III, Maastricht, 13-11-1874.
- 245 NA, Archief Binnenlandse Zaken (Abiza), afdeling Kunsten en Wetenschappen (KW) 1875-1918, rapport Rijksadviseurs aan Minister Biza, 1-7-1875.

- 246 RHCL, PASS, inv. nr. 7, KB-vergadering 13-11-1887; GA Roermond, familiearchief Cuypers, brief 374: De Stuers aan Cuypers, z.p., 29-5-1887.
- 247 SSK, 15-5-1887.
- 248 Pey, *Herstel*, 427-430, 437-445; Van Leeuwen, *Maakbaarheid*, 65-66.
- 249 RHCL, PASS, inv. nr. 7 KB-vergaderingen 11-1-1880 en 8-7-1883; inv. nr. 31, brief KB aan gemeenteraad van Maastricht, Maastricht, januari 1880; inv. nr. 32, brieven KB aan gemeenteraad Maastricht, Maastricht, 24-10-1883 en 12-2-1884; brief KB aan Minister Biza (KW), Maastricht, 18-2-1884; inv. nr. 422, aant. over 1884.
- 250 Voor de torens zie: B.C.M. van Hellenberg Hubar, 'Cuypers' tweevoudig ontwerp voor de middentoren van de westbouw', *SSB* 1 (1982) 48-49; Pey, *Herstel*, 439-441; Van Leeuwen, *Maakbaarheid*, 81-84; RHCL, PASS, inv. nr. 7 KB-vergaderingen 13-11 en 15-12-1887. Voor de cryptes zie: Pey, *Herstel*, 437-439; PASS, inv. nr. 422, aant. over 1881 en 1882. Rutten deed zelf uitvoerig verslag in het registerum pastorale (inv. nr. 137, p. 24-26, 33).
- 251 NA, Abiza, KW 1875-1918, inv. nr. 1129, rapport van de Rijksadviseurs voor de Monumenten van Geschiedenis en Kunst aan de Minister van Biza, 1-7-1875. Zie ook: NA, ACMGK, inv. nr. 2, 19de vergadering, 11-11-1875.
- 252 GA Roermond, familiearchief Cuypers, brief 374, De Stuers aan Cuypers, z.p., 29-5-1887.
- 253 Monique Dickhout, 'Sint-Servaaskapel en sacristie, een stukje historie', *SSB*, 4 (1984) 103-104.
- 254 NA, Abiza, KW 1875-1918, inv. nr. 1129, rapport van de Rijksadviseurs over het herstelwerkzaamheden aan de Sint-Servaas in 1876, 19-12-1876.
- 255 Idem, brief minister Biza aan KB, den Haag, 12-1-1876; brief KB aan minister Biza, Maastricht, 17-1-1876; brief Rijksadviseurs aan minister Biza, 13-2-1877. Cuypers verklaarde in 1905 dat het gebruik van rode zandsteen buiten zijn medeweten was geschied. Dit echter is twijfelachtig. Zie: P.J.H. Cuypers, 'De restauratie van de Sint-Servaaskerk te Maastricht', *Bulletin NOB*, 6 (1905) 82. Vgl. Pey, *Herstel*, 430.
- 256 Meulleners, 'Ter gedachtenis Willemsen', 3.
- 257 NA, Abiza, KW 1875-1918, inv. nr. 1129, brief Habets aan De Stuers, Maastricht, 19-7-1886.
- 258 GA Roermond, familie-archief Cuypers, brief De Stuers aan Cuypers, z.p., 19-7-1886. Zie ook: Van Hellenberg Hubar, 'Pastoor-deken Rutten', 71-72; Pey, *Herstel*, 433; Perry, *Ons fatsoen als natie*, 182-183.
- 259 NA, Abiza, KW 1875-1918, inv. nr. 1129, brief Rutten aan De Stuers, Maastricht 21-7-1886. Zie ook: RHCL, PASS, inv. nr. 32, brief KB aan minister Biza, Maastricht, 10-11-1886
- 260 GA Roermond, familiearchief Cuypers, brief 446, brief De Stuers aan Cuypers, z.p., 23-4-1888.
- 261 RHCL, PASS, inv. nr. 7, KB-vergadering 13-11-1887. Volgens dit verslag zou Emile de Stuers tijdens de KB-vergadering van 7-8-1887 benoemd zijn, maar het verslag van die vergadering maakt er geen melding van.
- 262 Idem, KB-vergadering 5-5-1889.
- 263 RHCL, PASS, inv. nr. 32, brief KB aan de minister Biza, Maastricht, 25-6-1889. Zie verder de brieven aan de minister van 9-7, 12-8 en 2-9-1889.

- 264 RHCL, PASS, inv. nr. 32, brief KB aan minister Biza, Maastricht, 2-6-1887; brief KB aan mgr. Boermans, Maastricht, 14-8-1887; RHCL, ABR 1840-1940, inv. nr. 423, brief Boermans aan Rutten, Roermond, 27-1-1888; idem doos Maastricht-Sint-Servaas (1841-1941), brief prof. Russel aan mgr. (Rutten?), Roermond, 25-1-1888.
- 265 RHCL, PASS, inv. nr. 32, brief KB aan minister Biza, Maastricht, 17-12-1887.
- 266 GA Roermond, familiearchief Cuypers, brief 424, brief De Stuers aan Cuypes, z.p., 19-1-1888.
- 267 Idem, brief 425, Rutten aan Cuypers, Maastricht, 23-1-1888.
- 268 RHCL, PASS, inv. nr. 32, brieven KB aan de minister van Biza, Maastricht 13-2-1888 en 26-6-1888; brief KB aan Jos Habets, Maastricht, 28-7-1888.
- 269 A.V. O(Iterdissen), 'De stedelijke begraafplaats', *De Nedermaas* 1 (1922-1923) 42-44; RHCL, PASS, inv. nr. 7, KB-vergadering 13-1-1884, 9-10-1884 en 1-2-1885; idem, inv. nr. 32, brief KB aan de gemeenteraad van Maastricht, 17-11-1884.
- 270 RHCL, PASS, inv. nr. 7, KB-vergadering 1-2-1885; idem, inv. nr. 554.
- 271 RHCL, PASS, inv. nr. 552: open brief 'Aan de katholieke ingezetenen van Maastricht'.
- 272 Idem, inv. nr. 552, overeenkomst tussen Rutten en Banken, 11-3-1884; Olterdissen, 'Begraafplaats', 44.
- 273 Olterdissen schrijft immers dat de kapel mede getuigenis aflegrt 'van den kunstzin van haar stichter'. Zie Olterdissen, 'Begraafplaats', 44.
- 274 SSK, 31-3-1887; CM, 1/2-5-1887; RHCL, PASS, inv. nr. 139, p. 41.
- 275 A.M. Koldewij, 'De preekstoel', *SSB* 1 (1982) 46-47.
- 276 De beschrijving van de symboliek van de schatkamer is ontleend aan de CM van 22-7-1873 getiteld 'La nouvelle Chapelle des Reliques'.
- 276a 'Maagd, Moeder der barmhartigheid. Gij, Doper, Christus' heilsheraut, gij sleutelvorst der hemelsvout, tezamen met het apostelenkoor. Gij martelaars heir in zegetocht, gij priesterschaar door het Lam gekocht, gij ongeschonden maagdelijkheid, herstelt ons weer in zuiverheid'.
- 277 C. de Linas, 'Les origines de l'orfèvrerie cloisonnée', *Revue de l'art chrétien* 20 (1877) 48 (noot 2).
- 278 Jos Koldewey, 'De schildering rond het graf van Sint-Servaas', *SSB* 4 (1984) 112-113.
- 279 P. Doppler, 'De grafzerk der H.H. Monulphus en Gondulphus in St. Servaaskerk te Maastricht', *De Maasgouw* 12 (1890) 9-10; SSK, 23-8-1890; *Revue de l'art chrétien* 33 (1890) 534; RHCL, PASS, inv. nr. 32, brieven KB aan minister Biza, Maastricht, 20-10 en 24-10-1890, 5-2-1891.
- 280 Volgens diverse middeleeuwse kroniekschrijvers zou Maastricht 21 heilige bisschoppen geteld hebben. Slechts tien bisschoppen zijn historisch. Zie: De la Haye, *De bisschoppen van Maastricht*, 11-80.
- 281 RHCL, PASS, inv. nr. 139, p. 9-11; idem, inv. nr. 509.
- 282 F. Bock en M. Willemsen, *Die mittelalterlichen Kunst- und Reliquienschatze zu Maestricht aufbewahrt in den ehemaligen Stiftskirchen des h. Servatius und unser lieben Frau daselbst* (Keulen/Neuss, 1870, tweede druk 1872); Idem, *Antiquités sacrées conservées dans les anciennes collégiales de S. Servais et de Notre Dame à Maestricht* (Maastricht, 1873).
- 283 RHCL, PASS, inv. nr. 509, brieven Rutten aan J. Wilmotte, Maastricht 7-10-1888 en J. Wilmotte jr. aan Rutten, Luik, 8-10-1888; Idem, inv. nr. 554.

- 284 RHCL, PASS, inv. nr. 7, KB-vegadering 7-10-1888, 12-4-1891 en 10-1-1892; idem, inv. nr. 32, brief Rutten aan fam. F.L.J. Dumoulin, Maastricht, 29-1-1892. Schenkers waren verder o.a. douarière Coenen-De Villers en de familie Regout.
- 285 Geurts (ed.), *Pascal Schmeits. Kladboek*, 34.
- 286 Idem, 30; RHCL, PASS, inv. nr. 139, p. 62.
- 287 RHCL, PASS, inv. nr. 7, KF-vergadering 7-7-1872; inv. nr. 139, p. 23.
- 288 Antoine Jacobs, "'De begaafde colorist uit het Rijnland" Leven en werk van kerkschilder August Martin' (1837-1901), *De Maasgouw*, (2001) 3-19.
- 289 RHCL, PASS, inv. nr. 139, p. 20, 23, 34. De staties waren schenkingen van Gust. Straetmans (1), A.M. Tans-Weyts, dr. Joh. Tans en Agnes Tans (2, 3, en 4), mw. Ed. Regout-Kersten (5), juffrouw Gericke van Herwijnen (6), mw. Bonhomme-Böcker (7), gezusters Clement (8), Maria Kerens (9), mw. Brade-De Goër de Herve (10), Matthias Haenen (11), familie M. Marres-Bemelmans (12), Eug. Regout (13), familie Claereboets (14). De kosten per statie bedroegen 430 gulden.
- 290 RHCL, PASS, inv. nr. 7, KB-vergaderingen 13-1-1884 en 5-5-1889.
- 291 RHCL, PASS, inv. nr. 7, KB-vergaderingen januari 1877, 18-5 en 7-10-1877, 1-10-1882, 13-1-1889; inv. nr. 31 brief KB aan Smulders, Maastricht, 17-5-1877. Zie voor de reparatie van de Grameer in 1855 'Kroniek der stad Maastricht van haren oorsprong af tot in Juni van het jaar 1862, verzameld, opgesteld en geschreven door Phillipus van Gulpen', *De Maasgouw* 11 (1889) 187-188.
- 292 Anna Muthesius, 'De zijden stoffen in de schatkamer van de Sint-Servaaskerk te Maastricht', *PSHAL*, 110 (1974) 325-360; RHCL, PASS, inv. nr. 7, KB-vergaderingen 9-5-1886, 2-10-1887 en 15-4-1888; idem, inv. nr. 509, brief Grunow aan het KB, Berlijn, 12-4-1886, brieven Schulze aan Rutten, Krefeld, 18-10-1887 en 9-11-1887.
- 293 RHCL, PASS, inv. nr. 7, KB-vergaderingen 1-5, 3-7 en 2-10-1892; idem, inv. nr. 509, brief mgr. Boermans aan Rutten, Roermond, 14-5-1892, verlof S. Congregatio episcoporum et regularium om tot verkoop over te gaan, Rome, 29-4-1892.
- 294 RHCL, familie-archief Habets, inv. nr. 7, briefkaart Habets aan G.W. van Heukelum, deken van het Utrechtse St.-Bernulphusgilde, Maastricht, 5-12-1892.
- 295 RHCL, PASS, inv. nr. 7, KB-vergadering 2-10-1892. De prijs bedroeg 1500 francs.
- 296 Zie: Van Hellenberg Hubar, 'Drie verdwenen altaren'.
- 297 Met Kesselt is waarschijnlijk Kessel bedoeld. Onduidelijk is of het Kessel in Belgisch of in Nederlands Limburg betreft.
- 298 RHCL, PASS, inv. nr. 29 brief Paredis aan Rutten (?), Roermond, 11-1-1877; zie ook brief Paredis aan Rutten, Roermond, 12-6-1878.
- 299 RHCL, PASS, inv. nr. 7, KF-vergadering 2-21-1881; inv. nr. 139, p. 30. De communiebank was gemaakt door de gebrs. Dehin uit Luik en kostte 6000 francs.
- 300 Geurts (ed.), *Pascal Schmeits. Kladboek*, 35.
- 301 Familie-archief De Stuers, brief Jos Habets aan de Stuers, Maastricht, 8-4-1882.
- 302 Geurts (ed.), *Pascal Schmeits. Kladboek*, 35, 51.
- 303 Victor de Stuers, 'Het marmeren hoofdaltaar der kerk van St. Serrvaas te Maastricht', *De Maasgouw* 6 (1884) 1023.
- 304 Tenzij anders vermeld, zijn de gegevens over het ciboriumaltaar ontleend aan: B.C.M. van Hellenberg Hubar, 'Het ciboriumaltaar van de St.-Servaaskerk te Maastricht (1884)', *De*

- Maasgouw 104 (1985) 169-197 en aan Wolfgang Cortjaens, *Rheinische Altarbauten des Historismus. Sakrale Goldschmiedekunst 1870-1918* (Rheinbach, 2002) 299 e.v.
- 305 RHCL, PASS, inv. nr. 139, p. 26, 32-34, 46, 52-53; idem, inv.nr. 7, KB-vergadering 8-4, 8-7 en 7-10-1883; idem, inv. nr. 31 brief KB aan de minister van Biza, Maastricht, 9-5-1883; SSK, 9-2-1884 en 14-8-1891.
- 306 Cortjaens, *Rheinische Altarbauten*, 130, 301.
- 307 S. Tagage, 'Het doolhof onder het tapijt', *SSB* (1986) 224-225. Dit labyrinth is bij de laatste restauratie verwijderd. In het bergportaal is eveneens een doolhof gerealiseerd. Het middelpunt daar is het Hemels Jeruzalem dat alleen bereikt kon worden via de steden Maastricht, Rome, Constantinopel, Aken en Keulen.
- 308 Geurts (ed.), *Pascal Schmeits. Kladboek*, 36.
- 309 Of Rutten ook directe bemoeienis had met de bouw van de kerken van Sint-Pieter (1873) en Posterholt (1877-1878) en de uitbreiding van de kerk van Stein (1883-1884) is onduidelijk. Zie: Delhey en Jacobs, *Kerkenbouw in Limburg*, 99-101; M. Veelen, *Ontstaan en voortgang... Tweehonderd jaar parochie heilige Matthias Posterholt 1803-2003* (Posterholt, 2004) 111-119; PA Sint-Odiliënberg, brief Kayser aan Willemsen, 12-8-1882; PA H. Martinus Stein, 'register der deliberatien' 2-7-1882.
- 310 De verering van O.L. Vrouw van het H. Hart vond haar oorsprong in het Noord-Franse Issoudun, waar pastoor Jules Chevalier in 1857 zijn nieuwe kerk onder die titel liet wijden. Maria wordt vereerd als leidster en voorbeeld in de verering van het H. Hart van Jezus.
- 311 Peer Boselie en Jo Kreukels, 'Sittard-O.L.Vrouw van het H. Hart', in: Margry en Caspers (red.), *Bedevaartplaatsen in Nederland*, deel 3 *Limburg* (Amsterdam/Hilversum, 2000) 903-912.
- 312 *Limburger Courier*, 26-7, 13-9 en 27-9-1873.
- 313 In dit kader worden ook genoemd mère Antoine Nijs en pastoor Masker van Zwaag. Zie: Jos Timmermans, '*De heilige pastoor van Thildonck*' en zijn stichting in Nederland (z.p., 1921) 282 en *Onze Lieve Vrouw van het Heilig Hart vereerd te Sittard* (Sittard, 1942) 41.
- 314 *Maandschrift Aartsbroederschap O.L. Vrouw van het H. Hart (MAB)*, 6 (1874) 15.
- 315 *Katholieke Illustratie*, 9 (1875/1876) 275-276, 287-288; *Het Huisgezin*, 6-2, 13-2, 20-2, 27-2, 5-3, 12-3, 9-4, 16-4, 23-4, 30-4, 11-5, 18-5, 28-5, 8-6, 22-6, 6-7, 27-7, 24-8 en 21-9-1876; *MAB*, 6 (1874) 71-73, 84-85.
- 316 J.E.H. Menten, 'Onze Lieve Vrouw van het H. Hart te Sittard', in: *Maria's heiligdommen in Nederland en België* ('s-Hertogenbosch, 1980) 74.
- 317 Zo staat het ook in de beschrijving van de nieuwe kerk in de *Maas en Roerbode* van 21 juni 1879.
- 318 Archief Aartsbroederschap Sittard, register 'Confrérie de Notre Dame du Sacré Coeur erigée canoniquement à Sittard, siège central de la Hollande et des Pays limitrophes'; 'In memoriam F.X. Rutten', *MAB*, 25 (1893) 85. Voor zijn aanwezigheid bij de jaarfeesten zie: *De Katholieke Limburger*, 6-6-1874 en *MAB*, 13 (1881) 165-166, 17 (1885) 207, 20 (1888) 212, 21 (1889) 209, 22 (1890) 212, 23 (1891) 210, 24 (1892) 211.
- 319 Archief provinciaalaat OSU te Venray, archief ursulinen van Sittard, Franse kroniek; Archief provinciaalaat jezuïeten Nijmegen, archief Aloysiuscollege Sittard, 'Litterae annuae 1851-1900', anno 1874-1875; *De Katholieke Limburger*, 5-6-1875; *Katholieke Illustratie*, 9 (1875/1876) 275; *MAB*, 7 (1875) 145-162.

- 320 De schenkers waren de pauselijke internuntius, de Nederlandse bisschoppen, de apostolisch-vicarissen van Curaçao en Batavia, de (aarts)bisschoppen van Mechelen, Keulen en Luik, de oud-deken van Sittard mgr. Vrancken, mgr. De la Geneste, pater Chevalier uit Issoudun, F. de Molder (visitorator van de ursulinen), de dekens Linders van Sittard en Rutten van Maastricht, burgemeester Arnolds van Sittard en het jezuïetencollege te Sittard.
- 321 MAB, 9 (1877) 221-222 en 10 (1878) 207-208. Nochtans heet het in de *Maas en Roerbode* van 1-6-1878 dat bij het jaarfeest enkel de hoogmis in de kerk wordt opgedragen en dat overige missen in de kapel zullen plaatsvinden.
- 322 *De Katholieke Limburger*, 7-6-1879; Archief provinciaalaat ursulinen Venray, archief ursulinen Sittard, Franse kroniek (1879).
- 323 *Katholieke Illustratie*, 9 (1875/1876) 287.
- 324 MAB, 7 (1875) 160. Voor beschrijvingen van het kerkgebouw zie: *Katholieke Illustratie*, 9 (1875/1876) 276 (illustratie), 287-288; Menten, 'O.L. Vrouw', 72-81; Delheij en Jacobs, *Kerkenbouw*, 101-105.
- 325 Het kruis was een geschenk van de Utrechtse leden van de broederschap. Voor Martin en Witte zie: Jacobs, 'August Martin', 11-12 en Cortjaens, *Rheinische Altarbauten*, 193, 344-345.
- 326 *Ontwerp der glasschilderingen voor het nieuwe heiligdom van O.L.Vr. van het H. Hart te Sittard* (Roermond, z.j.); MAB, 8 (1876) 49-61. Een samenvatting van het iconografisch programma is te vinden bij Menten, 'Onze Lieve Vrouw', 86-90.
- 327 *Hoe het groeide*.
- 328 'In memoriam F.X. Rutten', MAB, 25 (1893) 85.
- 329 Archief provinciaalaat ursulinen Venray, archief ursulinen Sittard, Franse kroniek (1891, 1892); MAB, (1892) 207-210.
- 330 Delheij en Jacobs, *Kerkenbouw in Limburg*, 106-108; R. Hackeng, 'Een lauwerkrans, loterijen, legaten en een arme weduwe. Vier nieuwe kerken in en rond Maastricht', *De Maasgouw* 109 (1990) 35-37.
- 331 RHCL, PACaberg, inv. nr. 4, p. 12.
- 332 Jos Habets, 'Autobiografie', *De Maasgouw*, 102 (1983) 208.
- 333 SSK, 11-3-1876.
- 334 RHCL, PASS, inv. nr. 29, brieven van Paredis aan Rutten, Roermond, 18-4, 9-12, 27-12-1876, 15-1 en 24-10-1877. In het familie-archief Corten (SHCL, ongeïventariseerd) bevinden zich drie brieven m.b.t. Caberg. Het is niet duidelijk tot wie deze brieven, o.a. van bisdomsecretaris Van Meijel, gericht zijn.
- 335 RHCL, PA Caberg, inv. nr. 21.
- 336 RHCL, PA Caberg, inv. nr. 4, p. 42, 58, 80-81, 90; RHCL, Archief notaris Dumoulin, doos 188, akte 227.
- 337 J. Henckens, 'Bouwgeschiedenis van de St.-Martinuskerk te Weert', *De Maasgouw* 87 (1968) 33-50; E. Caris, 'De bouwgeschiedenis van de St.-Martinuskerk te Weert', *De Maasgouw* 112 (1993) 1-26.
- 338 Behalve het bouwkundig herstel nam Custers ook het interieur onder handen. Hij liet werkzaamheden uitvoeren aan het St.-Jozefaltaar (1884), het Crispinusaltaar (1885), de preekstoel (1886). In 1886 werd de kerk gewit, de communiebank gevernist en werden er nieuwe lampen opgehangen. In 1892 en 1893 werden nieuwe banken geplaatst.

- 339 GA Roermond, PA H. Christophorus, inv. nr. 859, brief Custers aan het bestuur van de Maria Munstervereniging, Roermond, 8-11-1871.
- 340 GA Weert, PA Martinus, inv.nr. 46, p. 22.
- 341 Idem, 34.
- 342 Idem, 28.
- 343 Idem, p. 26.
- 344 Idem, p. 35. Het relaas van deken Custers over de torenbouw is door J. Henckens tweemaal vrijwel geheel gepubliceerd: J. Henckens, 'Verslag van den opbouw van de Weerter toren 1887-1889', *De Maasgouw* 90 (1971) 186-195; Idem, 'De 3 bouwfases en de 4 gezichten van de Weerter St. Martinustoren', *Weert in woord en beeld*, 2 (1987) 80-84. Zie ook: 'Aanteeken Boek van Jacobus Houben te Stramproy over de jaren 1826-1920', in: P.J. Clijesters e.a. (red.), *Stramproyer momentopnamen uit heden en verleden* (Stramproy, 1983) 156.
- 345 GA Weert, Nieuw Archief Weert, inv. nr. 1822, brief kerkbestuur aan gemeenteraad Weert, 15-9-1886.
- 346 GA Weert, PAM, inv.nr. 46, p. 41.
- 347 Idem, p. 37.
- 348 Idem, p. 40.
- 349 Idem, p. 45.
- 350 Idem, p. 42.
- 351 Henckens, 'De 3 bouwfases', 85.
- 352 Zie voor de restauratie en de activiteiten van Willemsen: Linssen, 'Willemsen', 148.
- 353 *Maas- en Roerbode*, 15-5-1886. De aanwezigheid van Snickers en het Utrechtse kapittel hing samen met het feit dat bisschop Hungerus in de Vikingtijd met zijn kapittel toevlucht zocht in Sint-Odiliënberg. Vanaf 858 was Sint-Odiliënberg gedurende zeven eeuwen een Utrechtse enclave in het bisdom Luik. Zie: Linssen, 'Willemsen', 47.
- 354 PA Sint-Odiliënberg, corr. Nicolas-Willemsen, 13-9-1883.
- 355 PA Sint-Odiliënberg, corr. Nicolas-Willemsen, Roermond, 3-1-1882 en Sint-Odiliënberg 20-6-1886.
- 356 Idem, corr. Nicolas-Willemsen, 21-8-1886.
- 357 De gegevens omtrent de iconografie zijn ontleend aan een inventaris van de 'Onderlinge Brandwaarborgmaatschappij Sint-Donatus' uit 1929. Zie: PA Sint-Odiliënberg, corr. Nicolas-Willemsen, nr. 33.
- 358 SSK, 8 en 22 mei 1886.
- 359 Linssen, 'Willemsen', 147,157.
- 360 RHCL, ABR 1840-1940, doos Sint-Odiliënberg, brief Rutten aan Boermans, Maastricht, 7-10-1891.
- 361 Ibidem.
- 362 PA Sint-Odiliënberg, corr. Nicolas-Willemsen, nr. 33, notitie Willemsen (uit 1893?).
- 363 Delhey en Jacobs, *Kerkenbouw*, 120-121.
- 364 *Maas en Roerbode*, 30-3-1893.
- 365 Delheij en Jacobs, *Kerkenbouw in Limburg*, 123.
- 366 Van Leeuwen, *Maakbaarheid*, 200. Van Leeuwen schrijft abusievelijk dat Rutten betrokken was bij de restauratie van het zaalkerkje van Lemiers.

-
- 367 Het kerkje van Nyswiller wordt thans in de 12de eeuw gedateerd. Zie: J.F. van Agt, *De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst. De provincie Limburg. Zuid-Limburg uitgezonderd Maastricht. Tweede aflevering: Vaals, Wittem en Slenaken* (Den Haag, 1983) 305-307.
- 368 NA, Abiza, KW, 1164, brief Rutten aan De Stuers, Maastricht 16-4-1892.
- 369 NA, Abiza, KW, 1164, brief Boermans aan De Stuers, Roermond, z.d.
- 370 NA, Abiza, KW, 1164, brief Rutten aan De Stuers, Maastricht, 5-5-1892.
- 371 NA, Abiza, KW, 1164, brief Rutten aan De Stuers, Maastricht, juni 1892.
- 372 Zie voor een overzicht van de restauraties en met name die van 1891-1900: Klaus Hardering, *Die Abteikirche von Klosterrath. Baugeschichte und Bedeutung* (Utrecht, 1998) 20-27.
- 373 RHCL, ABR 1840-1940, doos Rolduc, subsidieverzoek commissie aan Provinciale Staten van Limburg, Rolduc, 30-5-1892.
- 374 RHCL, AODR, inv. nr. 4, brief Pierre Cuypers aan W. Everts, Amsterdam, 13-12-1891. Rutten schonk in 1892 20 gulden (AODR, inv. nr. 41).
- 375 RHCL, AODR, inv. nr. 4.